ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 15 ΙΟΥΝΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

35

1917-1924

Θεσσαλονίκη

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

Το τέλος μιας εποχής

What is the city but the people;
(Σέξπιρ, «Κοριολανός»)

Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 θ' ακούγεται στην καθημερινή επικοινωνία της πόλης μας όλο και πιο συχνά μια νέα λέξη. Είναι η χρονική στιγμή που η «αντιπαροχή», ένας μέχρι τότε τεχνικός όρος των νομικών, θα περάσει στην καθημερινή κουβέντα των νοικοκυραίων, που αποφασίζουν, ένας ένας, να ανταλλάξουν τον αυλόγυρο της μονοκατοικίας τους με το στενό μπαλκόνι της «οριζόντιας ιδιοκτησίας».

Μέσα σε λίγα χρόνια, ο «λαμπρός νέος κόσμος» του μπετόν και του τσιμέντου (και των «Ι.Χ.» λίγο αργότερα) θα σκεπάσει όπως όπως τα ξεροπόταμα της πόλης μας, αλλά και θα διώξει για πάντα τη νυχτερινή ευωδιά από την πασχαλιά, το αγιόκλημα και το γιασεμί από τα σοκάκια. Ενα ολόκληρο φτερωτό βασίλειο, όπως το θυμόμαστε από παιδιά (τα μικρά κιτρινωπά τσιφτσίκια στα δέντρα του δρόμου μας, οι φλώροι και οι καρδερίνες που πιάναμε δύο βήματα από τη γειτονιά μας, τα κωλοβούτια στο Θερμαϊκό), θα φτερουγίσει μακριά, σε μέρη πιο φιλόξενα..

Αλλά, «τι άλλο είναι η πόλη, παρά οι άνθρωποί της;»: η γενιά όλων εκείνων από τους αυθεντικά αυτόχθονες «Μπαγιάτες», που σήμερα βρίσκεται όχι μακριά από το Ρουβίκωνα της έκτης δεκαετίας της, κατέχει ένα θλιβερό προνόμιο. Είναι εκείνη που ξεπροβόδισε έναν ολόκληρο κόσμο που έφυγε, αφήνοντας πίσω του κάποια αχνάρια από την πολύχρωμη ντοπολαλιά της Σαλονίκης στις παιδικές αναμνήσεις.

Για τη χώρα των βιβλικών τους προγόνων έφυγαν ο Αλβέρτος και η Σαρίκα, σύντροφοι των παιδικών χρόνων· στο δικό της Παράδεισο θα αναπαύεται σήμερα η Μαχμουρέ, η νοσοκόμα της γειτονιάς, ενώ οι καλόκαρδες γειτόνισσες, η κυρα-Φανή και η κυρα-Ανέτα, πήραν για πάντα μαζί τους το μυστικό για τις αξέχαστες πίτες τους, αλλά και τα απομεινάρια της μητρικής τους λαλιάς, που μιλιόταν για δεκατρείς ολόκληρους αιώνες στα περίχωρα της πόλης μας...

Η γενιά η δική μας είναι η τελευταία που διατηρεί, μέσα στην αχλύ των παιδικών αναμνήσεων, τις τελευταίες αναλαμπές από μια μακραίωνη περίοδο στην ιστορία της γενέθλιας πόλης που λήγει οριστικά με τη Μεγάλη Πυρκαγιά αλλά και την έλευση των προσφύγων από τη Μ. Ασία. Διεργασία ιστορική, που θα συμπληρωθεί οριστικά με τον ξερίζωμό και το ολοκαύτωμα των Εβραίων συμπατριωτών μας το Φεβρουάριο του '43...

Αποχαιρετώντας «την Αλεξάνδρεια που φεύγει», ας συγκρατήσουμε στη μνήμη μας σήμερα –ημέρες που καίγονται βιβλία στους δρόμους της και που οι φωνές κάποιων επείσακτων «πατριωτών» υποδαυλίζουν τη συλλογική μισαλλοδοξία και το φανατισμό των ευσεβιστών– τις λαμπερές στιγμές από την ιστορία της πόλης που άνοιξε το 1492 την αγκαλιά της και έγινε η στοργική μάνα για τις χιλιάδες των καταδιωγμένων από την Καστίλια και την Αραγόνα. Ας θυμηθούμε πάλι, τη στιγμή αυτή του αποχωρισμού, την πόλη που, κατά το σοφό μητροπολίτη της του 12ου αι. Ευστάθιο, λάμπει σαν το πιο φωτεινό αστέρι, το λίκνο του γραπτού πολιτισμού των ομόδοξων μας σλαβικών λαών.

Με ευλάβεια όμως αξίζει να μνημονεύσουμε τις ώρες αυτές (που απολαμβάνουμε πια κι εμείς εδώ τα «δώρα» του ρατσισμού από την Εσπερία) και τις αμέτρητες εκείνες γενιές των «καθημερινών», των ανώνυμων συμπολιτών μας –από την εποχή του ταπεινού ιερέα του 9ου αιώνα, του Ι. Καμηνιάτη, μέχρι τη γενιά των πατέρων μας– που κατείχαν τη σοφία να συμβιώνουν «σε μια βαθιά και θαυμάσια ειρήνη» με τον αλλόγλωσσο γείτονα και τον αλλόθρησκο συμπολίτη...

Φαίδων Μαλιγκούδης

αντι *προλόγου*

Η περιοχή της Θεσσαλονίκης κατοικείται συνεχώς από την 3η χιλιετία π.Χ. Στους νεολιθικούς οικισμούς της οι αρχαιολόγοι παρατηρούν μια προοδευτική αύξηση του πληθυσμού και της επικοινωνίας. Τα αγγεία του Διμηνίου (περιοχή Βόλου) φθάνουν στις εγκαταστάσεις του Θερμαϊκού.
Και από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (2800-2000 π.Χ.) ώς την Υστερη Χαλκοκρατία (1580-1100 π.Χ.) η επικοινωνία των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης με τη νοτιότερη Ελλάδα πυκνώνει ακόμη περισσότερο.
Στη συνέχεια, από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. ιδρύονται αποικίες στη Μακεδονία και ο ιωνικός ναός, που η θέση του εντοπίζεται στην «καρδιά» της Θεσσαλονίκης, στη συμβολή των οδών Διοικητηρίου και Κρυστάλλη, είναι του 6ου αι. π.Χ.
Σύμφωνα με το γεωγράφο Στράβωνα -που την επισκέπτεται τρεις αιώνες μετά την ίδρυσή της- ο Κάσσανδρος το 316 π.Χ. *«επωνόμασε την πόλιν* (Θεσσαλονίκη) *από της εαυτού γυναικός Θεσσαλονίκης, Φιλίππου δε του Αμύντου θυγατρός* (σ.σ. δηλαδή της ετεροθαλούς αδελφής του Μ. Αλεξάνδρου)... *Καθελών τα εν τη Κρουσίδι πολίσματα και τα εν τω Θερμαίω κόλπω περί εξ και είκοσι και συνοικίσας εις εν... Των δε συνοικισθεισών την Απολλωνία και Χαλάστρα και Θέρμα και Γαρησκός και Αίνεια και Κισσός».*
Ο Κάσσανδρος, δηλαδή, κατεδάφισε *(καθελών)* 26 παράλιες και μεσόγειες κώμες *(πολίσματα)* του μυχού του Θερμαϊκού και ανάγκασε τους κατοίκους τους να μετοικήσουν ομαδικά στη νέα πόλη.
Μετά τη μάχη της Πύδνας (168 π.Χ.), ο στρατός του τελευταίου Μακεδόνα βασιλιά Περσέα ηττάται από τον Ρωμαίο Αιμίλιο Παύλο και η Θεσσαλονίκη γίνεται πρωτεύουσα αυτόνομου τμήματος αρχικά (Regionis) και αργότερα ρωμαϊκή επαρχία (Provinciae).
Ακολουθούν τα χρόνια του Βυζαντίου, που δεν είναι και τόσο ευτυχισμένα.
Ο Θεοδόσιος Α΄ λ.χ. το 390 μ.Χ. σφάζει 7.000 Θεσσαλονικείς στον Ιππόδρομο της πόλης (όπου η σημερινή πλατεία Ιπποδρόμου). Στη συνέχεια οι Σαρακηνοί καταλαμβάνουν την πόλη το 904, παίρνοντας μαζί τους 22.000 σκλάβους.
Οι Νορμανδοί στα 1185 τη λεηλατούν. Σε 7.000 υπολογίζονται οι νεκροί. Μετά την καρπούνται οι Φράγκοι (1204-1224). Και μετά τους Φράγκους έρχεται η σειρά των Τούρκων (περίοδος υποτέλειας 1383-1391).
Το 1391 ο Βαγιαζίτ Α΄ την ενσωματώνει στο κράτος του, αλλά ο Μανουήλ Β΄ την απελευθερώνει. Η Θεσσαλονίκη γίνεται πάλι βυζαντινή ώς την παράδοσή της από τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο στους Βενετούς.
Μετά τη Βενετοκρατία (1423-1430) οι Τούρκοι ξανάρχονται. Ο Μουράτ Β΄ στις 29 Μαρτίου 1430, ύστερα από τριήμερη πολιορκία, την υποτάσσει.
Στα νεότερα χρόνια, χάρη στην πολιτική ιδιοφυΐα του Ελευθερίου Βενιζέλου και στους αγώνες των Ελλήνων στρατιωτών, η Θεσσαλονίκη ξαναγίνεται ελληνική. Η αρχική σκέψη του Κάσσανδρου, πάντως, αποδείχθηκε σωστή. Η Θεσσαλονίκη, εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, ήταν και είναι σημαντικότατο κέντρο του εμπορίου της Ανατολής και της Βαλκανικής. Αυτή η *«πολυάνθρωπος»* και *«ευανδρούσα».*

Νίκος Βαρδιάμπασης

Το κέντρο της Θεσσαλονίκης πριν από τη μεγάλη πυρκαγιά. Επιχρωματισμένη φωτογραφία των αρχών του αιώνα

ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΧΩΡΟΣ

Ο τρόπος με τον οποίο οι ελληνικές κυβερνήσεις, από το 1917 και έπειτα, χειρίστηκαν το ζήτημα της ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης, δημιούργησε βέβαια ένα πολεοδομικό πείραμα ιδιαιτέρως αξιόλογο, αλλά εξάρθρωσε την οικονομία της πόλης.

Η χωροφυλακή του Βενιζέλου παρελαύνει στην παραλία. Από το 1913 μέχρι το 1917 είχε απαγορευθεί κάθε μεταβίβαση ακινήτου

Του ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ
δρος Οικονομικού Τμήματος ΑΠΘ, συγγραφέα

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1912) και την προσάρτηση της πόλης στο ελληνικό κράτος (1913), οι μεταβιβάσεις ακινήτων απαγορεύθηκαν για περίπου πέντε χρόνια. Ακόμη και οι μακροπρόθεσμες ενοικιάσεις τέθηκαν εκτός νόμου, το

Νεαρός εφημεριδοπώλης των «Βαλκανικών Νέων» διαλαλεί τους «κωμικούς όρους ειρήνης της Γερμανίας». Η εγκατάσταση συμμαχικών στρατευμάτων όξυνε το οικιστικό πρόβλημα της Θεσσαλονίκης

1916. Αν σε αυτά τα μέτρα προσθέσουμε και το νομικό κομφούζιο, με την ύπαρξη δύο εντελώς διαφορετικών νομοθεσιών (της ελληνικής και της οθωμανικής), που ρύθμιζαν παράλληλα την έγγεια ιδιοκτησία, αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι ιδιοκτήτες γης βρίσκονταν ήδη σε δυσχερή θέση, όταν ξέσπασε η καταστροφική πυρκαγιά του Αυγούστου 1917.

Η εγκατάσταση των συμμαχικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη, καθώς και 35.000 προσφύγων από τη Μικρά Ασία και τη Θράκη (από το 1915), δυσχέρανε πάρα πολύ το στεγαστικό ζήτημα. Πρακτικά, ήταν αδύνατο να βρει κανείς ένα δωμάτιο για να μείνει στη Θεσσαλονίκη, πολύ πριν από την πυρκαγιά του 1917, η οποία άφησε άστεγους δεκάδες χιλιάδες Θεσσαλονικείς. Μετά την πυρκαγιά, το στεγαστικό πρόβλημα έγινε κυρίαρχο.

Μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 1917 το ούτως ή άλλως έντονο στεγαστικό πρόβλημα της πόλης έγινε κυρίαρχο

Οι σύμμαχοι και η φωτιά

Η πυρκαγιά και οι καταστροφικές συνέπειές της συνδέονται άμεσα με την παρουσία των συμμάχων στη Θεσσαλονίκη. Η πρώτη και μεγαλύτερη συνέπεια της παρουσίας τους ήταν η τεράστια αύξηση στην κατανάλωση του νερού, σε μία πόλη που έπασχε ήδη από έντονη λειψυδρία. Αν και οι στρατιωτικές αρχές πραγματοποίησαν γεωτρήσεις γύρω από την πόλη και άνοιξαν πηγάδια για τα στρατόπεδά τους, η λειψυδρία ενιάθηκε σε απελπιστικό βαθμό. Οι αρχειακές πηγές δείχνουν ότι το καλοκαίρι του 1917 το νερό ήταν ελάχιστο και σπάνιο στη Θεσσαλονίκη και ότι η παροχή του εξαριθμόταν από τις γαλλικές στρατιωτικές αρχές.

Το δεύτερο σημείο που συνδέει την πυρκαγιά και την παρουσία των συμμάχων, είναι η επέμβασή τους για την καταστροφή της φωτιάς. Ανεξάρτητα από τις προθέσεις τους, η επέμβαση αυτή αποδείχθηκε ολέθρια. Οι Γάλλοι στρατιώτες ανατίναξαν οικοδομικά τετράγωνα για να σταματήσουν την κάθοδο της πυρκαγιάς προς την παραλία. Μαζί τους όμως ανατίναξαν και το δίκτυο φωταερίου, που διέθετε τότε η Θεσσαλονίκη. Το αποτέλεσμα ήταν να ξεσπάσουν νέες φωτιές, που -βοηθούμενες από την αλλαγή της κατεύθυνσης του ανέμου- κινήθηκαν προς τη θάλασσα με ακόμη ταχύτερους ρυθμούς από ό,τι προηγουμένως.

Παρακολουθώντας, ωστόσο, λεπτομερώς τις κινήσεις που έκαναν οι υπεύθυνοι των ελληνικών τραπεζικών καταστημάτων εκείνο το μοιραίο Σάββατο, καταλαβαίνουμε ότι η ταχύτητα της φωτιάς μεγάλωσε ξαφνικά, πριν αλλάξει η κατεύθυνση του ανέμου. Ούτε και πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο ότι σώθηκαν λίγα οικοδομικά τετράγωνα στα οποία πρόλαβε και πήγε ελληνική φρουρά.

Ενα από αυτά τα τετράγωνα ήταν το περικλειόμενο από τις οδούς Βενιζέλου-παλαιάς Μεγάλου Αλεξάνδρου-Βασιλέως Ηρακλείου-Αγίου Μηνά (τότε ονομαζόταν Τσιμισκή). Εκεί βρίσκονταν ο ναός του Αγίου Μηνά, η Τράπεζα Αθηνών, η Τράπεζα Ανατολής και η Αγγλοελληνική Εταιρεία, μεγάλο σουπερμάρκετ της εποχής, ελληνικών συμφερόντων, όπως και οι τράπεζες. Το τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου που βρίσκονταν όλα αυτά τα ιδρύματα δεν κάηκε. Ακριβώς απέναντι, όμως, περίπου στη γωνία των σημερινών οδών Αγίου Μηνά και Βενιζέλου, βρισκόταν το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας, η οποία ήταν τότε η εκδοτική τράπεζα της χώρας και είχε συγκεντρωμένο όλο το χρηματικό απόθεμα της πόλης. Το υποκατάστημα αυτό είχε προμηθευτεί επειγόντως μία δεξαμενή νερού λίγες μέρες πριν από τη φωτιά. Οι υπεύθυνοι του υποκαταστήματος (ο διευθυντής έλειπε εκδρομή!) είχαν α-

Οι φλόγες έχουν αρχίσει να κατατρώνε το κέντρο της πόλης. Φωτογραφία επιχρωματισμένη

ποχωρήσει στις 7 το απόγευμα του Σαββάτου, ήσυχοι ότι η φωτιά ποτέ δεν θα έφτανε κάτω από την Εγνατία. Ο διευθύνων πήγε στο σπίτι του, στο Ντεπό. Από εκεί έτρεξαν και τον πήραν άλλοι υπάλληλοι γύρω στις 9 το βράδυ, μέσα σε ατμόσφαιρα πανικού, λέγοντας ότι το κατάστημα κινδύνευε. Πώς κατάφερε ο διευθύνων να γυρίσει πίσω στο κατάστημα (η απόσταση είναι περίπου δύο χιλιόμετρα) και μαζί με άλλους υπαλλήλους να περισώσουν το απόθεμα του χαρτονομίσματος και τα αρχεία, είναι αξιοθαύμαστο. Το πώς όμως πρόλαβε να φροντίσει να φτάσουν στην καιόμενη περιοχή, μέσα στο χάος, περίπου στις 12 τα μεσάνυχτα, αυτοκίνητα του αγγλικού στρατού και να περιμαζέψουν ό,τι περισώθηκε, είναι πράγματι περίεργο. Το πώς -ταυτόχρονα- έπεισε το διευθυντή της Γεωργικής Τράπεζας Μακεδονίας, που στεγαζόταν στο σημερινό Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, να παραχωρήσει στην Εθνική το μισό -στενόχωρο- κτίριο και μέσα στη νύχτα να ξεφορτώσουν εκεί τα αγγλικά αυτοκίνητα, είναι πράγματι απίστευτο. Ολα αυτά δείχνουν, αν μη τι άλλο, ότι υπήρχε σχέδιο δράσης από πλευράς των συμμάχων για την προστασία του ταμείου της εκδοτικής τράπεζας σε περίπτωση πυρκαγιάς. Αλλά το σχέδιο αυτό δεν είχε ενεργοποιηθεί μέχρι τις 7 το απόγευμα, διότι κανείς δεν περίμενε να καεί τόσο χαμηλά η φωτιά.

Αστεγοι, άνεργοι και καταστραμμένοι μικροϊδιοκτήτες

Η πυρκαγιά κατέστρεψε το 80% των 4.900 καταστημάτων, που απλώνονταν μεταξύ των οδών Εθνικής Αμύνης - Νίκης- Λέοντος Σοφού - Εγνατίας και άφησε άστεγες 14.200 οικογένειες, σχεδόν τις μισές από όσες καταγράφτηκαν στην απογραφή του 1913. Εφτά στους δέκα μισθωτούς έμειναν χωρίς απασχόληση.

Πέρασαν πολλά χρόνια μέχρι να αποκατασταθεί η καθημερινή ζωή στη Θεσσαλονίκη. Μεγάλο μέρος των πυροπαθών δεν διέθεταν κανένα πόρο ζω-

Η πυρκαγιά κατέστρεψε χιλιάδες μαγαζιά και σπίτια. Αφησε άστεγες 14.200 οικογένειες και άνεργους το 70% των μισθωτών

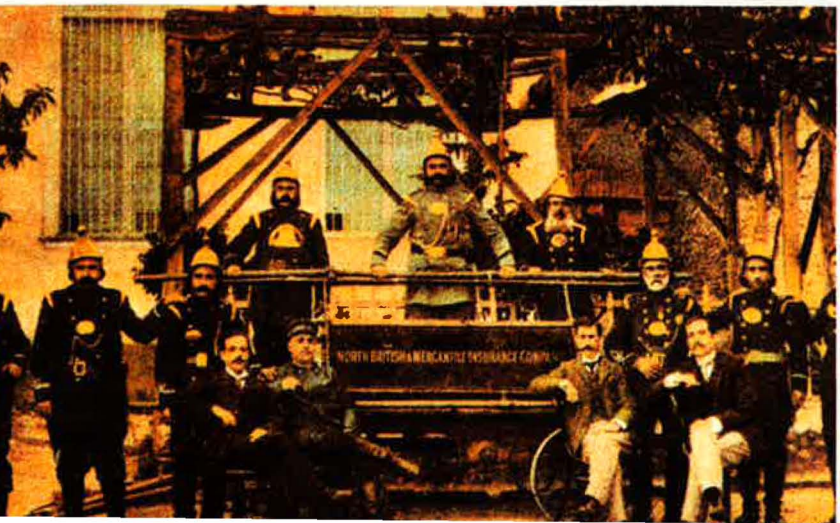
ής και έζησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα σε κατασκηνώσεις μακριά από την πόλη. Δεκάδες οικογένειες έζησαν για μήνες μέσα σε μισοκαμένα κτίρια σχολείων και συναγωγών. Όσες βρίσκονταν σε καλύτερη κατάσταση, νοίκιασαν δωμάτια μακριά από την πυρίκαυστη ζώνη. Η κυβέρνηση επέβαλε ενοικιοστάσιο, επιρρίπτοντας το κόστος της στέγασης των πυροπαθών στους ιδιοκτήτες ακινήτων. Σε αρκετές περιπτώσεις έγιναν επιτάξεις δωματίων σε μεγάλες κατοικίες, προκειμένου να εγκατασταθούν πυροπαθείς οικογένειες.

Η εγκαταλειμμένη πόλη

Τα πρώτα δύο χρόνια μετά την πυρκαγιά (1917-1918) το κέντρο της πόλης ήταν ένας ερειπώνας, με χαλάσματα και δίκτυα αποχέτευσης που είχαν φράξει. Στη συνέχεια (1919-1920) άρχισε να μεταιρέπεται σε έναν αχανή άχτιστο χώρο, στον οποίο γίνονταν οι χαράξεις των δρόμων, που προέβλεπε το νέο σχέδιο. Τον Ιούλιο του 1919 δεν είχαν αρχίσει ακόμη οι κατεδαφίσεις στην παλαιά οδό Τσιμισκή. Στα τέλη του ίδιου χρόνου άρχισε η ισοπέδωση των ερειπίων πίσω από την Αγία Σοφία και ολοκληρώθηκε η κτηματογράφηση των παλαιών οικοπέδων.

Οι ιδιοκτήτες οικοπέδων της καμένης περιοχής καταστράφηκαν όχι μόνο από την πυρκαγιά, αλλά και από τους κυβερνητικούς χειρισμούς

Το τραμ δεν κυκλοφορούσε δυτικά της οδού Βενιζέλου, υποβάλλοντας τους Θεσσαλονικείς σε κυκλοφοριακό μαρτύριο. Από το 1919, κι όσο προχωρούσε η ισοπέδωση στην πυρίκαυστη ζώνη, η ροή των υπονόμων εμποδίστηκε και τα λύματα κατέκλυζαν την πόλη, από την οδό Αγίου Δημητρίου μέχρι τη θάλασσα. Κατασκευή νέων υπονόμων άρχισε το 1923. Η αλλαγή της ρυμοτομίας και οι επιχωματώσεις αχρήστεψαν μεγάλο μέρος του δικτύου διανομής του νερού και το συνολικό δίκτυο του αεριόφωτος και του ηλεκτρικού ρεύματος.

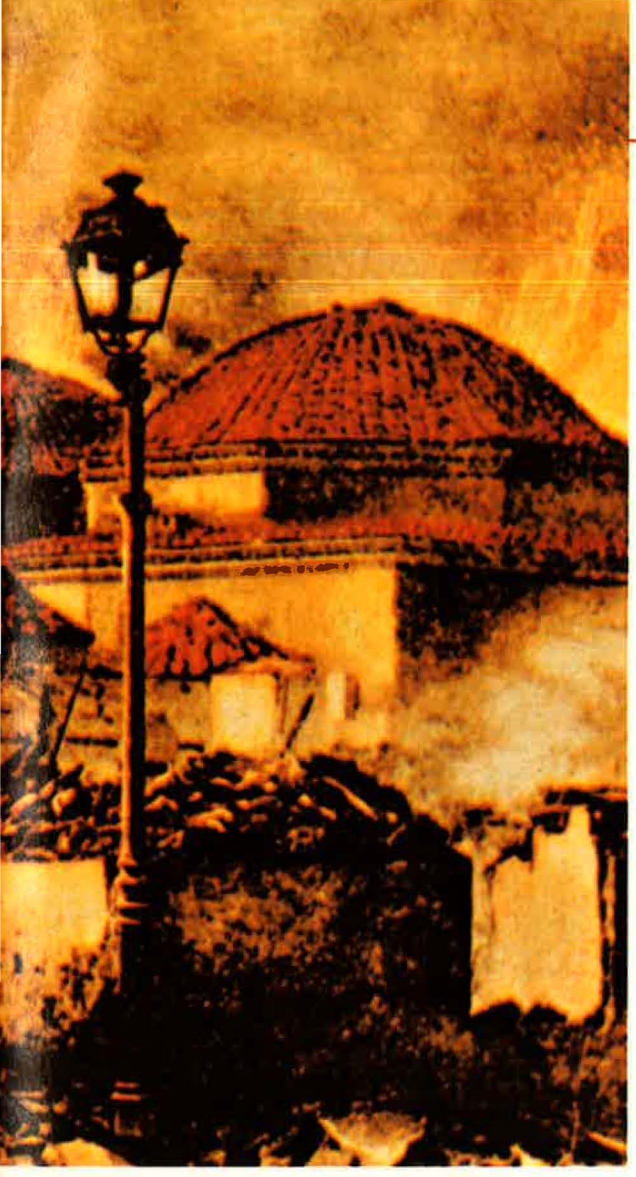

Τουλουμπατζήδες. Εβραίοι πυροσβέστες πυρασφαλιστικής εταιρείας. Πάντως, η όλη προσπάθεια πυρόσβεσης υπήρξε ολέθρια

Οι ιδιοκτήτες γης καταστρέφονται

Ωστόσο, οι συνέπειες της πυρκαγιάς ξεπερνούν κατά πολύ το μέγεθος μιας ταλαιπωρίας, έστω και μιας ταλαιπωρίας που βάσταξε χρόνια. Η πυρκαγιά ήταν οικονομική καταστροφή για τους Θεσσαλονικείς. Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι η καταστροφή δεν αφορούσε μόνο την αξία των κτισμάτων. Τα κτίρια ήταν -στην πλειονότητά τους- ξύλινα και χαμηλής αξίας. Εξάλλου, πάρα πολλά από αυτά ήταν ασφαλισμένα. Οι Θεσσαλονικείς οικοπεδούχοι καταστράφηκαν οικονομικά όχι επειδή κάηκαν τα κτίριά τους, αλλά λόγω της μεταχείρισης που επεφύλασσε στα οικόπεδά τους η κυβέρνηση.

Μέχρι το 1917 η Θεσσαλονίκη είχε καεί πολλές φορές και πάντοτε ανέκαμπτε πολύ γρήγορα. Η τελευταία μεγάλη πυρκαγιά έγινε το 1890 και τότε, για πρώτη φορά, το (οθωμανικό) κράτος παρενέβη και πραγματοποίησε ορισμένες πολεοδομικές αλλαγές, μειώνοντας το εμβαδόν των οικοπέδων (περίπου κατά 18%) και ευθυγραμμίζοντας τους δρό-

Ενας γαβριάς περιδιαβαίνει τα ερείπια, ενώ οι καπνοί αναδύονται ακόμη από τον ορίζοντα

Η απαξίωση των οικοπέδων

Ετσι, μέσα σε μερικά χρόνια (1917-1924) η γη στο κέντρο της Θεσσαλονίκης άλλαξε χέρια, αφού προηγουμένως όλα αυτά τα χρόνια δεν απέδωσε κανένα εισόδημα. Η απώλεια του εισοδήματος ήταν τεράστια και δύσκολα μπορεί να αποτιμηθεί. Αν υπολογίσουμε ότι οι τιμές με τις οποίες έγιναν οι εκποιήσεις ήταν αυθαίρετες και χαμηλότερες από αυτές που ίσχυαν στις αρχές του αιώνα, μπορεί κανείς να πει ότι -σε γενικές γραμμές- η απώλεια εισοδήματος και η υποτίμηση της αξίας των οικοπέδων ήταν συνολικά όσο και η αξία των οικοπέδων γύρω στα 1910!

Οι πρόσφυγες του 1922

Μέσα σ' όλα αυτά, το Σεπτέμβριο του 1922 αποβιβάζονται στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης οι πρώτοι πρόσφυγες, που έφυγαν από τις πατρίδες τους κυνηγημένοι, με ό,τι μπορούσαν να πάρουν μαζί τους και αφήνοντας πίσω τους, νεκρούς και αγνοούμενους, τους στενούς συγγενείς τους. Μόλις αποβιβάζονται στην πόλη, μεταφέρονται πεζή -ελλείψει μεταφορικών μέσων- σε στρατιωτικούς καταυλισμούς στο Χαρμάνκιοϊ, στην Καλαμαριά ή στην Τούμπα.

Με τους χιλιάδες πρόσφυγες του 1922, οι άστεγοι είναι πλέον περισσότεροι από αυτούς που διαμένουν σε σπίτια

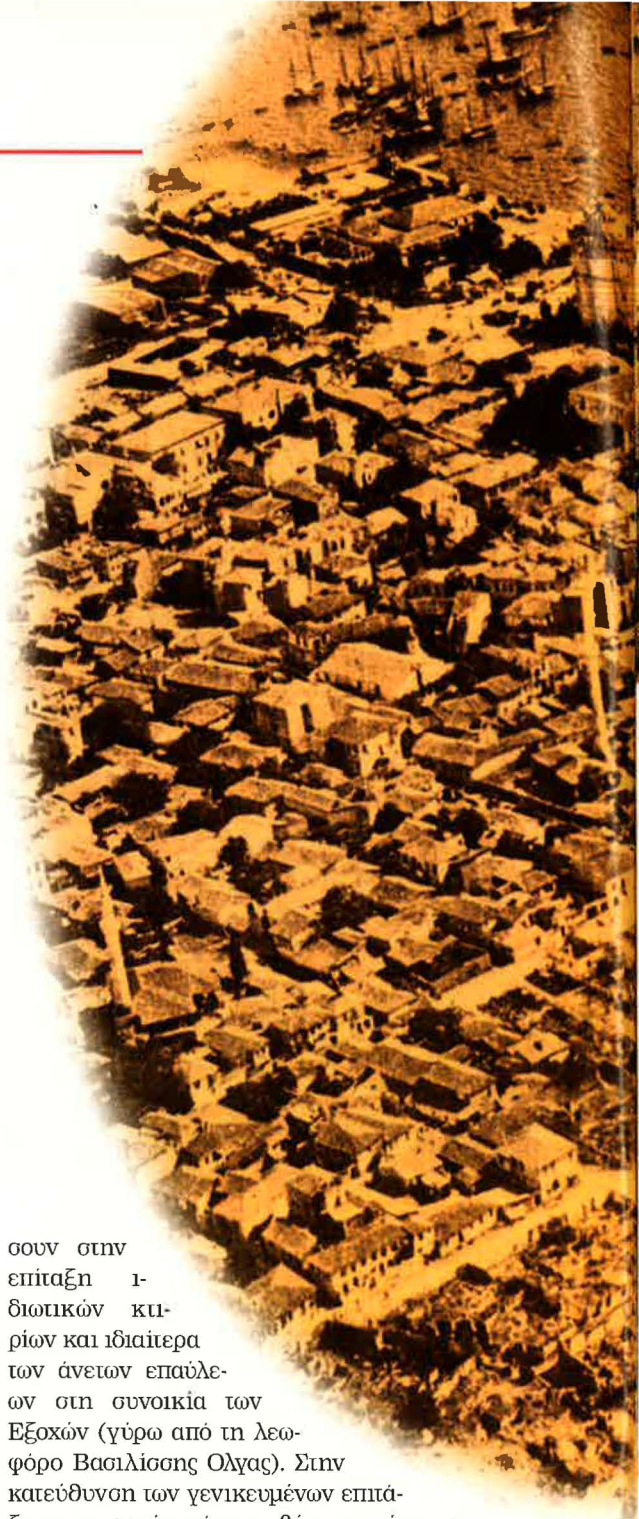
μους νοτίως της Εγνατίας. Ομως το 1917, οι ιδιοκτήτες των 4.101 οικοπέδων της πυρίκαυστης ζώνης είχαν να αντιμετωπίσουν τα εξής: πρώτον, απαγορεύτηκε η ανοικοδόμηση στην καμένη περιοχή. Δεύτερον, οι ιδιοκτήτες έχασαν την κυριότητα των οικοπέδων. Αντί γι' αυτήν έλαβαν ποσοστιαία αναλογία συγκυριότητας επί όλων των οικοπέδων της πυρίκαυστης. Τρίτον, η ιδανική αυτή αναλογία (ένα είδος εξ αδιαιρέτου κυριότητας σε ολόκληρη την καμένη περιοχή των 1.280 στρεμμάτων) πήρε τη μορφή ενός «κτηματογράφου», δηλαδή ενός αξιογράφου, το οποίο ήταν διαπραγματεύσιμο υπό όρους. Τέταρτον, ο χώρος των 1.280 στρεμμάτων ξαναχωρίστηκε σε 2.600 οικόπεδα, τα οποία και πουλήθηκαν με διαδοχικές δημοπρασίες. Το κτηματόγραφο αποτελούσε οιονεί χρήμα για τη συμμετοχή στις δημοπρασίες αυτές. Πέμπτον και πολύ βασικό, οι μικρότεροι οικοπεδούχοι ουσιαστικά αποκλείστηκαν από τις δημοπρασίες, για τεχνικούς και οικονομικούς λόγους. Εκτον, η συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής διαμορφώθηκε με τέτοιο τρόπο, που ευνόησε τους ομογενείς του εξωτερικού, οι οποίοι πράγματι αγόρασαν πολλά κεντρικά ακίνητα.

Αργότερα, καθώς οι ασθένειες τους θερίζουν και η πόλη απειλείται από λοιμό, οι νέοι πρόσφυγες αποβιβάζονται στο λοιμοκαθαρτήριο της Καλαμαριάς, περιμένουν γυμνοί να απολυμανθούν τα ρούχα τους και στη συνέχεια παραμένουν περιορισμένοι, σε καραντίνα, για χρονικό διάστημα μερικών ημερών. Τελικώς, οδηγούνται για να κατοικήσουν στους θαλάμους της Καλαμαριάς.

Οι φλόγες εξαπλώθηκαν με μεγάλη ταχύτητα. Φωτογραφία που τραβήχτηκε από στρατιώτη των συμμαχικών δυνάμεων που έδρευαν στη Θεσσαλονίκη

Ενας πυροσβέστης απορημένος μπροστά στα ερείπια. Στο κέντρο, αεροφωτογραφία του ανατολικού τμήματος του κέντρου της πόλης. Η περιοχή που δεν κάηκε είναι η σημερινή πλατεία Ναβαρίνου (Ηλίας Πετρόπουλος, Θεσσαλονίκη: Η πυρκαγιά του 1917). Στην απέναντι σελίδα, Θεσσαλονίκη, 1918: πυροπαθείς μπροστά στο φαρμακείο Ζωγράφου, πιθανόν στην οδό Εγνατία. Συλλογή Αγγελου Παπαϊωάννου (Αλέξανδρος Δάγκας, «Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης, 1912-1940»)

Οι περισσότεροι όμως από τους πρόσφυγες που φιάνουν στην πόλη μετά τη μικρασιατική καταστροφή δεν μένουν στα σιρατόπεδα, αλλά καταφεύγουν στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, όπου για εβδομάδες ή και μήνες κοιμούνται πρόχειρα σε εμπορικές στοές γύρω από το λιμάνι, με μοναδικό εφόδιο κουβέρτες που διανέμει το κράτος. Το φθινόπωρο του 1922 δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο οι νεοαφιχθέντες πρόσφυγες να καταλαμβάνουν κτίρια για να στεγαστούν πρόχειρα.

Μπροστά σ' αυτή τη χιονοστιβάδα, οι αρχές επιτάσσουν τα δημόσια κτίρια: πρώτα τα σχολεία, που διακόπτουν τη λειτουργία τους, κι έπειτα τους ναούς και τα τεμένη. Σε κάθε σχολικό ή θρησκευτικό κτίριο τοποθετούνται από 60 ώς 100 οικογένειες, χωρίς να λύνεται το πρόβλημα.

Το δεύτερο βήμα των αρχών είναι η επίταξη χώρων σε όλα τα δημόσια κτίρια, με ταυτόχρονη σύμπτυξη των υπηρεσιών που τα χρησιμοποιούν. Επιτάσσονται επίσης καφενεία και κινηματογράφοι.

Τα μέτρα όμως αυτά είναι καταφανώς ανεπαρκή ακόμη και για τη στοιχειώδη διαμονή των προσφύγων. Οι αρχές δέχονται πιέσεις για να προχωρήσουν στην επίταξη ιδιωτικών κτιρίων και ιδιαίτερα των άνετων επαύλεων στη συνοικία των Εξοχών (γύρω από τη λεωφόρο Βασιλίσσης Ολγας). Στην κατεύθυνση των γενικευμένων επιτάξεων οι αρχές κάνουν βήματα μόνον τον Οκτώβριο του 1922. Καθ' όλες τις ενδείξεις οι επιτάξεις δεν πραγματοποιήθηκαν σε μεγάλη έκταση. Οπως σημείωνε ο Τύπος, «οι πρόσφυγες οι ίδιοι δεν είναι διατεθειμένοι εγκαθιστάμενοι εις ιδιωτικά οικήματα να ευρίσκωνται εις διαρκείς προσιριβάς και διενέξεις προς τους ενοίκους». Στην περίπτωση που η επίταξη δεν επραγματοποιείτο, οι ένοικοι επιβαρύνονταν με αντισήκωμα, το προϊόν του οποίου εχρησιμοποιείτο για την ανέγερση παραπηγμάτων. Στα τέλη Νοεμβρίου, η Κεντρική Επιτροπή Στεγάσεως Προσφύγων ανακοίνωσε ότι «άνευ άλλης ειδοποιήσεως θα προβή εις την εγκατάστασιν προσφύγων εν τοις οικήμασιν εκείνων οίτινες δεν θα ε-

Για τη στέγαση των δεκάδων χιλιάδων προσφύγων οι αρχές επιτάσσουν σχολεία, ναούς, τεμένη, καφενεία και κινηματογράφους

κανόνιζον τους λογαριασμούς των αντισηκωμάτων εντός 48 ωρών». Ενδεικτική για το κλίμα της εποχής ήταν η πρόταση του Τύπου να μεταφερθούν και να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες στο Αγιον Ορος, το οποίο διέθετε κενά οικήματα και γη.

«Εις επιταχθέντα οικήματα και καταυλισμούς»

Τον Απρίλιο του 1923 έγινε μία καταγραφή των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη, η οποία μας δίνει μία εικόνα για τη γεωγραφική κατανομή τους μέσα στην πόλη: «Εκ των εκατόν τόσων χιλιάδων, οι τριάντα κατοικούν εις τους περίχωρους συνοικισμούς. Οι δε υπόλοιποι εντός της πόλεως, εις ολίγα επιταχθέντα οικήματα και εις 115 καταυλισμούς, οι οποίοι είναι τα σχολεία, αι εκκλησίαι, τα τζαμιά και αι αποθήκαι». Είναι φανερό ότι οι πρόσφυγες προτίμησαν την, υπό άθλιες συνθήκες, διαμονή στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, προφανώς διότι αυτό βόλευε στις επαγγελματικές προσπάθειές τους, στην πληροφόρησή τους σχετικά με την τύχη τους, στην εξεύρεση μελών των οικογενειών τους.

Κατά τη διάρκεια του έτους 1923 κατασκευάζονται ξύλινα παραπήγματα στην Τούμπα. Από την άλλη πλευρά προχωρεί η διαδικασία εκποίησης των νέων οικοπέδων στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, χωρίς οι πρόσφυγες να λαμβάνονται υπόψη ως κάτοικοι της πόλης.

Κατά τη διάρκεια του 1924 αρχίζει η αποχώρηση των μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης. Τα σπίτια τους εγκαταλείπονται και πολλά από αυτά καταλαμβάνονται αμέσως από τους πρόσφυγες. Η μεγάλη πλειοψηφία των προσφυγικών οικογενειών εξακολουθεί όμως να κατοικεί σε σχολεία, χώρους παραγωγής και τεμένη.

Δύο σημαντικές κρατικές παρεμβάσεις εκδηλώνονται κατά τη διάρκεια του έτους 1924. Τον Απρίλιο η Γενική Διοίκηση ανακοινώνει ότι η στέγαση των προσφύγων θα γίνεται εφεξής μόνον υπό τύπον μισθώσεως. Στις υπηρεσίες περιθάλψεως θα απευθύνονται πλέον μόνον «οι μη δυνάμενοι να καταβάλλουν μίσθωμα ή οι μη δυνάμενοι να υποδει-

Πυροπαθείς με τα υπάρχοντά τους στην πλατεία Τερψιθέας (Ηλίας Πετρόπουλος, Θεσσαλονίκη: Η πυρκαγιά του 1917)

ξουν ωρισμένον μίσθιον ανταλλαξίμου οθωμανού».

Τον Οκτώβριο δημοσιεύθηκε διάταγμα «περί παραχωρήσεως κτημάτων του δημοσίου υπέρ οικοδομικών συνεταιρισμών αστών προσφύγων προς ανέγερσιν ιδίαις δαπάναις αστικών συνοικισμών δι' ιδίαν αυτών χρήσιν». Το διάταγμα έπαιξε σημαντικό ρόλο για την αλλαγή της μορφής της Θεσσαλονίκης, α-

Το διάταγμα του 1924 «περί παραχωρήσεως κτημάτων στους πρόσφυγες» έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οικιστική αλλαγή της πόλης

φού το κράτος έθετε φτηνή, περι-αστική γη στη διάθεση των προσφύγων και, με τον τρόπο αυτόν, δημιουργούσε προϋποθέσεις για την επέκταση των πόλεων σε περιοχές που δεν είχαν ώς τότε χρησιμοποιηθεί για οικιστική χρήση. Παράλληλα συνέδεε τους πρόσφυγες με τη διαδικασία της αγοράς προκειμένου να αποκτήσουν κατοικία.

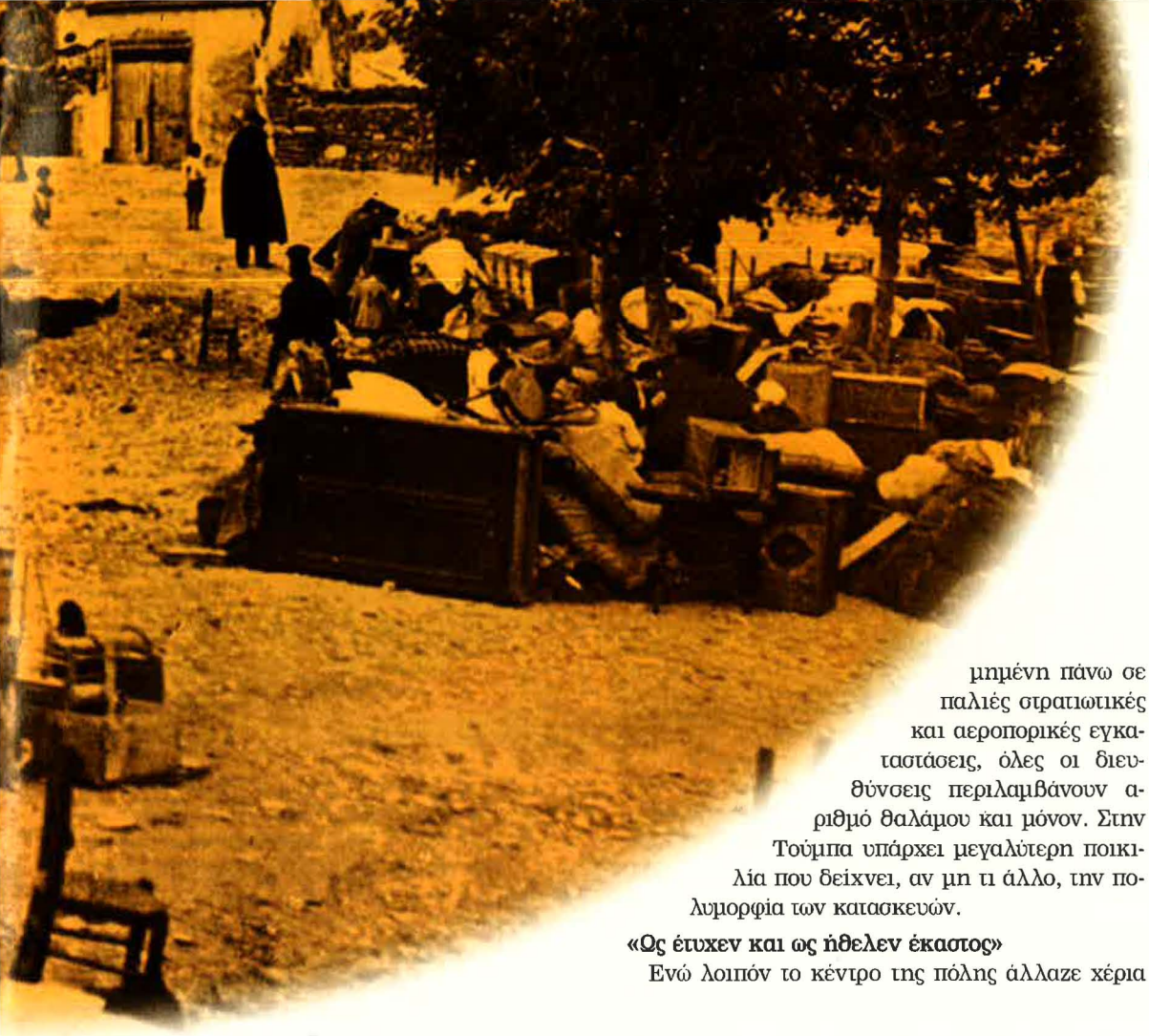
Αξια μνείας, ως γενικό μέτρο, είναι και η σύμβαση μεταξύ του Δημοσίου και της Εθνικής Τράπεζας για τη διαχείριση των ανταλλαξίμων (1925). Με τη σύμβαση ιδρύθηκε ένα πλαίσιο εκλογίκευσης όσον αφορά την αξιοποίηση των πρώην μουσουλμανικών κτισμάτων. Η Εθνική ανέλαβε να μισθώνει ή να εκποιεί τα ακίνητα και παράλληλα να χρηματοδοτήσει την αποζημίωση των προσφύγων. Στη φάση αυτή υλοποιήθηκε πλήρως η αρχή ότι η παραχώρηση στέγης στους πρόσφυγες γίνεται μόνον με μίσθωση ή με αγορά, δηλαδή με εμπορευματική διαδικασία.

Πού έμεναν στην αρχή οι πρόσφυγες

Μεγάλη συγκέντρωση προσφυγικού στοιχείου διαπιστώνεται γύρω από τους άξονες των οδών Αγίου Δημητρίου και Κασσάνδρου. Βόρεια από την οδό Κασσάνδρου υπήρχαν αρκετές προσφυγικές συγκεντρώσεις, κυρίως γύρω από τον Προφήτη Ηλία και την Αγία Αικατερίνη. Το ίδιο και στην οδό Αποστόλου Παύλου. Μεγάλος αριθμός παραπηγμάτων υπήρχε στη Νέα Λαχαναγορά στην πλατεία Δικαστηρίων (νυν αρχαίας Αγοράς).

Παραπήγματα υπήρχαν επίσης και στα εξής σημεία του ιστορικού κέντρου της πόλης: στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου (Ιωνος Δραγούμη), στην «προσφυγική αγορά» κοντά στο Μπιτ παζάρ, και στο οικόπεδο του σχολικού συγκροτήματος στην οδό Συγγρού, στην οδό Προξένου Κορομηλά και στην οδό Αγγελάκη. Χρειάζεται βέβαια να αναφέρουμε την παραγκούπολη της Αγίας Φωτεινής, με 15.000 κατοίκους στο χώρο της σημερινής ΔΕΘ.

Προς τη δυτική πλευρά της πόλης παραπήγματα είχαμε: στο Βαρδάρι, στην οδό Αφροδίτης και στην Αγία Παρασκευή, όπου χρησιμοποιήθηκε παλιός καταυλισμός πυροπαθών. Εκτός από αυτά και τους μακρινότερους θαλάμους στο Χαρμάνκιοϊ, πολλοί πρόσφυγες κατοικούσαν στις σημερινές οδούς Αισώπου, Ηφαίστου, Προμηθέως, Μοναστηρίου και 26ης Οκτωβρίου. Μεγάλος συνοικισμός διαμορφώθηκε στο χώρο που καταλάμβανε το περίφημο μουσουλμανικό μοναστήρι των Μεβλεχανέ (μεβλεβί

μημένη πάνω σε παλιές στρατιωτικές και αεροπορικές εγκαταστάσεις, όλες οι διευθύνσεις περιλαμβάνουν αριθμό θαλάμου και μόνον. Στην Τούμπα υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία που δείχνει, αν μη τι άλλο, την πολυμορφία των κατασκευών.

«Ως έτυχεν και ως ήθελεν έκαστος»

Ενώ λοιπόν το κέντρο της πόλης άλλαζε χέρια

δερβίσηδων), με τα κτήματά του, στη δυτική έξοδο της σημερινής Αγίου Δημητρίου. Τέλος, συνοικισμοί καταγράφονται στην Ξηροκρήνη, γύρω από τον παλιό σιδηροδρομικό σταθμό Κωνσταντινουπόλεως και βέβαια στο Λεμπέτ. Μερικοί από τους συνοικισμούς αυτούς αργότερα μεγάλωσαν περισσότερο, ήταν όμως διαμορφωμένοι ήδη από το 1926, αν και όχι πυκνοκατοικημένοι.

Προς τα ανατολικά, παραπήγματα είχαν δημιουργηθεί στο σημερινό πάρκο της ΧΑΝΘ, στην αρχή της οδού Αθηνών (σημ. Παπαναστασίου), καθώς και στην οδό Κωνσταντινουπόλεως, και γύρω από τη γέφυρα του εργοστασίου Αλλατίνη. Σημαντικός αριθμός προσφύγων κατοικούσε στις οδούς Βελισσαρίου, Μελενίκου, Δεληγιώργη, Εδμόνδου Ροστάν, Αλεξανδρείας, Ιωαννίνων και Μακεδονίας. Μερικοί από τους παραπάνω δρόμους περιέκλειαν τη συνοικία Ουζεϊρ βέη, στην περιοχή της Αναλήψεως, άλλοτε συγκρότημα στάβλων και παλιό σκουπιδότοπο, συνοικία προσφύγων στο μεσοπόλεμο. Τέλος, παραπήγματα υπήρχαν και στην οδό 25ης Μαρτίου.

Οι συνοικισμοί αυτοί δεν ήταν τόσο απόμακροι όσο η Τούμπα ή η Καλαμαριά. Στην εποχή που αναφερόμαστε δεν είχαν σχηματιστεί επώνυμοι δρόμοι στις συνοικίες αυτές. Στην Καλαμαριά, που ήταν δο-

Το κέντρο της πόλης χτιζόταν βάσει σχεδίου, ενώ στα περίχωρα η προσφυγική ανοικοδόμηση γινόταν με άναρχο τρόπο

και χτιζόταν με ένα νέο σχέδιο, οι Θεσσαλονικείς και οι πρόσφυγες, που έρχονταν κατά κύματα και πριν ακόμη από τη μικρασιατική καταστροφή, έχτιζαν με ταχύτητα έξω από την πυρίκαυστη ζώνη. Πάνω από 12.000 κατοικίες ανεγέρθηκαν ώς το 1932, οι μισές στα ανατολικά του Λευκού Πύργου. «Εκτίζοντο σπίτια ως έτυχεν και ως ήθελεν έκαστος» ομολογεί πηγή της εποχής.

Είκοσι χρόνια μετά τη φωτιά, διαπιστώθηκε ότι επιτεύχθηκε υπερ-επάρκεια κατοικιών στην πόλη. Οι μικροί ιδιοκτήτες όμως είχαν καταστραφεί. Οι νεότεροι έπεσαν θύματα της υποτίμησης της δραχμής και του ενοικιοστασίου, που γενικεύθηκε στη δεκαετία του 1930.

Υπέρ της Αθήνας

Ο τρόπος με τον οποίο οι ελληνικές κυβερνήσεις, από το 1917 και έπειτα, χειρίστηκαν το ζήτημα της ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης δημιούργησε βέβαια ένα πολεοδομικό πείραμα ιδιαιτέρως αξιόλογο, αλλά εξάρθρωσε την οικονομία της πόλης. Η εξάρθρωση αυτή φαίνεται πρώτα απ' όλα στα πλη-

Προσφυγικό κατάλυμα, πιθανόν στην Τούμπα (National Geographic)

θυσμιακά μεγέθη. Το 1920, η Αθήνα είχε πληθυσμό 453.000 έναντι 175.000 της καμένης Θεσσαλονίκης. Στην οχταετία 1920-1928, ο πληθυσμός της Αθήνας αυξήθηκε κατά 350.000, ενώ της Θεσσαλονίκης μόνο 50.000. Στη δεκαετία 1930-1940 ο πληθυσμός της Αθήνας αυξήθηκε κατά 324.000, ενώ της Θεσσαλονίκης μόνο 10.000. Ετσι, ενώ στις αρχές του αιώνα ο πληθυσμός των δύο πόλεων ήταν ίσος, στα 1920 η Αθήνα διέθετε 2,4 φορές περισσότερο πληθυσμό από τη Θεσσαλονίκη. Στα 1940, η αναλογία είχε αυξηθεί σε 4,4 φορές και έκτοτε διατηρείται. Το σημείο-κλειδί ήταν η παρέμβαση του κράτους και η αναστολή των αγοραπωλησιών γης στη Θεσσαλονίκη, για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Τα κτίρια που καταστράφηκαν

Μεταξύ πολλών οικοδομημάτων είχαν καταστραφεί, όπως γράφει ο **Χ. Παπαστάθης** (που δημοσίευσε σχολιασμένη τη σχετική με την πυρκαγιά και την περίθαλψη των προσφύγων έκθεση του 1919), «...τα κτίρια του ταχυδρομείου, του τηλεγραφείου, του δημαρχείου, των εταιρειών ύδρευσης και φωταερίου, του βελγικού προξενείου και της αυτοκρατορικής οθωμανικής τράπεζας, οι εκκλησίες του Αγίου Δημητρίου (η μεγαλύτερη απώλεια στο θρησκευτικό-συμβολικό επίπεδο), του Αγίου Νικολάου και της Αγίας Θεοδώρας. Το Σαατλή τζαμί και άλλα τεμένη, η αρχιραβινεία με ολόκληρο το από αιώνες διατηρημένο πλούσιο αρχείο της, 16 συναγωγές, πολλά σχολεία (...) και το ελληνικό γηροκομείο, με την πλούσια βιβλιοθήκη του Πέτρου Παπαγεωργίου, τα μεγάλα καταστήματα Τίρινγκ, Στάιν κ.λπ., τα κοσμοπολίτικα ξενοδοχεία της πλατείας Ελευθερίας, το Σπλέντιτ Παλάς στην παραλία. Τα διεθνή βιβλιοπωλεία του Μ. Μόλχο και του Μ. Τριανταφύλλου, το ζαχαροπλαστείο Φλόκα, το ζυθοπωλείο Πεντζίκη, το καφενείο "Νέα Ελλάς", εργοστάσια, μαγαζιά, αποθήκες, λέσχες, γραφεία, οι κινηματογράφοι Εντεν, Ολύμπια και Πατέ (όπου αργότερα το εστιατόριο Ολυμπος-Νάουσα) κ.λπ.».

Η κρατική παρέμβαση στην ανοικοδόμηση της πόλης δημιούργησε ένα αξιόλογο πολεοδομικό πείραμα, αλλά εξάρθρωσε την οικονομία της

Ο Γιώργος Βαφόπουλος για την πυρκαγιά

Μια άμεση και ζωντανή μαρτυρία της πυρκαγιάς μάς έχει δώσει ο αείμνηστος Γιώργος Βαφόπουλος: «...άνθρωποι με την απόγνωση στο πρόσωπο έτρεχαν σαν τρελοί, προσπαθώντας να περισώσουν ό,τι μπορούσαν (...) Η Εγνατία ήταν το μεγάλο κανάλι όπου διοχετεύονταν το πλήθος αυτό της αλλοφροσύνης. Αντρες και γυναίκες κουβαλούσαν όλων των ειδών τα πράγματα. Μητέρες με τα βρέφη στην αγκαλιά τους ξεφώνιζαν ζητώντας βοήθεια. Παιδιά με ορθάνοιχτα μάτια από την κατάπληξη και τον τρόμο δεν είχαν τη δύναμη ούτε να κλάψουν (...) Ανθρωποι, ζώα φορτωμένα και κάρα έφευγαν τρομαγμένα (...) Καθώς ήταν Σάββατο και όλα τα καταστήματα των Εβραίων έμειναν κλειστά, λίγοι είχαν προλάβει να τρέξουν για να περισώσουν ό,τι μπορούσαν. Οι θόρυβοι των κάρων (...), οι απεγνωσμένες φωνές και το σπάσιμο των μεγάλων τζαμιών από τις βιτρίνες σκεπάζονταν από τον πάταγο των στεγών που κατέρρεαν (...) Οι καταπτοημένοι "πυροπαθείς", όπως είχαν ονομαστεί τα θύματα της πυρκαγιάς, όλο και κατέβαιναν προς την παραλία ή διέφευγαν προς τα άλλα δύο άκρα. Ο μόλος βρισκότανε μέσα στις φλόγες. Ακόμη και καΐκια που δεν είχαν προλάβει να σαλπάρουν, δεν μπόρεσαν να σωθούν από τη φωτιά». ■

χρονολόγιο

1915
Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: συμμαχικοί στρατοί εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη (5.10).

1916
Ο Βενιζέλος σχηματίζει κυβέρνηση και κηρύσσει ανεξάρτητο, χωριστό κράτος στη Θεσσαλονίκη (26.9/9.10).

1917
Για χάρη της μεταφοράς υλικών από τις αποθήκες του λιμανιού στα στρατόπεδα των Συμμάχων στου Χαριλάου και στη Μίκρα, εγκαινιάζεται ο σιδηρόδρομος της παραλίας (2.2)· αντιμοναρχικό συλλαλητήριο στην πλατεία Λευκού Πύργου προκαλεί τη δυσαρέσκεια του Βενιζέλου, ο οποίος δηλώνει εχθρός του Κωνσταντίνου και όχι του θεσμού της βασιλείας (23.4)· ο Κωνσταντίνος, κατόπιν απαίτησης των ξένων κυβερνήσεων, αναχωρεί για το εξωτερικό· ορκίζεται βασιλιάς ο διάδοχος Αλέξανδρος (30.5)· ο Βενιζέλος σχηματίζει εθνική κυβέρνηση στην Αθήνα (14.6)· καταδικάζεται και εκτελείται στη Θεσσαλονίκη ο Νταγκουντίν Δημητρίεβιτς, ένοχος για τη δολοφονία του βασιλιά της Σερβίας Αλέξανδρου Οβρένοβιτς (11.6.1903) και ιδρυτής της οργάνωσης «Μαύρη Χειρ», υπεύθυνης για τη δολοφονία του διαδόχου της Αυστροουγγαρίας, περιστατικό που οδήγησε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (13.6)· ξεσπάει μεγάλη πυρκαγιά στη Θεσσαλονίκη -ο δυνατός Βαρδάρης που φυσάει προς το Νότο και ανατολικά επεκτείνει το πεδίο της φωτιάς: σε 32 ώρες καίγονται περίπου 10.000 σπίτια, 70.000 είναι ο αριθμός των αστέγων (οι περισσότεροι Εβραίοι), καταστρέφεται το εμπορικό και διοικητικό κέντρο της πόλης και οι συνολικές υλικές ζημιές ανέρχονται σε 8.000.000 χρυσές λίρες (5-6.8)· ο πρωθυπουργός Βενιζέλος δίνει εντολή στον υπουργό Συγκοινωνιών Αλ. Παπαναστασίου να επιληφθεί προσωπικά των ζημιών· συστήνεται η επιτροπή πολεοδομικού σχεδιασμού υπό τον πολεοδόμο Εμπράρ.

1918
Οι Βούλγαροι υπογράφουν ανακωχή (19.6)· η θανατηφόρος ινφλουέντσα (ισπανική γρίπη) που έχει πλήξει όλη την Ευρώπη προκαλεί θανάτους και στη Θεσσαλονίκη (Σεπ.)· ιδρύεται στον Πειραιά το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα της Ελλάδος (ΣΕΚΕ)– στην ίδρυση συμμετέχουν αντιπρόσωποι της «Φεντερασιόν», της σοσιαλιστικής οργάνωσης της Θεσσαλονίκης (Αβραάμ Μπεναρόγια, Αρδίτι, Μπενρουμπί, Πέτρου, Αντωνίου) (23.11).

1919
Η γρίπη θανατώνει 2.000 άτομα όλων των κοινωνικών τάξεων στη Θεσσαλονίκη (Ιαν.)· διεξάγεται στη Θεσσαλονίκη Συνέδριο των Σιωνιστικών Συλλόγων της Ελλάδος -οι σύνεδροι σε ψήφισμά τους εκφράζουν την πεποίθησή τους ότι η Παλαιστίνη θα αναγνωριστεί ως η χώρα των Εβραίων (29.5)· η συνθήκη ειρήνης των Βερσαλιών ρυθμίζει τα πράγματα της μεταπολεμικής Ευρώπης (15.6)· αθλητές του Ηρακλή λαμβάνουν μέρος στους Διασυμμαχικούς αθλητικούς αγώνες στο Παρίσι (Ιούν.)· πολυπληθές συλλαλητήριο του Εργατικού Κέντρου της Θεσσαλονίκης στην πλατεία Λευκού Πύργου ζητεί την οικονομική ανακούφιση της εργατικής τάξης, καθώς και τη βελτίωση της ποιότητας του ψωμιού (Ιούν.)· έρχονται στην Καλαμαριά και εγκαθίστανται πρόσφυγες από την Ουκρανία και τα ρωσικά λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, μετά την αποτυχία της αντεπανάστασης και της συμμαχικής επέμβασης εναντίον των μπολσεβίκων - προοδευτικά οι πρόσφυγες εγκαθίστανται και σε άλλες συνοικίες της Θεσσαλονίκης και σε περιοχές της Μακεδονίας (Αύγ.)· στο Νεϊγί της Γαλλίας υπογράφεται συνθήκη ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας (19.11).

1920
Η ανοικοδόμηση των ζημιών που υπέστη η πόλη από την πυρκαγιά συνεχίζεται· ξεσπάει μεγάλη απεργία των σιδηροδρομικών της Θεσσαλονίκης (18.1)· ο βασιλιάς Αλέξανδρος έρχεται στη Θεσσαλονίκη, όπου μέσα σε τιμές προπέμπει το Γενικό Στρατηγείο, το οποίο μετακινείται στη Σμύρνη (17.2)· οι καμπάνες των εκκλησιών πανηγυρίζουν την κατάληψη της Προύσας από τον ελληνικό στρατό (26.6)· στις εκλογές ο Βενιζέλος υφίσταται συντριπτική ήττα– στη Θεσσαλονίκη φανατικοί αντιβενιζελικοί καταστρέφουν, πανηγυρίζοντας, μαγαζιά και στέκια φιλελευθέρων και τη Λέσχη των Φιλελευθέρων (1.11)· σε συλλαλητήριο στην πλατεία Λευκού Πύργου φιλοβασιλικοί ζητούν την επιστροφή του εξόριστου Κωνσταντίνου (20.11)· δημοψήφισμα αποφασίζει την επάνοδο του βασιλιά (22.11)· πράξεις εκδίκησης και προκλήσεις των μοναρχικών της Θεσσαλονίκης σε βάρος των βενιζελικών αντιπάλων τους την ημέρα της επανόδου του Κωνσταντίνου (6.12).

1921
Εκτεταμένες συλλήψεις κομμουνιστών στη διάρκεια των εκδηλώσεων για τον εορτασμό της Εργατικής Πρωτομαγιάς στη Θεσσαλονίκη -στις προκηρύξεις τους οι κομμουνιστές υποστηρίζουν την παύση του πολέμου στη Μικρά Ασία και την επιστροφή του εκστρατευτικού σώματος (29.4).

1922
Ιδρύεται ο φιλολογικός σύλλογος «Μόρφωση» από επιφανείς εκπροσώπους της λογοτεχνικής Θεσσαλονίκης: Γ. Βαφόπουλος, Γ. Βακαλόπουλος, Π. Ιωαννίδης, Κ. Κόκκινος, Κ. Κεχαγιόγλου κ.ά. (Ιαν.)· κάθε εβδομάδα αναχωρούν νεοσύλλεκτοι από την Τούμπα για το μικρασιατικό μέτωπο, αλλά καταφθάνουν και δεκάδες τραυματίες· ολοκληρώνεται η ήττα και η μικρασιατική καταστροφή (Αύγ.)· από στρατιωτικό αεροπλάνο η Θεσσαλονίκη μαθαίνει την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου· παύονται οι αρχές της πόλης, μεταξύ τους και ο δήμαρχος Οσμάν Σαΐτ (11.9)· αρχίζουν οι αφίξεις των προσφύγων από τη Μικρασία – σε διάστημα 2 μηνών η Θεσσαλονίκη θα βρεθεί με διπλάσιο πληθυσμό (4.11)· ο στρατηγός Θ. Πάγκαλος αναδιοργανώνει στη Θεσσαλονίκη τη στρατιά του Εβρου (Νοέμ.)

1923
Η πείνα κυριεύει τους προσφυγικούς πληθυσμούς· Τούρκοι, τουρκόφωνοι και μουσουλμάνοι συσσωρεύονται στην πόλη, προκειμένου να προωθηθούν στην Τουρκία στο πλαίσιο των ανταλλαγών των πληθυσμών· σε όλη τη διάρκεια του έτους συνεχίζονται οι αφίξεις προσφύγων στις συνοικίες της Θεσσαλονίκης· στις εκλογές εκλέγονται βουλευτές Θεσσαλονίκης ο Θ. Πάγκαλος και ο Ι. Πασαλίδης, σοσιαλιστής και παλιός μενσεβίκος υπουργός της Γεωργίας, αλλά και κατοπινός πρόεδρος της ΕΔΑ.

1924
Ιδρύεται η Ενωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων της Μακεδονίας (28.1)· θεμελιώνεται το κτίριο της ΧΑΝΘ (2.3)· ομιλία του σοσιαλιστή Πλάτωνα Δρακούλη υπέρ της δημοκρατίας στο επικείμενο δημοψήφισμα (11.4)· οι αξιωματικοί της Θεσσαλονίκης σε δημόσια τελετή βγάζουν τα στέμματα από το πηλήκιό τους και τοποθετούν το φλογοβόλο, σύμβολο της δημοκρατίας (1.5)· αρχίζει η λειτουργία του αμερικανικού κολεγίου Ανατόλια.

ΕΚΛΟΓΕΣ

Η μοιραία λαϊκή ετυμηγορία

Των Γιωργου Αναστασιαδη
καθηγητή Πολιτικής Ιστορίας στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και
Ευαγγελου Χεκιμογλου
δρος Οικονομικού Τμήματος ΑΠΘ

Η ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ 1ης ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1920: Ο **Ελευθέριος Βενιζέλος** είχε δεσμευθεί στη Βουλή ότι οι εκλογές θα γίνουν μόλις υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία. Αποφασισμένος να τηρήσει την υποσχεσή του, αλλά και κλονισμένος ψυχολογικά και από την απόπειρα δολοφονίας του, δεν ήταν διατεθειμένος να δεχθεί την πρόταση των συνεργατών του για αναβολή των εκλογών. Η αναβολή ήταν ίσως επιβεβλημένη από το γεγονός ότι ναι μεν η συνθήκη με την Τουρκία είχε υπογραφεί, αλλά η χώρα βρισκόταν και πάλι σε εμπόλεμη κατάσταση. Η εμπλοκή του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και τα ποικίλα και περίπλοκα προβλήματα με τα οποία συνδέονταν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, αποτελούσαν όχι πρόσχημα αλλά αναγκαιότητα παραμονής του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία[1]. Εξάλλου, και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες η θητεία των κοινοβουλίων είχε παραταθεί σε χρόνο συγκρίσιμο προς ή και μεγαλύτερο από αυτόν του ελληνικού Κοινοβουλίου. Αλλά ο πρωθυπουργός αισθανόταν μετέωρος, μετά τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του: «Πού βασιζόμουν να δημιουργήσω τη Μεγάλη Ελλάδα; Πού στηρίζω την πολιτική μου αν δεν τη θέλει το έθνος;» έλεγε στην **Πηνελόπη Δέλτα**.

Το εκλογικό σύστημα επέτρεπε την πολλαπλή ψήφο. Επιπλέον, οι ψηφοφόροι ψήφιζαν υποψηφίους και όχι κόμματα. Οι πρώτοι κατά σειρά υποψήφιοι κέρδιζαν όλες τις έδρες. Πρακτικά, το σύστημα λειτουργούσε ως πλειοψηφικό.

Οι Φιλελεύθεροι έχασαν τις εκλογές για μερικές χιλιάδες ψήφους. Αν χρησιμοποιούσαν το όπλο της μετακίνησης στρατιωτικών τμημάτων από περιφέρεια σε περιφέρεια, πολύ πιθανόν να τις κέρδιζαν και η ελληνική ιστορία να είχε γραφτεί διαφορετικά. Η συμπεριφορά, όμως, αυτή δεν ήταν «πολιτικώς ορθή» για τους Φιλελεύθερους του 1920. Η Βουλή που προέκυψε ήταν σχεδόν αποκλειστικά αντιβενιζελική. Ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος α-

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος μετά την εναντίον του δολοφονική απόπειρα. «Πού να στηριχτώ, αν δεν με θέλει το έθνος;», θα πει στην Πηνελόπη Δέλτα

Χαΐμ Κοέν, βουλευτής Θεσσαλονίκης. Εκλέχθηκε με το ψηφοδέλτιο του Λαϊκού Κόμματος στις βουλευτικές εκλογές του 1915 και του 1916

ποχώρησε από την πολιτική σκηνή. Μοιραίες εξελίξεις περίμεναν το ελληνικό έθνος.

ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Φιλελεύθεροι στη Θεσσαλονίκη ήταν τα εξής:

α) Το ζήτημα των πυροπαθών και της ανοικοδόμησης της πόλης.

β) Το ζήτημα της μουσουλμανικής μειονότητας.

γ) Οι αντιζηλίες των Φιλελεύθερων υποψηφίων.

δ) Η οξύτητα της κατασιολής κάθε αντιβενιζελικής άποψης, ειδικά στη Θεσσαλονίκη, από τους βενιζελικούς αλλά και από τις μυστικές υπηρεσίες των Συμμάχων (γαλλικές και αγγλικές). Το γεγονός αυτό δημιούργησε αντίστοιχη οξεία πολεμική των αντίπαλων εφημερίδων, μόλις σταμάτησε η λογοκρισία.

Ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης: Το 1920 ήταν η χρονιά που επιχειρήθηκε η εφαρμογή του νέου πολεοδομικού σχεδίου της πόλης. Η κυβέρνηση προσπάθησε να διαθέσει τα νέα οικόπεδα, με βάση τις διαδικασίες που είχε καθορίσει, μέσα σε μία «καταφανώς εχθρική ατμόσφαιρα, που χαρακτηρίζεται από μία στάση αδράνειας και αναμονής των κατοίκων της πόλης, εν όψει των επικείμενων εκλογών», όπως σημειώνει η **Αλ. Καραδήμου Γερόλυμπου**. Οι παλαιοί ιδιοκτήτες της πυρίκαυστης απαιτούσαν να μειωθούν οι επιφάνειες των οικοπέδων και να αυξηθεί ο αριθμός τους, να αποδοθούν τα κτίρια που

Η ανοικοδόμηση και οι σχέσεις με τη μουσουλμανική και την εβραϊκή κοινότητα στοίχισαν εκλογικά στους Φιλελεύθερους

δεν είχαν καεί στους παλαιούς ιδιοκτήτες τους και να δανειοδοτήσει το κράτος όσους είχαν την πρόθεση να ανοικοδομήσουν. Η κυβέρνηση απάντησε με την προκήρυξη της εκποίησης των πρώτων οικοπέδων. Παρά τις προσωπικές προσπάθειες του υπουργού Συγκοινωνιών **Αλ. Παπαναστασίου**, οι εκποιήσεις είχαν πενιχρά αποτελέσματα. Τα λίγα οικόπεδα που εκποιήθηκαν (μόλις 90) περιήλθαν στα χέρια ξένων κεφαλαιούχων. Ταυτόχρονα, η οικοδομική δραστηριότητα εκτός της πυρίκαυστης ζώνης προχωρούσε με εκπληκτικούς ρυθμούς. Σε πολλές περιπτώσεις η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, που κυβερνούσε άλλωστε σε συνθήκες στρατιωτικού νόμου και λογοκρισίας, δεν δίστασε να πάρει αντιδημοτικά μέτρα, όταν ήταν πεπεισμένη ότι είχε δίκαιο. Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, όμως, η αντίθεση ανάμεσα στην κυβέρνηση και την πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν έκδηλη. Πρακτικά, επί τέσσερα ολόκληρα χρόνια ο μηχανισμός της γαιοπροσόδου στην παλαιά πόλη είχε παγώσει. Η οικονομική καταστροφή για τους παλαιούς ιδιοκτήτες ήταν μεγάλη.

Η μουσουλμανική κοινότητα: Οι σχέσεις των Φιλελευθέρων με τη μουσουλμανική κοινότητα της πόλης δεν ήταν ποτέ ιδιαιτέρως αγαθές. Στις εκλογές του 1915, σε αντίθεση με τους άλλους εκλογικούς συνδυασμούς, δεν υπήρχε μουσουλμάνος υποψήφιος στο ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων. Στις εκλογές του 1920 συμμετείχαν τρεις μουσουλμάνοι εισοδηματίες: οι **Χαϊρέτ Σακήρ**, **Αλή Δεμήρ** και **Αλή Βεχήπ**. Με το ψηφοδέλτιο της αντιπολίτευσης κατήλθαν οι μουσουλμάνοι **Κεμαλεδίν Σαλή βέης**,

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου εν μέσω της Επιτροπής Σχεδίου Θεσσαλονίκης. Παρά τις προσπάθειες του υπουργού Συγκοινωνιών οι εκποιήσεις είχαν πενιχρά αποτελέσματα

Αλή Ριζά βέης, **Αμπή Σεσμπές** και **Ομέρ Ντουρή Ιζέτ**. Ομως, εξ αντικειμένου υπήρχε διάσταση ανάμεσα στην κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, που την εποχή των εκλογών ήταν προσανατολισμένη σε πόλεμο με την Τουρκία, και στη μουσουλμανική μειονότητα που ήταν φυσιολογικό να ακολουθήσει τις ειρηνόφιλες επαγγελίες της αντιβενιζελικής αντιπολίτευσης.

Οι αντιζηλίες των βενιζελικών υποψηφίων: Πολύ χαρακτηριστικά στο σημείο αυτό είναι τα όσα σημειώνει στα Απομνημονεύματά του ο **Περικλής Αργυρόπουλος** (πολιτικός): «Προκειμένου να εκτεθώ εις Θεσσαλονίκην συνηντήθην με τον **Δίγκαν** (βουλευτή και υπουργό των Φιλελευθέρων) εις το σπίτι του Βενιζέλου. Εξεδηλώθη ευθύς διαφωνία μεταξύ Δίγκα και εμού επί δύο σημείων. Υπεστήριζε ο Δίγκας ότι επειδή είχα διατελέσει Γενικός Διοικητής Μακεδονίας δεν ήτο ορθόν να εκτεθώ εις Θεσσαλονίκην. Τούτο θα ήτο ίσως σωστόν, αν διατελούσα ακόμη Γενικός Διοικητής (...) Εις τα 1920 όμως απουσίασα επί δύο χρόνια εις το εξωτερικόν: η ένστασις του Δίγκα δεν ευσταθούσε. Θα έπρεπε μάλιστα να θυμηθή ότι εις τα 1915 είχαμε εξασφαλίσει με τον **Ζάνναν** την εκλογήν του εις τας Σέρρας, όπου αρχικώς ηρνείτο να μεταβή. Ο πραγματικός λόγος της ενστάσεώς του ήτο άλλος: ήξευρε ότι θα ήμουν αρχηγός της όλης προεκλογικής κινήσεως, ενώ ήθελε αυτός να αρχηγεύη. Το δεύτερον σημείον της διαφωνίας μας ήτο σοβαρώτερον: Ο Δίγκας επέμενε να μη δημοσιευθή ο νόμος που είχε συντάξει ο **Ρακτιβάν** μετά τας εκλογάς του 1915, δυνάμει του οποίου οι Τούρκοι και οι Εβραίοι

Εβραίος της Θεσσαλονίκης, πιθανότατα ραβίνος

θα εψήφιζαν τους αντιπροσώπους τους εις χωριστούς εκλογικούς καταλόγους. Ισχυρίζετο ότι οι Τούρκοι τού ήσαν αφοσιωμένοι. Μωρά αντίληψις, όταν επαρουσιάζετο μία υστάτη ευκαιρία εις τους τούρκους πατριώτας να αναιρέψουν τον Βενιζέλον και να ακυρωθή η Συνθήκη των Σεβρών. Δυστυχώς ο Δίγκας ήτο Μακεδών και ο μόνος επιτυχών φιλελεύθερος βουλευτής Μακεδονίας το 1915 και η γνώμη του επεκράτησε, με αποτέλεσμα να χάσωμεν 77 έδρας. Αλλωστε, η διεύθυνσις του αγώνος εκ μέρους του Δίγκα απεδείχθη συν τω χρόνω τόσον ασθενής εις τους συνυποψηφίους του, που ο **Αλέξανδρος Πάλλης** μου έγραψεν εις το Κάιρον, όπου είχα μεταβεί, ίνα έλθω εις Θεσσαλονίκην και λάβω μέρος εις τον αγώνα που εκινδύνευε να χαθή. Ητο αργά πλέον... Την ήτιαν δε την είδα. Εμαθα την καταστροφήν εις την Αίγυπτον».

Οι αιτιάσεις του Π. Αργυρόπουλου δεν ήταν ορθές. Η προσπάθειά του να αποδώσει την εκλογή του Δ. Δίγκα στο νομό Σερρών του 1915 σιον Ζάννα και στον εαυτό του, ήταν τουλάχιστον ατυχής. Ο Δ. Δίγκας είχε καταφέρει να εκλεγεί στις Σέρρες τόσο επί Τουρκοκρατίας όσο και στις πρώτες ελεύθερες ελληνικές εκλογές. Η κατηγορία ότι ο Δ. Δίγκας δεν ήθελε στο ψηφοδέλτιο τον Π. Αργυρόπουλο για να αρχηγεύσει του ψηφοδελτίου είναι επίσης αβάσιμη. Ο Δ. Δίγκας ως υπουργός και βουλευτής, αλλά και ως ντόπιος, θα ήταν επικεφαλής του ψηφοδελτίου. Στην ιεραρχία των Φιλελευθέρων, την εποχή εκείνη, σαφώς υπερείχε του Αργυρόπουλου. Ως προς το θέμα των χωριστών εκλογικών καταλόγων, η άποψη ότι οι χωριστοί εκλογικοί κατάλογοι θα επέτρεπαν στους Φιλελευθέρους να πάρουν όλες τις έδρες της Μακεδονίας είναι παντελώς αβάσιμη. Αντίθετα, οι χωριστοί εκλογικοί κατάλογοι λειτούργησαν σε βάρος των Φιλελευθέρων.

Η νομαρχία άλλαξε κατά περίεργο τρόπο τα εκλογικά τμήματα, προφανώς για να αυξηθεί η αποχή στους μουσουλμάνους

Προφανώς επειδή απουσίαζε στο εξωτερικό, ο Αργυρόπουλος δεν είχε υπόψη του ότι τελικώς η κυβέρνηση εισήγαγε το μέτρο των χωριστών εκλογικών τμημάτων για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Το μέτρο προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην εβραϊκή κοινότητα, καθώς θεωρήθηκε ότι παραβίαζε τη συνταγματικά κατοχυρωμένη μυστικότητα της ψήφου. «Η Νομαρχία Θεσσαλονίκης» έγραφε η εφημερίδα «Ταχυδρόμος της Βορείου Ελλάδος», «εφεύρε νέον είδος νοθεύσεως του λαϊκού φρονήματος ορίσασα χωριστά τμήματα προς ψηφοφορίαν συμπολιτών μας Ισραηλιτών, ίνα ούτω τρομοκρατούσα αυτούς, καταστήση φανεράν την ψηφοφορίαν και τους εξαναγκάση όπως σκεφθώσιν αν πρέπει να μετάσχωσι εις φανεράν ψηφοφορίαν, παρά το Σύνταγμα».

Οι Φιλελεύθεροι προσπάθησαν να ηρεμήσουν τα πνεύματα των εξαγριωμένων Εβραίων, με το επιχείρημα ότι το μέτρο αποσκοπούσε στην προστασία του ισραηλιτικού πληθυσμού από την προεκλογική οξύτητα, καθώς και στη διευκόλυνσή τους, επειδή δεν γνώριζαν καλά την ελληνική γλώσσα. Ο πρόεδρος της ισραηλιτικής κοινότητας **Ι. Καζές**, ο οποίος φαίνεται ότι υποστήριζε τους βενιζελικούς, κάλεσε τους Εβραίους πολίτες να συμμετάσχουν κανονικά στις εκλογές. Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η πλειοψηφία των θιγέντων από την πυρκαγιά και τη διαδικασία ανοικοδόμησης ήταν Εβραίοι. Σε συνέλευση αντιπροσώπων από τα περισσότερα εβραϊκά σωματεία και συντεχνίες, αφού είχαν προηγηθεί διαπραγματεύσεις με τα κόμματα, αποφασίστηκε η συνεργασία με την αντιπολίτευση και υποδείχθηκαν οι υποψήφιοι βουλευτές. Τελικώς, στο ψηφοδέλτιο της αντιπολίτευσης συμμετείχαν οι **Δα-**

βίδ Αλχανάτι, Σιακή Ισαάκ Αβραάμ και **Πέπο Ναχαμά Μαλλάχ**. Στο βενιζελικό ψηφοδέλτιο συμμετείχαν οι **Α. Μαλλάχ** και **Μ. Χαλφόν**.

Επίσης, ο Π. Αργυρόπουλος -ο οποίος ως γενικός διοικητής επέδειξε μεγάλη βραδύτητα στην αποκατάσταση των θυμάτων της πυρκαγιάς, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν όπως είδαμε Εβραίοι- δεν φαίνεται να γνώριζε ότι είχε προηγηθεί ένα άλλο ζήτημα, που είχε δυσαρεστήσει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης: ο πρόεδρος της επιτροπής για την έκδοση εκλογικών βιβλιαρίων, ανώτερος δικαστικός **Νικολάου**, είχε δημιουργήσει το Φεβρουάριο του 1920 σοβαρά προσκόμματα στην έκδοση εκλογικών βιβλιαρίων από Εβραίους (και μουσουλμάνους), παρά τις άνωθεν συστάσεις, σε βαθμό που ο γενικός διοικητής **Αδοσίδης** είχε ζητήσει τη μετάθεσή του.

Οι τρομοκρατικές ενέργειες οπαδών των Φιλελευθέρων και των συμμαχικών υπηρεσιών: Στις 2 Αυγούστου 1920, ύστερα από δοξολογία στην Αγία Σοφία για τη διάσωση του Ελ. Βενιζέλου, Κρητικοί χωροφύλακες και βενιζελικοί μπράβοι επέδραμαν στα γραφεία της αντιβενιζελικής εφημερίδας «Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος» και κατέστρεψαν το πιεστήριό της.

Χαρακτηριστικά είναι τα επεισόδια που διαδραματίσθηκαν λίγες μέρες πριν από τις εκλογές, το βράδυ της 26ης Οκτωβρίου (επετείου της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης). Στο Βαρδάρη, ένας έφεδρος λοχίας, τραυματίας του Σκρα, εκδηλώθηκε υπέρ του **Κωνσταντίνου**. Αμέσως έγινε αντικείμενο επίθεσης και τραυματίστηκε. Η αστυνομία δεν συνέλαβε τους δράστες, αλλά τον τραυματία. Μπροστά στο Γ' Αστυνομικό Τμήμα, βενιζελικοί τραυμάτισαν τον **Γ. Μεντζαβίδη** με μαγκούρα στο κεφάλι και στα χέρια, αφού πυροβόλησαν για εκφοβισμό εναντίον του. Η αστυνομία δεν επενέβη. Το θύμα μπήκε μέσα στο τμήμα, όπου του υποδείχθηκε να κάνει μήνυση εναντίον αγνώστων. Το ίδιο πάντοτε βράδυ, άλλοι βενιζελικοί τραυμάτισαν σοβαρά στο κεφάλι τον αντιπολιτευόμενο **Μακαλόπουλο**, την ώρα που περνούσε αμέριμνος μπροστά από το καφενείο «Πρόοδος».

Με την ευκαιρία της άρσης της λογοκρισίας, ο Χαλκιδικιώτης **Παν. Καββαδάς** κατήγγειλε ότι μόλις τον Ιούλιο, ο ενωμοτάρχης **Χατζηγιάννης** συνέλαβε στο χωριό Λιβάδι τους **Πασχάλη Ρετζέπη, Νικόλαο Καββαδά, Γεώργιο Μόσχο** και **Μανόλη Βαρύ**, τους έδεσε και τους περιέφερε δεμένους επί οχτώ μέρες σε ορεινές περιοχές για να τους υποχρεώσει να καταδώσουν λιποτάκτες. Οταν δύο από αυτούς τόλμησαν να διαμαρτυρηθούν στο διοικητή της χωροφυλακής Χαλκιδικής, αυτός τους απάντησε: «Καλά σας έκαμε. Εγώ έχω δώσει διαταγήν να σφάξουν και να κρεμάσουν και αν θέλετε μιλήστε».

Θεσσαλονίκη 1924: τα εγκαίνια του πρώτου συσσιτίου του σωματείου «Προσφυγικός Φοίνικας» (Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού. Η Καλαμαριά στο Μεσοπόλεμο)

Θεσσαλονίκη 1924: η σημερινή περιοχή της Διαγωνίου, μετά την ισοπέδωση των ερειπίων. Οι περισσότεροι ιδιοκτήτες των καταστημάτων του κέντρου ήταν Εβραίοι (Γ. Αναστασιάδης-Ε. Χεκίμογλου, «Η διαδρομή της μνήμης», φωτογραφική συλλογή Ν. Πολίτη)

Ανάλογη ήταν η οξύτητα στις εκλογές. Ο μοναδικός βενιζελικός βουλευτής της Θεσσαλονίκης (και υπουργός) Δ. Λίγκας αποτέλεσε αντικείμενο δριμύτατων επιθέσεων από τον αντιπολιτευόμενο Τύπο. «Ο Δημήτριος Λίγκας μετά τας εκλογάς θα αναγκασθή να αποξενωθή του λαμπρού αυτοκινήτου του και να περιορισθή εντός των τεσσάρων μελαγχολικών τοίχων του δικηγορικού του γραφείου», είναι ένα από τα πικρόχολα σχόλια που διατυπώνει ο «Ταχυδρόμος», ο συντάκτης του οποίου έχει προφανώς εντυπωσιαστεί από την παρουσία ενός υπουργικού αυτοκινήτου στην πόλη.

Ο αντιπολιτευόμενος Τύπος έθεσε επίσης στο στόχαστρο και τις καλές σχέσεις του κόμματος των Φιλελευθέρων με το μητροπολίτη **Γεννάδιο**. «Το οίκημα ένθα εδρεύει το Αρχιερατικόν Συμβούλιον εγέμισεν από εκλογικά προγράμματα και εικόνες υποψηφίων Φιλελευθέρων. Ο Υπουργός εκκλησιαστικών Δ. Λίγκας διατάξας τον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Γεννάδιον να εξέρχηται εις εκλογικάς περιοδείας, εύρεν ότι και το Αρχιερατικόν Συμβούλιον δύναται να χρησιμεύση ως αποθήκη του εκλογικού υλικού. Δεν εφείσθησαν ουδ' αυτής της ▶

Αστεγες εβραϊκές οικογένειες στον Τενεκέ Μαλέ τη δεκαετία του 1930

εκκλησίας».

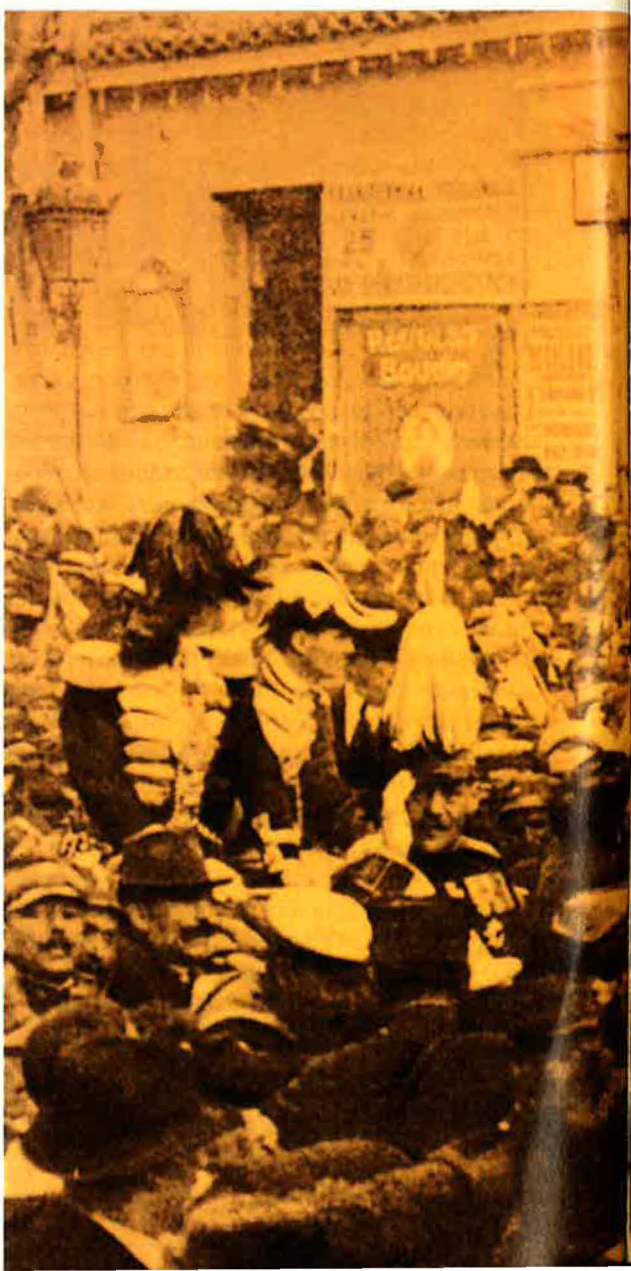
Ο Ελευθέριος Βενιζέλος μίλησε στη Θεσσαλονίκη στις 28 Οκτωβρίου. Οι επιτελείς του θεώρησαν σκόπιμο να μη γίνει συγκέντρωση στην πλατεία του Λευκού Πύργου, που ήταν ο συνηθισμένος τόπος των εκλογικών συγκεντρώσεων, αλλά στην οδό Εθνικής Αμύνης, στη λέσχη των αξιωματικών. Η συγκέντρωση ήταν μάλλον μικρή.

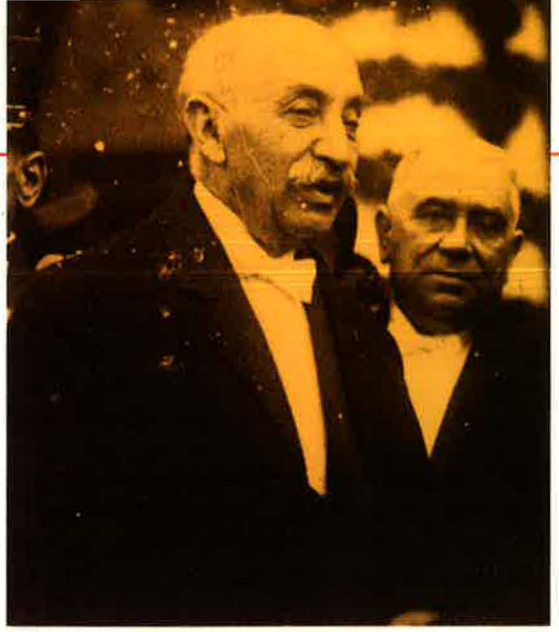
Η ΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΙΚΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ: Στις εκλογές της 1.11.1920, η νομαρχία άλλαξε κατά τρόπο περίεργο τα εκλογικά τμήματα. Ενώ στις εκλογές του 1915 ίσχυσαν τα τμήματα της απογραφής του 1913, τα οποία ήταν διατεταγμένα με γεωγραφική λογική, με τη διαίρεση της πόλης σε 21 περιοχές, στις εκλογές του 1920 τα τμήματα αυτά καταργήθηκαν. Σχηματίστηκαν καινούργια τμήματα, με βάση το αρχικό γράμμα του επιθέτου των εκλογέων.

Δημιουργήθηκε έτσι ένα γεωγραφικό «αλαλούμ». Οσων τα ονόματα άρχιζαν από Αλφα ψήφισαν στο Δεύτερο Ελληνικό Γυμνάσιο, στην οδό Εγνατία (μετέπειτα Οικοκυρική Σχολή). Οι εκλογείς με επίθετα που άρχιζαν από Β, Ε και Ζ ψήφισαν στην Ιωαννίδειο σχολή, κοντά στο Ιπποδρόμιο. Οι εκλογείς με επίθετα που άρχιζαν από Γ, Η, Θ και Ι ψήφισαν στη σχολή Ισλαχανέ, δίπλα στην Ευαγγελίστρια. Τα γράμματα Δ και Λ ψήφιζαν μαζί στον Αγιο Μηνά. Τα επίθετα που άρχιζαν από Ν, Ξ, Ο και Θ στο Α΄ Γυμνάσιο Αρρένων, στην οδό Παρασκευοπούλου, στο Φάληρο. Το Π ψήφιζε στο νέο σχολικό κτίριο (μετέπειτα Παρθεναγωγείο) στο Σινιριβάνι. Το Σ ψήφιζε σε ένα Δημοτικό Σχολείο που βρισκόταν κοντά στους Αμπελόκηπους. Το Τ και το Υ στη Νέα Παναγία. Τα γράμματα Φ, Χ, Ψ και Ω στην αστική σχολή, στην οδό Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Οσων τα ονόματα άρχιζαν από Κ ψήφισαν, ανάλογα με το πότε παρέλαβαν εκλογικά βιβλιάρια, είτε στην οδό Κασσάνδρου είτε στη σχολή Κωνσταντινίδου (σημερινή σχολή Τυφλών). Τέλος, το Μ ψήφιζε στην εκκλησία της Αγίας Τριάδος.

Αυτά τα τμήματα αφορούσαν μόνο τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους. Οπως είδαμε για τους Εβραίους δημιουργήθηκαν ξεχωριστά εκλογικά τμήματα. Ανάλογα με το αρχικό γράμμα του επιθέτου τους, οι Εβραίοι εκλογείς ψήφισαν: στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο, στη σχολή Αλλατίνη και στο πρώην βουλγαρικό σχολείο της συνοικίας Κιλκίς Μαχαλέ.

Το παράλογο αυτό σύστημα ανάγκαζε τους ψηφοφόρους να μετακινηθούν σε μεγάλες αποστάσεις για να ψηφίσουν, χωρίς να υπάρχουν οργανωμένες αστικές συγκοινωνίες. Ενας κάτοικος του Νιεπό, επί παραδείγματι, που το όνομά του άρχιζε από Σ, θα έπρεπε να διασχίσει όλη την πόλη για να φτάσει στη δημοτική σχολή του σιδηροδρομικού σταθμού Κωνσταντινουπόλεως, η οποία σχολή βρισκόταν α-

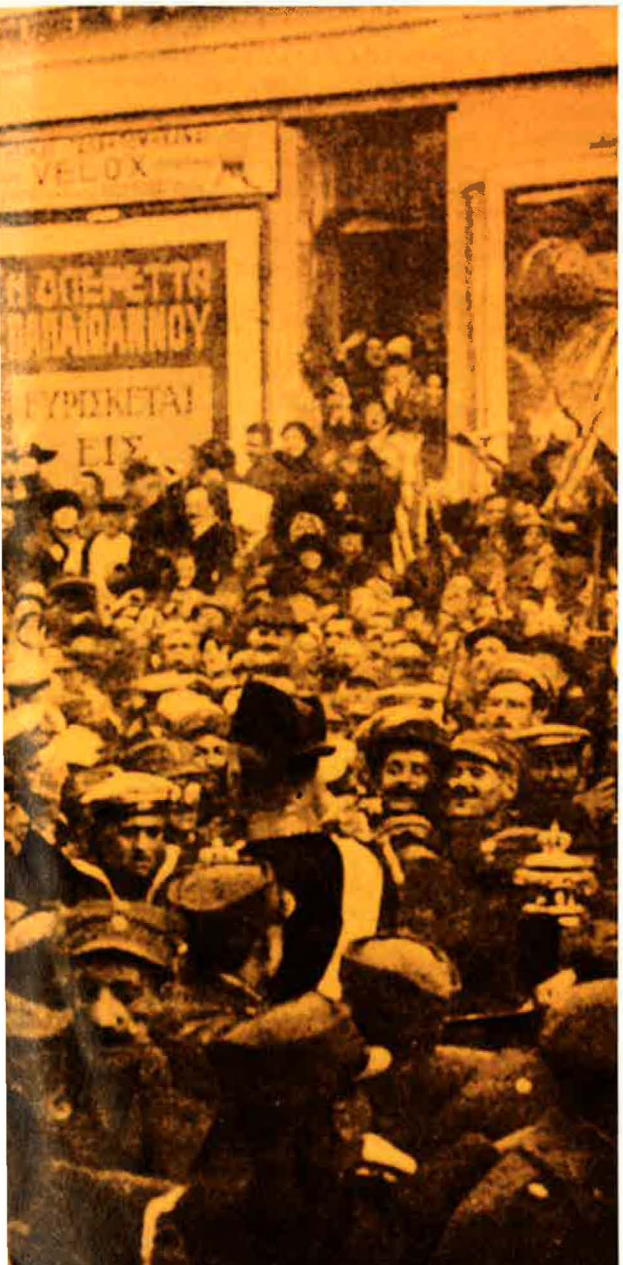

Παναγής Τσαλδάρης. Μόλις ανέλαβε υπουργός Συγκοινωνιών διέταξε την παύση των κατεδαφίσεων στην πυρίκαυστη ζώνη

νάμεσα στον παλαιό σταθμό και τους Αμπελόκηπους. Ισως η χωροθέτηση των εκλογικών τμημάτων να είχε στόχο την αύξηση της αποχής. Προφανώς έθιγε ιδιαίτερα τους μουσουλμάνους ψηφοφόρους, που δεν ήταν εύκολο να καταλάβουν από ποιο γράμμα άρχιζε το επίθετό τους (αφού δεν υπάρχει πλήρης αντιστοιχία μεταξύ της αραβικής γραφής, που γνώριζαν οι εγγράμματοι μουσουλμάνοι, και της ελληνικής ή οιασδήποτε ευρωπαϊκής) ούτε ποιο όνομα ακριβώς από αυτά που έφεραν ήταν το επίθετό τους (δεδομένου ότι μέχρι το 1912 δεν υπήρχαν υποχρεωτικά επίθετα).

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ: Τα αποτελέσματα ήταν συντριπτικά για τους Φιλελεύθερους, αφού έχασαν όλες τις έδρες της εκλογικής περιφέρειας. Ψήφισαν 38.179 πολίτες, που έδωσαν 584.719 λευκά σφαιρίδια στους αντιβενιζελικούς και 381.678 στους βενιζελικούς. Η σχέση ήταν, δηλαδή, 1 προς 1,5. Βάσει του μέσου όρου των σφαιριδίων, υπολογίστηκε ότι οι αντιβενιζελικοί έλαβαν 22.375 ψήφους και οι βενιζελικοί 14.580.

Παλινόρθωση. Ο Κωνσταντίνος επιστρέφει στην Αθήνα. Στη Θεσσαλονίκη συγκέντρωσε το 99% των ψήφων

Την επαύριο των εκλογών, η κατάσταση στη Θεσσαλονίκη ήταν χαώδης. Ανεξέλεγκτα περιθωριακά στοιχεία της κωνσταντινικής παράταξης σκορπούσαν την τρομοκρατία στην πόλη. Τώρα είχαν αρχίσει οι προπηλακισμοί εναντίον των βενιζελικών. Την πρώτη κιόλας νύχτα της κωνσταντινικής νίκης, συμμορίες αντιβενιζελικών κατέστρεψαν τη Λέσχη των Φιλελευθέρων, στην οδό Εθνικής Αμύνης, απέναντι από το Λευκό Πύργο. Στο χώρο αυτό, ύστερα από λίγες ημέρες, θα εγκαταστάθεί ο Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης και η αντιβενιζελική «μακεδονική νεολαία». Με την ψευδαίσθηση της άμεσης απόλυσης, οι στρατιώτες άφησαν τους στρατώνες και γέμισαν τις περίξ ταβέρνες. Ο **Αγγελάκης** καθαιρείται από τη θέση του δημάρχου και διορίζεται και πάλι ο **Οσμάν Σαΐτ**, «ευθύς και τίμιος ανήρ, οικονόμος...», κατά τον αντιβενιζελικό Τύπο. Στις κατηγορίες των βενιζελικών εφημερίδων ότι εξερεθίζει το δημόσιο αίσθημα, ο «Ταχυδρόμος της Βορείου Ελλάδος» απαντούσε ότι αν η κατηγορία αλήθευε, τα πιεστήρια των βενιζελικών εφημερίδων θα είχαν καταστραφεί, όπως καταστράφηκε το δικό του στα γεγονότα της 2ας Αυγούστου. Ακολούθησε το δημοψήφισμα για την επαναφορά του Κωνσταντίνου, με 99 τοις εκατό θετικές ψήφους! Στη Θεσσαλονίκη ψήφισαν 29.106 άτομα, εκ των οποίων 28.803 υπέρ του Κωνσταντίνου!

Στις 24 Νοεμβρίου, ο νέος υπουργός Συγκοινωνιών **Παναγής Τσαλδάρης** διέταξε να σταματήσει κάθε κατεδάφιση οικήματος στην πυρίκαυστη ζώνη της Θεσσαλονίκης.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Πολύ χαρακτηριστική και κατηγορηματική ήταν η άποψη που διατύπωσε ο μετριοπαθής πολιτικός Κ. Ζαβιτσιάνος που έγραψε: «Η ενέργεια εκλογών το 1920 ουδαμόθεν εδικαιολογείτο. Μεγαλύτερον πολιτικόν σφάλμα ήτο αδύνατον να διαπραχθή». ■

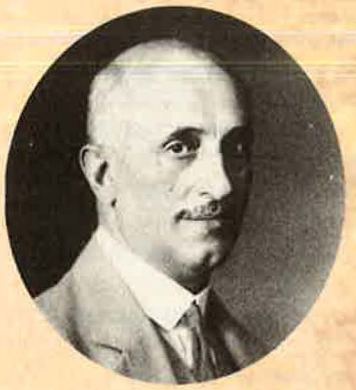
Ελευθέριος Βενιζέλος
(1864-1936)

Η πολιτική διαδρομή του Βενιζέλου είναι στενά δεμένη με τη Θεσσαλονίκη των ετών 1916-24. Τα κρίσιμα γεγονότα της περιόδου αυτής, δηλαδή η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, η πυρκαγιά του 1917 και η έλευση των προσφύγων από τη Μ. Ασία, σφράγισαν τόσο τη ζωή της πόλης όσο και την πολιτική ζωή στην Ελλάδα. Στις 26 Σεπτεμβρίου/9 Οκτωβρίου 1916 ο Βενιζέλος έφτανε στη Θεσσαλονίκη και σχημάτιζε Προσωρινή Κυβέρνηση. Η πολιτική κρίση που ξέσπασε, με τα δύο κράτη, πήρε τέλος στις 13 Ιουνίου του 1917, όταν η επικράτηση του Βενιζέλου ήταν γεγονός. Η κυβέρνηση Βενιζέλου αντιμετώπισε τότε αποφασιστικά την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης, μετά την πυρκαγιά, στη βάση του σχεδίου Εμπράρ και των εισηγήσεων Παπαναστασίου. Τότε χαράχτηκε η οδός Αριστοτέλους με οικοδομές βυζαντινού ρυθμού (στοές με περιστύλια) και οι μεγάλες πλατείες Διοικητηρίου, Αριστοτέλους και Ελευθερίας. Η ανέγερση άρχισε περίπου από το 1919 και μέχρι το 1927 είχαν ανεγερθεί περίπου 1.400 νέες οικοδομές. Ο Βενιζέλος κατάφερε έτσι να προφυλάξει την πόλη από επίδοξους οικοπεδοφάγους. Τέλος, η συμφωνία του για ανταλλαγή πληθυσμών μετά την καταστροφή του '22 συνέβαλε στη δραστική αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης της πόλης με την αποχώρηση των μουσουλμάνων και την έλευση των προσφύγων.

Δημήτριος Δίγκας
(1878-1974)

Δικηγόρος και πολιτικός, γεννημένος στις Σέρρες. Σπούδασε Νομικά στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη και άσκησε το επάγγελμά του στη Θεσσαλονίκη. Μετά την παραχώρηση του τουρκικού Συντάγματος εξελέγη βουλευτής στο Οθωμανικό Κοινοβούλιο (1908-12), όπου σε συνεργασία με άλλους Ελληνες βουλευτές και με το Πατριαρχείο ανέπτυξε έντονη εθνική δράση. Το 1915 εξελέγη βουλευτής Σερρών. Κατά το κίνημα της Θεσσαλονίκης ο Βενιζέλος τον τοποθέτησε στην Προσωρινή Κυβέρνηση ως υπουργό Δικαιοσύνης (6 Οκτωβρίου 1916-13 Ιουνίου 1917). Μόλις η κυβέρνηση Βενιζέλου ήρθε στην Αθήνα ο Δίγκας έγινε υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, θέση που διατήρησε μέχρι το 1920. Κατά την περίοδο αυτή εισήγαγε τη δημοτική στα Δημοτικά Σχολεία. Εξελέγη βουλευτής Θεσσαλονίκης το 1929, το 1936 και το 1946, ενώ χρημάτισε υπουργός Συγκοινωνιών και Δικαιοσύνης, με κυριότερο έργο του τη σύσταση Δικαστηρίων Ανηλίκων και τις επιτροπές του Αστικού Κώδικα.

Αλέξανδρος Παπαναστασίου
(1876-1936)

Γεννήθηκε στην Τρίπολη. Σπούδασε Νομικά στην Αθήνα και Πολιτικές Επιστήμες, Οικονομικά και Φιλοσοφία στη Χαϊδελβέργη. Πρωθυπουργός της Ελλάδας το 1924 (Μάρτιος- Ιούλιος), οπότε και κηρύχθηκε έκπτωτη η μοναρχία. Σχημάτισε επίσης βραχύβια κυβέρνηση το Μάιο του 1932, με τη στήριξη του κόμματος των Φιλελευθέρων, αλλά ανετράπη από τον Βενιζέλο εξ αιτίας διαφωνιών στο ζήτημα των κοινωνικών ασφαλίσεων. Ο Παπαναστασίου ακολούθησε το 1916 τον Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη και διορίστηκε αντιπρόσωπος της Προσωρινής Κυβέρνησης στα Ιόνια νησιά. Μετά την πλήρη επικράτηση του Βενιζέλου και την επάνοδό του στην Αθήνα ανέλαβε το υπουργείο των Συγκοινωνιών, των Εσωτερικών και της Περιθάλψεως. Ο Παπαναστασίου συνέβαλε όσο κανείς άλλος στη διατήρηση της πολεοδομικής φυσιογνωμίας της Θεσσαλονίκης, μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 1917. Με δική του εισήγηση ψηφίστηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου ο νόμος 823/17, ο οποίος απαγόρευε τις κατεδαφίσεις κτιρίων στην καταστραμμένη ζώνη και ρύθμιζε το ζήτημα της επισκευής των κτιρίων. Υπήρξε επίσης ιδρυτικό μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1910, μετείχε ως εθελοντής στους Βαλκανικούς Πολέμους και ήταν αρχηγός του Εργατοαγροτικού Κόμματος, το οποίο έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στο πολιτειακό ζήτημα και στην εν γένει δημοκρατική μεταρρυθμιστική κίνηση στην προπολεμική Ελλάδα. Πέθανε από συγκοπή στην Εκάλη στις 17 Νοεμβρίου 1936.

Ερνέστ Εμπράρ
(1881-1933)

Γάλλος πολεοδόμος, γεννημένος στο Παρίσι. Εργάστηκε αρχικώς στην Ιταλία, όπου και τιμήθηκε με το «Μεγάλο Βραβείο της Ρώμης» για την προσφορά του στην ανάδειξη του μνημειακού της πλούτου. Υπηρέτησε στη Θεσσαλονίκη κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως μέλος της γαλλικής αποστολής. Αφού ασχολήθηκε με την αποτύπωση των ρωμαϊκών μνημείων της Θεσσαλονίκης, ανέλαβε μετά την πυρκαγιά του '17, με την απόφαση της κυβέρνησης, την αναμόρφωση της πολεοδομικής φυσιογνωμίας της πόλης, ως επικεφαλής μιας επιτροπής στην οποία συμμετείχαν επίσης ο Αγγλος αρχιτέκτονας Mawson και οι Ελληνες Γκίνης, Ζάχος και Κιτσίκης. Το 1918 έγινε καθηγητής της Αρχιτεκτονικής στο ΕΜΠ, μέλος του Ανωτάτου Τεχνικού Συμβουλίου και το 1927 σύμβουλος στο υπ. Παιδείας, οπότε και εκπόνησε μελέτη για την Πανεπιστημιούπολη Θεσσαλονίκης. Επέστρεψε στο Παρίσι για λόγους υγείας το 1930 και πέθανε εκεί 3 χρόνια μετά, σε ηλικία 52 ετών.

Αβραάμ Μπεναρόγια
(1887-1979)

Ισπανοεβραϊκής καταγωγής πηγετική μορφή της ισραηλιτικής κοινότητας Θεσσαλονίκης και του ελληνικού εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος. Ηταν δάσκαλος και τυπογράφος στο επάγγελμα και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1908, ζώντας μέχρι τότε στη Βουλγαρία, όπου είχε αναπτύξει πολιτική δράση. Στη Θεσσαλονίκη συμμετείχε ενεργά στις δραστηριότητες της ισραηλιτικής κοινότητας και υπήρξε ο πρωτεργάτης της ίδρυσης της διαβαλκανικής ομοσπονδίας «Φεντερασιόν». Το 1915 εξελέγη μέλος του ελληνικού ΚοινοβουλΙου, ενώ πρωταγωνίστησε και στην ίδρυση του ΣΕΚΕ- το οποίο αργότερα μετονομάστηκε σε ΚΚΕ. Το 1922 δικάστηκε ως υπεύθυνος για τις εργατικές κινητοποιήσεις στο Βόλο και το 1924 διεγράφη από το ΚΚΕ. Το 1941, με τις διώξεις των ναζί στη Θεσσαλονίκη, συνελήφθη και κλείστηκε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Γερμανία, όπου εξοντώθηκε όλη η οικογένειά του. Το 1945 επανήλθε στην Ελλάδα, συμμετείχε στο σοσιαλιστικό κόμμα των Σβώλου και Τσιριμώκου και το 1953 έφυγε για το νεοσύστατο κράτος του Ισραήλ. Πέθανε στο Τελ Αβίβ σε ηλικία 92 ετών και έχει δημοσιεύσει το έργο «Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου» (1976).

Ιακώβ Μεΐρ
(1856-1939)

Γεννήθηκε στην Ιερουσαλήμ και σπούδασε στις εκεί ραβινικές σχολές. Το 1907 ανέλαβε αρχιραβίνος Θεσσαλονίκης. Η θητεία του συνέπεσε με πολύ σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως η νεοτουρκική επανάσταση, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η απελευθέρωση της πόλης και η πυρκαγιά του 1917. Στη διάρκεια της θητείας του ο Μεΐρ εκπροσώπησε άψογα την εβραϊκή κοινότητα έναντι των οθωμανικών και ελληνικών αρχών, οι οποίες τον εκτιμούσαν ιδιαίτερα. Πέτυχε επίσης να αποσπάσει την αγάπη και του ποιμνίου του. Το 1920 ανέλαβε σεφαραδίτης αρχιραβίνος της Παλαιστίνης και επέστρεψε στην Ιερουσαλήμ. Διατήρησε το αξίωμά του μέχρι το θάνατό του το 1939. Τιμήθηκε με παράσημα από το σουλτάνο, τους βασιλείς της Ελλάδας και της Αγγλίας και τον εμίρη της Χετζάτζης. Τιμήθηκε επίσης με το γαλλικό παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής.

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΕΡΧΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

...και μεταμορφώνουν την πόλη σε «πρωτεύουσα των προσφύγων»

Του Γιωργου Αναστασιαδη
καθηγητή Πολιτικής Ιστορίας στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

«Στο σχολείο δεν έμαθα τίποτε για τους πρόσφυγες», γράφει η **Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος**. «Ούτε στο Πανεπιστήμιο. Κι όταν άρχισα να διδάσκω Ιστορία στο Γυμνάσιο, στο εγχειρίδιο της εποχής η μικρασιατική καταστροφή αναφερόταν ως ένα ατυχές πολεμικό γεγονός με δράστες τους στρατιωτικούς (...) Ούτε λέξη για το διωγμό και την προσφυγική εμπειρία. Πώς να ξέρω ότι οι πρόσφυγες ήταν δίπλα μου; Οτι η Θεσσαλονίκη εκτός από ελληνιστική και βυζαντινή πόλη και μεγάλο βαλκανικό και μεσογειακό λιμάνι ήταν επίσης και η μητέρα των προσφύγων, όπως την ονόμασε ο αλησμόνητος **Γιώργος Ιωάννου**; (...)».

Γιατί προσέτρεξαν όμως τόσοι πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη; Ο Γ. Ιωάννου έχει καταθέσει τη δική του απάντηση: «Οχι μονάχα γιατί υπήρχαν οι ανάλογες συνθήκες, αλλά και γιατί τους τράβηξε η συγκεκριμένη πολιτεία που την ένιωθαν, τη γνώριζαν κι ας μην την είχαν επισκεφθεί (...) Ηταν η δική τους "συμβασιλεύουσα" (...) Και είναι βέβαια και η ατμόσφαιρα. Γιατί η Θεσσαλονίκη έχει μια μεγάλη

Πυροπαθείς σε πρόχειρο αγγλικό καταυλισμό, στο Πεδίον του Αρεως (Ηλίας Πετρόπουλος, Θεσσαλονίκη: Η πυρκαγιά του 1917). Στο κέντρο, πρόφυγες από τη Μικρά Ασία στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, 1924 (Γ. Αναστασιάδης - Ε. Χεκίμογλου, «Η διαδρομή της μνήμης»)

σύνδεση κλιματολογική με τους τόπους απ' όπου ήρθαν οι πρόσφυγες... Αλλά και σκηνογραφική: Οι πρόσφυγες βρήκαν στην πόλη πάρα πολλή από την ατμόσφαιρα της παιρίδας τους· θαρρείς και τη μετέφεραν...».

Οι πρώτοι πρόσφυγες από τη Σμύρνη άρχισαν να καταφθάνουν το Σεπτέμβριο του 1922. Βέβαια η πόλη από την απελευθέρωσή της το 1912 και μέχρι τη μικρασιατική καταστροφή είχε δεχθεί σημαντικά και αλλεπάλληλα προσφυγικά ρεύματα: υπολογίζεται π.χ. ότι το 1916 υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη 31.000 και πλέον πρόσφυγες ομογενείς από τη Βουλγαρία, τη Σερβία, τη Μικρασία, τη Ρωσία, τον Καύκασο κ.λπ. Η έλευση όμως και η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922-24 στη Θεσσαλονίκη θ' αλλάξει ριζικά τη μορφή και τις προοπτικές της πόλης, καθώς θα συνδυαστεί και με τη μεταλλαγή του ιδιόμορφου πολυεθνικού χαρακτήρα της, την αναδιάρθρωση του παραδοσιακού ιστορικού της κέντρου μετά την πυρκαγιά του '17 και τους νέους οικονομικούς προσανατολισμούς της μέσα στα όρια του νεοελληνικού κράτους.

Οπως επισημαίνει η **Βίλμα Χαστάογλου**:

«...Η έλευση των προσφύγων συσσώρευσε βαρύτατα προβλήματα στην ήδη δοκιμαζόμενη πόλη. Ενώ τα έμπεδα των πυροπαθών του '17 δεν είχαν ακόμη διαλυθεί, το 1923, σύμφωνα με έκθεση της Αμερικανικής Επιτροπής Περίθαλψης, 110.000 πρόσφυγες στεγάζονταν σ' επιταγμένα δωμάτια,

Βρετανοί στρατιώτες μπροστά στα καμένα κτίρια της πλατείας Ελευθερίας (Ηλίας Πετρόπουλος, Θεσσαλονίκη: Η πυρκαγιά του 1917)

Οι 110.000 πρόσφυγες του 1922 προστέθηκαν στους 31.000 και πλέον από τη Σερβία, τη Βουλγαρία, τον Καύκασο

στους 6 περίχωρους καταυλισμούς -στο λοιμοκαθαρτήριο του Μικρού Καρα-Μπουρνού, στο αγγλικό στρατόπεδο της Καλαμαριάς, στην παλιά Τουρκική Γεωργική Σχολή, στο γαλλικό νοσοκομείο του Χαριλάου, στον καταυλισμό του Λεμπέτ και στο αγγλικό νοσοκομείο του Χαρμάνκιοϊ- αλλά και σε 116 σημεία μέσα στην πόλη... (...) Σκηνές και παράγκες κατέκλυσαν το αστικό τοπίο, τα "καμένα" του κέντρου, δρόμους, πλατείες και αδόμητους χώρους, συγκροτώντας αυτοσχέδιους μικρούς συνοικισμούς».

Οι πρόσφυγες αποβιβάζονται στο λιμάνι και στο λοιμοκαθαρτήριο της Καλαμαριάς από τα επίτακτα καράβια των εφοπλιστών Παλπού, Εμπειρίκου, Μιχαλινού και Γιαννουλάτου.

«Τα βαπόρια κουβαλάνε, κουβαλάνε...», γράφει η **Ιφ. Χρυσοχόου** στο βιβλίο της «Ξεριζωμένη Γενιά. Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη». «Στο λιμάνι κόσμος... όλοι σημαδεμένοι από τη συμφορά. Γριές, νέες, μεσόκοπες κλαίνε, φωνάζουν, τσιρίζουν (...) Γέμισαν τα σχολεία, τα σπίτια, οι αποθήκες, οι παράγκες, τα υπόστεγα, οι δρόμοι. Ενα τσούρμο στοιβάχτηκε στον Αϊ-Μηνά (...) έπηξε η προσφυγιά στην εκκλησία... Η κόλαση που ζήσανε τίναξε στον αέρα αρχές και περασμένα μεγαλεία (...) Τώρα όλοι είναι το ίδιο: οι "ξεριζωμένοι"...».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το «βλέμμα» του **Χένρι Μοργκεντάου** (Henry Morgenthau), μια πολύτιμη μαρτυρία για τις δραματικές συνθήκες κάτω από τις οποίες ήρθαν στην Θεσσαλονίκη οι πρόσφυγες.

«Πήγα στην προκυμαία και παρακολούθησα την αποβίβαση μιας καραβιάς προσφύγων. Δεν μπορεί κανείς να φανταστεί πιο τραγικό θέαμα. Είδα εφτά χιλιάδες ανθρώπους να έχουν συσσωρευτεί σ' ένα πλοίο όπου θα αρκούσαν δυο χιλιάδες για να το κατακλύσουν. Ηταν σιριμωγμένοι σαν σαρδέλες στο κατάστρωμα, μια συστρεφόμενη και δονούμενη μάζα ανθρώπινης αθλιότητας. Είχαν περάσει τέσσερα

μερόνυχια στη θάλασσα. (...) Ολες αυτές τις ημέρες πολλοί είχαν μείνει στο καιάστρωμα με τη φθινοπωρινή βροχή να τους μουλιάζει, τον ψυχρό νυχτερινό άνεμο να τους περονιάζει και το ζεστό μεσημεριάτικο ήλιο να τους καίει. Αποβιβάστηκαν τυλιγμένοι σε κουρέλια, πεινασμένοι, άρρωστοι, γεμάτοι ζωύφια (...) καταβεβλημένοι από την απόγνωση (...)».

Σημαντικές πληροφορίες και στοιχεία για τις δοκιμασίες και τις επώδυνες «διεργασίες» ενσωμάτωσης των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη αντλήθηκαν από την έρευνά μας στην αξιόλογη και με ιδιαίτερη κοινωνική ευαισθησία εφημερίδα της πόλης «Εφημερίς των Βαλκανίων», του **Ν. Καστρινού**.

Μέσα από τις στήλες της αναβιώνει η καθημερινή τραγική εποποιία των προσφύγων.

Η στέγαση των προσφύγων θα είναι αρχικά το καίριο, το «καυτό» θέμα που η «ΕτΒ», εκφράζοντας τις επιτακτικές ανάγκες που θέτει η νέα πραγματικότητα, θα θίγει και θα προβάλλει κάθε μέρα με ιδιαίτερη μαχητικότητα:

● Στις 5.9.22 επισημαίνει εύστοχα το ιστορικό-πολιτικό υπόβαθρο του προσφυγικού ζητήματος:

«Αι αρχαί οφείλουν να γνωρίζουν ότι η στέγασις και η περίθαλψις των εκ Σμύρνης αφικνουμένων προσφύγων δεν είναι ζήτημα φιλανθρωπίας. Αυτήν την φορά δεν πρόκειται περί των προσφύγων του 1914 οι οποίοι ήταν απλώς θύματα της τουρκικής βαρβαρότητος. Σήμερον πρόκειται περί ιδικών μας θυμάτων, περί ανθρώπων εις τους οποίους υπεσχέθημεν ελευθερία (...) και τους παρεδώσαμεν εις την μάχαιραν του Κεμάλ... Εχουν λοιπόν επιτακτικήν υποχρέωσιν αι Αρχαί να κινήσουν πάντα λίθον, να λάβουν πάντα τα μέτρα διά την άμεσον και ανθρωπιστικήν στέγασιν και περίθαλψιν των ανθρώπων αυτών...».

● Στις 18.9.22 η εφημερίδα «φωτογραφίζει» την προσφυγική αθλιότητα στην πόλη:

«... Ερριμμένοι ιδέ κακείσαι, αναμίξ άνδρες, γυναίκες, γραίαι, γέροντες, παιδιά, λησταυόμενοι αναισχύντως κατά την αποβίβασίν των εις το τελωνείον (...) εις μάτην αναμένουν μιαν χειρονομίαν η οποία να ανακουφίσει τα δεινά των. (...) Δεν ήτο δυνατόν να μισθωθούν μερικά κάρρα τα οποία να μεταφέρουν τα περισωσθέντα άθλια ράκη των εις τους συνοικισμούς ένθα τους εγκαθιστούν ώστε να μην θεώνται γέροντες και γραίαι σύροντες τα λείψανα της δυστυχίας των;...»

● Στις 27.9.22, πληροφορώντας το κοινό ότι έκλεισαν όλα τα Δημοτικά Σχολεία λόγω των εν αυτοίς «σαρδεληδόν εγκατεστημένων προσφύγων», η «ΕτΒ» ελέγχει ως καταστροφικό το μέτρο της επιτάξεως των σχολείων, τα οποία όπως γράφει: «άπαξ επιταχθέντα μένουν επιτεταγμένα επί μήνας διότι οι αρμόδιοι, νομίζοντες ότι εξεπλήρωσαν τον προορισμό των, ησυχάζουν πλέον, λησμονούντες και τους υπέρ ών επιτάχθησαν και την κατασιρεφομένην νεολαίαν».

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

ΑΠΟ ΤΑΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΡΧΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΤΟ ΛΙΜΟΚΑΘΑΡΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ

Χένρι Μοργκεντάου: «Αποβιβάστηκαν τυλιγμένοι σε κουρέλια, πεινασμένοι, άρρωστοι, γεμάτοι ζωύφια (...) καταβεβλημένοι από την απόγνωση»

Πρωτοσέλιδο της «Εφημερίδας των Βαλκανίων» (φ. 30.6.1924) με ρεπορτάζ για το λοιμοκαθαρτήριο

● Στις 7.10.22 η εφημερίδα καταγγέλλει:

«...Οι πρόσφυγες θα αποθάνουν εκ ψύξεως. Εις τας στοάς των κτιρίων του λιμένος επί της οδού Σαλαμίνος ευρίσκονται εγκαταλελειμμέναι περί τας 20 οικογενείας προσφύγων. Δεν είναι δυνατόν να ληφθή και δι' αυτάς πρόνοια εγκατασιάσεως εις παραπήγματα;».

● Στο φύλλο της 20.10.22 διαβάζουμε:

«...Η Θεσσαλονίκη υπερεπληρώθη μέχρις ασφυξίας προσφύγων. Τα ατμόπλοια και οι σιδηρόδρομοι καθημερινώς αποβιβάζουν ατελείωτα καραβάνια θυμάτων της Μικρασιατικής τραγωδίας, αι δε υπηρεσίαι στεγάσεως και περιθάλψεως, ως απαυδή-

Μέχρι το τέλος του 1924 υπάρχουν στην πόλη πρόσφυγες που ζουν σε υπόγεια, προαύλια, κήπους και αυλές

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου μετά την πυρκαγιά

σασαι προ του "σισύφειου" έργου της εγκαταστάσεως, μετ' ανησυχίας και απελπισίας βλέπουν τον ολοέν αυξανόμενον αριθμόν των αστέγασιων. (...) Οι πρόσφυγες οι οποίοι έμεναν εις το ύπαιθρον, εις την προκυμαίαν, βλέποντες ότι κινδυνεύουν να αποθάνουν από το κρύο και από την βροχή επεχειρήσαν χθες να εγκατασταθούν βιαίως και διά τούτο μετέβησαν εις την συνοικίαν του Αγ. Δημητρίου όπου εισόρμησαν εις διάφορα τουρκικά και ελληνικά οικήματα και εγκατεστάθησαν ...».

● Στις 5.5.1923, όταν η στέγαση των προσφύγων αρχίζει πλέον να χάνει κάποια από τα «δραματικά» της στοιχεία, η «ΕτΒ» παρουσιάζει το πρόβλημα με την «αδιάψευστη» γλώσσα των αριθμών που προέκυψαν από την «απογραφή» των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη:

«...εκ των εκατόν τόσων χιλιάδων, οι τριάντα κατοικούν τους περίχωρους συνοικισμούς. Οι δ' υπόλοιποι εντός της πόλεως εις ολίγα επιταχθέντα οικήματα και στους καταυλισμούς: Σχολεία, εκκλησίες, τζαμιά και αποθήκας. Και μόνον δε το ξηρόν γεγονός ότι εις μίαν εκκλησίαν στεγάζονται 60 οικογένειαι και εις τας αιθούσας μιας σχολής υπερέκατόν, αρκεί να καταδείξει τον συνωστισμόν όστις, τόσους κινδύνους εκκολάπτει επιδημικών ασθενειών (...) Μεταφορά των εις το εσωτερικόν δεν δύναται να γίνει διότι τα 95% είναι αστικός πληθυσμός, αναγκασμένος να κατοικήση και να ζήση εντός της πόλεως. Επιπλέον η Θεσσαλονίκη είναι καμμένη κατά το ήμισυ (...) Θέλομεν σπίτια λέγουν με μίαν φωνήν και ο Γεν. Διοικητής και ο Διευθυντής της περιθάλψεως (...) Κάμομεν και ημείς θερμήν έκκλησιν προς την κυβέρνησιν να προσέξη πολύ τον προσφυγικόν κόσμον της Θεσσαλονίκης...».

«Μέχρι το τέλος του 1924 θα υπάρχουν στην πόλη αρκετοί πρόσφυγες που θα έχουν απόλυτη ανάγκη στεγάσεως, διάγοντες εις τας αυλάς, τα προαύλια, τους κήπους και τα υπόγεια» («ΕτΒ», 27.8.1924).

Και δεν είναι μόνο το πρόβλημα της στέγης. Ο άρτος των προσφύγων, ο «επιούσιος», τροφοδοτεί συχνά με τα προβλήματα που αναφύονται γύρω από τη διανομή του τις στήλες της «ΕτΒ»:

11.12.22: «Ο συνωστισμός προ των αρτοποιείων συνεχίζεται. Ο κόσμος, ο πτωχός ιδίως, σκοτώνεται διά να πάρει ένα ψωμί. Δεν πιστεύομεν η έλλειψις του άρτου να προέρχεται εκ της συσσωρεύσεως των προσφύγων...».

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το δημοσίευμα της «ΕτΒ» (28.9.22) για την περίθαλψη των προσφύγων, υπό τον τίτλον «Ας παύσουν τα ημίμερα. Πρόσφυγες οργανωθείτε! (...) Δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες (...) ριγμένοι στους δρόμους σκορπισμένοι στα σοκάκια περιμένουν, ξένοι αυτοί μεταξύ ξένων, στέγασιν, περίθαλψιν, τροφήν (...) αντιμετωπίζοντας αδιαφορίαν. Οι αρμόδιοι παρά την καλήν θέλησίν τους και παρά τας προσπάθειάς των δεν κάμουν τίποτε διά να βοηθήσουν αποτελεσματικώς τους πρόσφυγας (...) Ερρίψαιτε τον κόσμο στα μπουντρούμια, στους σταύλους και εν γένει εις μέρη κατάλληλα μόνον διά κτήνη, ενώ υπάρχουν οικήματα πλείστα όσα ανθρώπινα (...) Τι θα γίνουν κύριοι οι δυστυχείς άνθρωποι όταν θ' αρχίσει ο Βαρδάρης να φυσομανά και τα χιόνια να πίπτουν; (...) Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες οφείλουν αμέσως να οργανωθούν επι βάσεων στερεών και σταθερών και να μην περιμένουν μοιρολατρικώς αποκατάστασιν ανθρώπινην...»

Η οργάνωση των προσφύγων και η συμμετοχή τους σε συλλόγους, συνέδρια, διαδηλώσεις αποτελεί ένα από τα πιο πρόσφορα κριτήρια για να εξακριβώσουμε την ιστορική ταυτότητα, τη συνείδηση και τις ιδιαιτερότητες των προσφυγικών ομάδων. Ηδη στις 3.4.22 διαβάζουμε στην «ΕτΒ»: «...ο Μικρασιατικός σύλλογος Θεσσαλονίκης (...) καλεί άπαντας τους εν Θεσσαλονίκη Μικρασιάτας πρόσφυγας όπως προσέλθουν, συν γυναιξί και τέκνοις, εις την πλατείαν του Λ. Πύργου, ίνα συμμετέχοντες του

πανδήμου εθνικού συλλαλητηρίου, διαμαρτυρηθώσιν εντόνως κατά της μελετώμενης επανυποδουλώσεως της Μικρασίας και ελληνικοτάτων τμημάτων της Θράκης».

Η «ΕτΒ» (1.7.23) μας πληροφορεί ότι: «Ετέθησαν χθες αι βάσεις της παμπροσφυγικής ομοσπονδίας. Τα δ.σ. των εν Θεσσαλονίκη προσφυγικών σωματείων: "Μικρασιατικός Σύλλογος", "Θρακικός Σύλλογος", "Σύλλογος Ποντίων" και "Σύλλογος Καυκασίων" αποφάσισαν την ίδρυσιν της Συνομοσπονδίας των προσφυγικών σωματείων Μακεδονίας και Θράκης».

Και στο φύλλο της 18.5.24 διαβάζουμε ότι το παμπροσφυγικό συνέδριο (στην αίθουσα των θεάτρου «Σκάιτιγκ», γεμάτη από αντιπροσώπους των προσφυγικών οργανώσεων της πόλης και της υπαίθρου) εκφράζει με ψήφισμά του «...την ευγνωμοσύνην του προς τον ελληνικόν λαόν διά τα αισθήματα συμπαθείας δι' ών μέχρι τούδε τον περιέβαλε» και μεταξύ άλλων: «...εξαιτείται παρά της Εθνικής Συνελεύσεως, άμα τη ενάρξει των εργασιών αυτής και προπαντός άλλου ζητήματος να επιληφθή της συζητήσεως του προσφυγικού προβλήματος και να προέλθη εις ταχείαν επ' αυτού απόφασιν...».

Η «στήλη διά τους πρόσφυγας», όπου δημοσιεύονται ειδήσεις, πληροφορίες και «παν ό,τι αφορά και ενδιαφέρει τους πρόσφυγας», καθιερώνεται στην «ΕτΒ» από τις πρώτες μέρες του Σεπτεμβρίου 1922. Π.χ.: «Ζητείται ο σύζυγος της Α.Π. εκ Βρυούλων και τα τέκνα τους Κωνσταντίνος, Ηλίας, Ευάγγελος και Μηνάς». Πίσω από τις λέξεις «αναζητούν», «αγνοούμενοι», «ο γνωρίζων», «ζητείται» κ.λπ. κρύβεται αμέτρητος ανθρώπινος πόνος... που απαλύνεται σπάνια όταν τελεσφορεί η αναζήτηση και ξανασμίγουν οι διαλυμένες και ξεριζωμένες οικογένειες... Το νοσοκομείο των προσφύγων της Θεσσαλονίκης εγκαινιάζεται στις 13.2.23 και όπως επισημαίνει η «ΕτΒ» (14.2.23) «ιδρύθηκε διά δωρεών της κ. **Ελενας Βενιζέλου** και του **Εμμ. Μπενάκη** και πρόκειται να εξυπηρετήσει αποτελεσματικώς τον δυστυχούντα προσφυγικόν κόσμον».

Το νοσοκομείο των προσφύγων λειτούργησε το Φεβρουάριο 1923, χάρη στις δωρεές της Ελενας Βενιζέλου και του Εμμ. Μπενάκη

Το πλαίσιο της ενσωμάτωσης και των δοκιμασιών των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη συμπληρώνουν χαρακτηριστικά δημοσιεύματα της «ΕτΒ»:

14.7.24: «Πρόσφυγες της Καλαμαριάς μας αποστέλλουν προς δημοσίευσιν τα κατωτέρω: "Σαν να μην έφθαναν τα τόσα βάσανα που τραβάνε οι πρόσφυγες της Καλαμαριάς, σαν να μην έφθαναν οι καταρρεύσεις των θαλάμων, οι πείνες και άλλες δυστυχίες, άρχισε και ο φοβερός πόλεμος για μια σταγόνα νερού"...».

Πρόσφυγες στο ναό της Αχειροποιήτου. Σε μια εκκλησία φιλοξενούνταν 60 οικογένειες

Στις προσφυγικές γειτονιές εκυοφορείτο η σημερινή Θεσσαλονίκη. Η νέα μορφή της, η νοοτροπία και ο ψυχισμός της

(«Οταν έφτασαν οι πρόσφυγες το 1922» -γράφει ο Χ. Μοργκενιάου- «τα ξύλινα ερειπωμένα κτίσματα των Βρετανών στην Καλαμαριά προσέφεραν ένα καλύτερο από το τίποτα κατάλυμα και κατακλύστηκαν αμέσως από πρόσφυγες μέχρι που δημιουργήθηκε το αδιαχώρητο. Ακόμη και μέχρι σήμερα (:1929!) στάθηκε αδύνατο να μεταφερθούν αλλού αυτοί οι άνθρωποι ή να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσής τους. Η κατάστασή τους είναι πραγματικά φρικτή (...) Οι άνθρωποι αυτοί αντιπροσωπεύουν το έσχατο όριο δυστυχίας που συναντάει κανείς ανάμεσα στους αστούς πρόσφυγες...»)

Και είναι ενδιαφέρον ότι σ' αυτόν τον «κρανίου τόπο» «...η προσφυγική νεολαία Καλαμαριάς κατόρθωσε παρ' όλας τας στερήσεις και τας δοκιμασίας, να συμπήξει ιδίαν οργάνωσιν με τμήμα Φιλολογικό, Γυμναστικό και Μουσικό και ιδιαίτερον ερασιτεχνικόν όμιλον όστις αναβίβασε την Κυριακήν ένα έργο της νεοτέρας φιλολογίας: "οι Αλυσίδες" και το έπαιξε με αρκετήν επιτυχίαν...» («ΕτΒ», 28.5.23).

Αλλά και μέσα στο κέντρο της πόλης, ιδίως στην «πυρίκαυστο» όπου «εγκατασταθήκαν Σμυρνιοί, Κωνσταντινουπολίτες, Αδριανουπολίτες, Ραιδεστιανοί κ.λπ., μόλις συνήρθαν οι πρόσφυγες άρχισαν τα τραγούδια, τα γλέντια, τα καρναβάλια και τα γλυκά καμώματα... Ακόμη και τα κυνηγήματα από τους Τούρκους, οι τρόποι που χρησιμοποιήθηκαν για να γλυτώσουν έγιναν αστείες διηγήσεις που τις έλεγαν με ιωνική χάρη και χειρονομίες εκφραστικές οι Σμυρνιές...» (Γ. Ιωάννου).

Στις στήλες της «ΕτΒ» ανιχνεύονται χρήσιμα στοιχεία για την ανταλλαγή των πληθυσμών: (...) Οι Τούρκοι της Ελλάδας και οι Ελληνες της Τουρκίας, οι περιουσίες των ανταλλασσομένων, το αίτημα «να φύγουν επιτέλους οι Τούρκοι ανταλλάξιμοι μια ώρα γρηγορότερα όπως φεύγουν οι δικοί μας από την Κωνσταντινούπολιν, Θράκην κ.λπ., διότι η ανοχή ήγγισε το όριον». Το πάνδημο συλλαλητήριο διαμαρτυρίας «προς τον πεπολιτισμένον κόσμον κατά της απανθρώπου αποφάσεως της Διασκέψεως της Λωζάννης περί ανταλλαγής των πληθυσμών η οποία αποτελεί επαίσχυντον σωματεμπορίαν εις βάρος του σύγχρονου πολιτισμού» («ΕτΒ», 9.1.23).

Και παράλληλα καταφθάνουν συνεχώς νέα κύματα προσφύγων: «(...) Εις την Μίκραν όπως πάντοτε αποβιβάζονται οι πρόσφυγες, οι πτωχοί (διότι οι πλούσιοι βγαίνουν με τρόπον εις την προκυμαίαν) και εκεί τρεφόμενοι με ξερό ψωμί και φασουλόσουπα δίνουν τα ρούχα των διά να τα καύσει ο κλίβανος και το γυμνό κορμί τους εις την υγρασίαν της γης. Μερικοί όμως εκ της Τσαιάλτζας χρησιμοποίησαν τα καΐκια ως στέγη (...) Χθες δύο καΐκια με οικογένειες προσφυγικές έκαναν τον γύρο των παρά τον Λευκόν Πύργον...» («ΕτΒ», 10.6.24).

«Εις την Μίκραν αποθνήσκουν οι πρόσφυγες. Η κατάστασίς τους είναι οικτροτάτη (...) Και η νέα προσφυγιά θα αυξάνει συνεχώς. Από τας διοικητικάς μας αρχάς εξαρτάται να μην ιδωμεν πάλιν γεμάτην την παραλίαν όλη από έπιπλα και γυναικόπαιδα...» («ΕτΒ», 20.9.24).

Για το «χρώμα» και το σφυγμό της καθημερινότητας της Θεσσαλονίκης του 1922-24 χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω δημοσιεύματα που αλιεύτηκαν από την «ΕτΒ»:

«Εις την χθεσινήν συνεδρίασιν του Δημοτικού Συμβουλίου προτάσει του κ. **Αλ. Ζάνα** απεφασίσθη η αποκατάστασις της ονομασίας των οδών. Η οδός Βενιζέλου, η μεταβαπτισθείσα υπό του πρώην δη-

Το μέγαρο Τυρολόη, από τα πρώτα που οικοδομήθηκαν μετά την πυρκαγιά, στην παραλιακή οδό (Γ. Αναστασιάδης - Ε. Χεκίμογλου, «Η διαδρομή της μνήμης»)

Πρόσφυγες μαθητές (National Geographic)

μοτικού συμβουλίου εις οδόν Ερμού θα λέγεται πάλιν Βενιζέλου, η λεωφόρος Βασιλέως Κωνσταντίνου θα λέγεται Εθνικής Αμύνης, η οδός Κόδριγκτων, Λαγκλή, και η οδός Ι. Δραγούμη, Κουντουριώτου» (11.12.22).

«Νεός Δήμαρχος ανέλαβεν ο κ. **Π. Συνδίκας**. Τα καθήκοντά του είναι βαρύτατα (...) Τίποτε το όρθιον δεν έχει σταθεί εις τον Δήμον. Η πόλις μας ούτε δρόμους έχει, ούτε καθαριότητα, ούτε φωτισμόν και εν γένει τίποτα το άξιον επαίνου και θαυμασμού» (12.12.22).

«Πνιγμός 3 μαθητών από το ρεύμα που δημιούργησε η βροχή στο πεδίον του Αρεως...» (16.1.24).

Οι όψεις αυτές από την πλημμυρισμένη από τους πρόσφυγες Θεσσαλονίκη του 1922-24 είναι αρκετά ενδεικτικές για το ιστορικό βάρος που διαθέτει η πόλη στον καιρό των προσφύγων, δηλαδή τότε που συντελέστηκε το αληθινό θαύμα της περίθαλψης και της ενσωμάτωσης των προσφύγων, τότε που διαμορφώθηκαν οι γειτονιές της, οι δρόμοι της, οι συνοικισμοί, τα πολιτιστικά και κοινωνικά δίκτυά της, η εθνική ομοιογένεια και η κοινωνική συνοχή της, το πνευματικό της προφίλ και τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά της.

«Φέρνω τώρα στο νου μου» -γράφει ο Γ. Ιωάννου- «μια συγκεκριμένη προπολεμική γειτονιά της πόλης και θυμούμαι τους ανθρώπους που περιείχε. Είχε οικογένειες από τη Σμύρνη, από την Πέργαμο, από την Πάνορμο, τη Σηλύβρια, τη Ραιδεστό, την Κεσσάνη, τις Σαράντα Εκκλησιές, την Αδριανούπολη -την Αντριανού, όπως την έλεγαν τρυφερά-, τη Φιλιππούπολη, τη Βάρνα, το Μοναστήρι, το Κρούσοβο, τη Γευγελή, την Κορυτσά ακόμα και το Πλοέσι. (...)

»Εκεί μέσα εκυοφορείτο η σημερινή Θεσσαλονίκη. Η νέα μορφή της, η νοοτροπία της και ο ψυχισμός της».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γ. Αναστασιάδης: «Ανιχνεύοντας στην "Εφημερίδα των Βαλκανίων" τις συνθήκες επιβίωσης και ενσωμάτωσης των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη του 1922-24» («Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων», 1994)

Γ. Ιωάννου: «Η παρέλαση των προσφύγων» («Το δικό μας αίμα», 1978), «Η πρωτεύουσα των προσφύγων», 1984

Η. Morgenthau: «Η αποστολή μου στην Αθήνα» (1994)

Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Επιστημονικό Συμπόσιο: Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Ο προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα (11 και 12 Απριλίου 1997), 1999

Ιφ. Χρυσοχόου: «Ξεριζωμένη Γενιά. Το χρονικό της προσφυγιάς στη Θεσσαλονίκη», 1999

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ Φωτογραφίες από το αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών - προλ. Π. Κιτρομηλίδης, 1992

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ Η Καλαμαριά στο Μεσοπόλεμο (1920-1940). Φωτογραφικό - Ιστορικό Λεύκωμα, 1998.

Μ. Μαραβελάκης -Α. Βακαλόπουλος: Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, 1993

Εθνική Τράπεζα (επιμ.: Ευ. Χεκίμογλου) Πρόσωπα προσφύγων 1922-1924, 1992

■

Επιχειρηματίες και επιμελητήρια

Της Ευαγγελιας Α. Βαρελλα
επίκουρης καθηγήτριας ΑΠΘ

Ηδη κατά τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, και όταν πλέον έχουν αποτύχει τα εγχειρήματα δημιουργίας επιμελητηριακού οργάνου εξαρτώμενου από το ελλαδικό κράτος, σύνολος ο επιχειρηματικός κόσμος της Θεσσαλονίκης επιχειρεί να συγκροτηθεί υπό την αιγίδα ενιαίου ιδίου φορέως. Εξέλιξη της άτυπης *εμπορικής λέσχης* και θεσμοθετημένο με αυτοκρατορικό *ιραδέ*, το πρώτο επιμελητήριο της πόλης θα συσπειρώσει εμπόρους διαφόρου εμβελείας και τους λιγοστούς βιομηχάνους σε μια προσπάθεια προωθήσεως των κοινών στόχων και αντιμετωπίσεως των θεμελιωδών προβλημάτων. Στις παραμονές της απελευθερώσεως τα περίπου χίλια πεντακόσια μέλη έχουν σαφώς ποικίλη κοινωνική προέλευση, το δε διοικητικό συμβούλιο αποτελείται από τρεις μουσουλμάνους, δύο ορθοδόξους και επτά Εβραίους: πρόεδρός του ο ντονμές **Μεχμέτ Καπαντζή**, αντιπρόεδρος –και ψυχή του χώρου μέχρι το 1919– ο **Ιωσήφ Καζές**, γεν. γραμματεύς ο **Χικμέτ μπέης**, ταμίας ο **Μπεραχά Νεχαμά**.

Μολονότι στις εκλογές του 1913 οι συσχετισμοί ευνοούν το ελληνικό στοιχείο, μόνο το 1917 θα επέλθει εμφανής μεταβολή στην ηγεσία, καθώς το ύπατο αξίωμα αναλαμβάνει ο **Κλ. Χατζηλαζάρου**: λόγω των παρατεταμένων απουσιών του θα επιφορτιστεί εκ νέου ο Ι. Καζές με τις πλείστες ευθύνες. Η ανάμιξη, άλλωστε, της πολιτείας είναι πλέον σημαντική, εφ' όσον οι εκλέκτορες υποδεικνύονται και' ίσους αριθμούς από τα μέλη και το νομάρχη.

Η φυσιογνωμία του ιδρύματος παραμένει χαμηλών τόνων. Το προσωπικό αποτελείται από το γραμματέα **Ιω. Βεκρή**, τον ταμία **Γ. Περαχιά**, τον εντεταλμένο *επί των πληροφοριών* **Ε. Βαρσάνο** και τρεις εισπράκτορες, τα γραφεία –στην οδό Φράγκων 42– δεν είναι ιδιόκτητα, η περιουσία μόλις υπερβαίνει τις εννιακόσιες στερλίνες. Ωστόσο, το *δελτίον τιμών* εκδίδεται συστηματικά και μάλιστα αναδημοσιεύεται στο *εμπορικόν δελτίον στρατιάς ανατολής*.

Σε παράλληλη και συχνά συναρτώμενη πορεία ιδρύεται το 1914 ο *σύνδεσμος βιομηχάνων Μακεδονίας*, με πρόεδρο τον **Π. Χατζηλαζάρου**. αντιπρόεδρο τον **Ι. Μισραχή**, γεν. γραμματέα τον **Θ. Δάνο**, ταμία τον **Γρ. Λόγγο**, μέλη τους **Μ. Μορπούργο**, **Σαμπρή μπέη**, **Τζ. Φερνάνδο**, **Δημ. Τουρπάλη**, **Ηρ. Χατζηδημούλα**. Την ειδική γραμματεία ασκεί ο **Κ. Χατζόπουλος** και τη διεύθυνση ο **Κ. Ποιμενίδης**. Δύο, άλλωστε, χρόνια αργότερα θα οργανωθεί *εμπορικός σύλλογος* με πρόεδρο τον **Αθ. Μακρή**. Στις προκαταρκτικές πρωτοβουλίες των θεσμοθετημένων τούτων οργάνων περιλαμβάνεται η αναδιαμόρφωση των δασμολογίων σύμφωνα με τα κρατούντα στη νότια Ελλάδα και η κατάργηση των *διαπυλίων τελών*, εισφορών υπέρ του δήμου επί όλων των εμπορευμάτων.

Ο ν. 184/1914 περί συστάσεως επιμελητηρίων *ως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, άτινα σκοπούσι την εντός των ορίων των γενικών συμφερόντων του κράτους και της εθνικής οικονομίας προστασίαν των συμφερόντων του εμπορίου και της βιομηχανίας της περιφερείας των*, ενεργοποιείται εν

τέλει μόνο με τη λήξη του πολέμου. Το γνωμοδοτικό δικαίωμα θα αποδυναμωθεί με το ν. 1863/1920.

Οσον αφορά το ΕΒΕΘ, οι διαδικασίες ολοκληρώνονται στις 16 Μαΐου 1919 με την εκλογή τριακονταμελούς διοικητικού συμβουλίου, αποτελουμένου από τους **Δ. Ζαφειριάδη, Ισ. Κοέν, Αλ. Κράλλη, Δ. Μαντσίδη, Μαΐρ Μπενβενίστε, Γ. Παπακώστα, Αβρ. Πελουσώφ, Γαβρ. Πεντζίκη, Ασ. Σαλμόνα, Αλκ. Σαχίνη, Ζ. Μπεραχά, Γκρομ Σαμπατζιάν, Κ. Μέλφο, Ζ. Βέρρου, Γ. Μοσσέρη, Ιω. Καστρινάκη, Μ. Ικμπάλ, Γ. Μόλχο, Δ. Παπακωνσταντίνου, Ισ. Σιαλώμ, Μπ. Σαρφατή, Αθ. Μακρή, Απ. Γεωργίου, Παντ. Γεωργίου, Παντ. Γεωργιάδη, Γρ. Καραγιαννίδη, Ισ. Μισραχή, Σ. Αμάρ, Δ. Σαχίνη** και **Αρ. Μαμμουνά**. Τη διοικούσα επιτροπή απαρτίζουν οι Αθ. Μακρής, πρόεδρος, Σ. Αμάρ, αντιπρόεδρος, Αλ. Κράλλης, γενικός γραμματεύς, και Γ. Μόλχο, ταμίας. Στις αρχές του 1921 αντιπρόεδροι είναι πλέον οι Δ. Παπακωνσταντίνου και Αβρ. Χασσόν και γεν. γραμματεύς ο Ζ. Βέρρου, ενώ των δώδεκα υπαλλήλων προϊσταται ο Ιω. Βεκρής. Συνάμα, από τις αρχές της δεκαετίας του '20 το ΕΒΕΘ εντάσσεται στο *διεθνές εμπορικόν επιμελητήριον*.

Κατά τη φάση αυτή έχουν οργανωθεί τρία τμήματα, εισαγωγικό, εξαγωγικό και βιομηχανικό: σύντομα θα λειτουργήσει και το αντίστοιχο *βιοτεχνικόν και επαγγελματικόν*, το οποίο ήδη από του 1923 θα αποκτήσει αυτοτελή οντότητα υπό την προεδρία του **Γ. Κατσάρου**. Στις τρέχουσες υπηρεσίες ανήκουν περαιτέρω *επιτροπή επί των διαιτησιών, γραφείον συλλογής εμπορικών εθίμων, γραφείον στατιστικής και εκδόσεως εμπορικού δελτίου*.

Το πρώτο τεύχος του μηνιαίου δελτίου φέρει ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1919 και περιέχει άρθρα οικονομικής φύσεως, εμποροβιομηχανική ειδησεογραφία, νέα του επιμελητηριακού χώρου, τέλος στήλες περί της αγοράς της πόλεως, των εισαγωγών και εξαγωγών, των ισοτιμιών του συναλλάγματος, των αφίξεων εμπορευμάτων, της κινήσεως του λιμένος. Η σημασία του περιοδικού βαίνει αυξανόμενη κατά τα επόμενα έτη.

Στις εκλογές του 1924 τα πνία αναλαμβάνει ο Δ. Παπακωνσταντίνου, επικουρούμενος από τους **Κ. Σαράτση** και **Γ. Γούδα/Δ Τσολέκα** ως αντιπροέδρους, Ζ. Βέρρου ως γεν. γραμματέα και Γ. Μόλχο ως ταμία. Κύρια διαρθρωτική ανακατάταξη είναι η απόσχιση μέρους των μελών, οι οποίοι πλέον θα υπαχθούν στο αρμπαγές *επαγγελματικό και βιοτεχνικό επιμελητήριο*, θεσμοθετημένο με το ν. 3305/1925. Το νέο σχήμα του ΕΒΕΘ περιλαμβάνει εμπορικό, βιομηχανικό και προσωρινώς *καπνικόν* τμήμα, οι δε επωνυμίες ανέρχονται σε τέσσερις χιλιάδες περίπου.

Η αύξηση των ευθυνών οδηγεί στην ανάγκη αναζητήσεως νέων γραφείων. Το φθινόπωρο του 1919 το επιμελητήριο εγκαθίσταται, *ομού μετά των ελευθέρων οικονομικών οργανώσεων -εμπορικό σύλλογο και σύνδεσμο βιομηχάνων-* και επί καταβολή ενοικίου 6.000 δρχ. *εν ευρυχώρω κτηρίω ιδιοκτησίας του δήμου επί της οδού ναυάρχου Κουντουριώτου έναντι της εισόδου του λιμένος*. Το 1925 θα ακολουθήσει μεταστέγαση και των τριών φορέων στο μέγαρο Ζενίθ, ιδιοκτησίας υιών **Χαΐμ ντε Μποττόν**, στη συμβολή των οδών Μπιροπόλεως και Ελ. Βενιζέλου. Το μίσθωμα ανέρχεται σε 427,5 στερλίνες.

Ακρη αριστερά, προσωπογραφία του προέδρου του ΕΒΕΘ Αθανασίου Μακρή (1919-1924). Εργο Γ. Μπουζιάνη. Δίπλα της, προσωπογραφία του προέδρου του ΕΒΕΘ Δήμου Παπακωνσταντίνου (1924-1933). Εργο Μ. Αναστασιάδου. Πινακοθήκη ΕΒΕΘ (Ευαγγελία Βαρέλλα, «Το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης»). Πάνω, οι πρώτες οικοδομές με το νέο σχέδιο. Το ξενοδοχείο «Αστόρια» στη γωνία Τσιμισκή και Αγίας Σοφίας

Η οδός Βενιζέλου, από το ύψος της σημερινής οδού Μητροπόλεως. Στο βάθος η σκεπαστή αγορά που άρχιζε από το ύψος της σημερινής οδού Ερμού. Συλλογή Αγγελου Παπαϊωάννου (Αλέξανδρος Δάγκας, «Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης, 1912-1940»)

Αποδεικτική, τέλος, της διευρύνσεως των τομέων δράσεως του ΕΒΕΘ είναι η αύξηση των οικονομικών μεγεθών που αφορούν τη διαχείριση ιδίων πόρων.

Χρήση	Προϋπολογισμός		Απολογισμός	
	Εσοδα	Εξοδα	Εσοδα	Εξοδα
1914			15.789	14.062
1916			15.006	21.529
1918			25.929	24.483
1919/20			127.000	57.458
1920/21	123.551	104.000	144.231	122.635
1921/22	180.000	99.600	323.521	125.320
1922/23	222.500	146.500	397.261	349.386
1923/24	321.500	303.900	283.375	493.217
1924/25	1.035.454	700.435	1.756.670	953.054
1925/26	908.200	699.000	1.148.853	1.113.094

Στα πρώτα αυτά χρόνια το επιμελητήριο πιστώνεται με την ίδρυση *ελευθέρας ζώνης* στο λιμένα: τα εγκαίνια θα τελεσθούν με μεγάλη λαμπρότητα τον Οκτώβριο του 1925, ενώ λίγο αργότερα θα λάβει αίσιο τέλος και η μεθόδευση ιδρύσεως *χρηματιστηρίου εμπορευμάτων*. Είναι, άλλωστε, γεγονός ότι οι καιροί είναι δύσκολοι και οι ισορροπίες της αγοράς ανακατανέμονται εις βάθος, καθώς τη λήξη του μεγάλου πολέμου ακολουθούν η προσάρτηση της δυτικής Θράκης, η μικρασιατική καταστροφή, οι ρευστές συνθήκες στα Βαλκάνια. Το ΕΒΕΘ γνωμοδοτεί επί θεμάτων εργασιακής φύσεως, επιτελεί συστηματικές πραγματογνωμοσύνες, εκτιμήσεις και διαιτησίες, συντάσσει εμπεριστατωμένα υπομνήματα περί των μεγάλων προβλημάτων της οικονομίας, προασπίζεται το λιμένα, προστατεύει το υγιενές εργατικό δυναμικό, καθορίζει τα ωράρια των καταστημάτων, ελέγχει την κομιστική υπηρεσία των τελωνείων, παρεμβαίνει σε θέματα σιδηροδρομικών μεταφορών και διαμετακομίσεων, καλλιεργεί τις επαφές με τη γείτονα Σερβία, αναπτύσσει αξιόλογη φιλανθρωπική δραστηριότητα και εν γένει παγιώνει το κύρος του έναντι του επιχειρηματικού κόσμου.

Το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο έχτισε στην Τούμπα σπίτια, ναό, νοσοκομεία και σχολεία για τους πρόσφυγες

Ως εκφρασιής μιας και' εξοχήν ενεργού κοινωνικής ομάδας, το επιμελητήριο αναλαμβάνει εξ αρχής ποικίλες πρωτοβουλίες φιλαλληλίας. Στα πλαίσια αυτά η πολιτεία του είναι αρραγώς συνδεδεμένη με οργανωμένα εγχειρήματα αποκαταστάσεως των προσφύγων, καθώς μάλιστα εξ αρχής προσφέρει το μέγιστο μέρος της περιουσίας του, διενεργεί σχετικό έρανο μεταξύ των μελών του, αλλά και προχωρεί στην επιβολή *προσθέτων δικαιωμάτων επί των εκφορτωτικών των εισκομιζομένων εμπορευμάτων*, ώστε να ενισχυθεί το έργο του *ερυθρού σταυρού*.

Σε επόμενη φάση το διοικητικό συμβούλιο εισηγείται *να γίνωσι ενέργειαι παρά τη κυβερνήσει ίνα τα κατά την 26ην Σεπτεμβρίου ψηφισθέντα δικαιώματα υπέρ της στεγάσεως των προσφύγων γίνωσι παγία πρόσοδος του επιμελητηρίου, τούτου δε επιτυγχανομένου τούτο χρώμενον του εκ του κανονισμού απορρέοντος δικαιώματος συνάψη δάνειον τριών ή τεσσάρων εκατομμυρίων δραχμών, έχον ως αντισήκωμα τας ως άνω προσόδους*. Η σκέψη αποκτά νομική υπόσταση τον ίδιο Νοέμβριο, αφορά δε *πάντα τα διά του λιμένος Θεσσαλονίκης εισαγόμενα εμπορεύματα -εκτός των καυσίμων υλών, των ανηκόντων εις το δημόσιον και των διαμετακομιστέων-* για διάστημα δέκα ετών. Το δάνειο έχει ύψος έξι εκατομμυρίων δρχ. και επιτόκιο 6%.

Χάρη στις ανωτέρω μεθοδεύσεις ανεγείρονται στο συνοικισμό Τούμπα με ταχύτατους ρυθμούς *οικίσκοι, ιερός ναός, νοσοκομείον και δημοτικόν σχολείον*, ενώ ολοκληρώνεται η *υδραυλική υποδομή*. Ολες οι ιδιοκτησίες παραδίδονται συν τω χρόνω στους ενδιαφερομένους. Κατά τους λόγους του τότε *γενικού διοικητού Μακεδονίας* τα οικοδομικά τούτα έργα *κατά μέγιστον μέρος επέλυσαν το ζήτημα της στεγάσεως*: η λιτή τούτη αποτίμηση συνιστά το βέλτιστο έπαινο για το ΕΒΕΘ.

Το *εμπορικό και βιομηχανικό επιμελητήριο*, αλλά και οι δύο συγγενείς φορείς, *ο σύνδεσμος βιομηχάνων* και *ο εμπορικός σύλλογος*, συνιστούν τη θεσμοθετημένη έκφραση του επιχειρηματικού κόσμου της Θεσσαλονίκης σε χρόνια μεγάλων πολιτικοκοινωνικών ανακαταιάξεων. Ο ρόλος τους υπήρξε πολλαπλός: επέλυσαν προβλήματα, εισηγήθηκαν νεοτερισμούς, διαμόρφωσαν επί μέρους δομές, αλλά κυρίως επέτρεψαν στον επιχειρηματικό κόσμο να αναπτύξει ενιαία συνείδηση πέραν οιασδήποτε εθνικής ή πολιτισμικής ποικιλότητας. Το τελευταίο τούτο επίτευγμα καθόρισε εν τέλει τη φυσιογνωμία της πόλεως στην κρίσιμη δεκαετία του '30. ■

Η εθνική, η κοινωνική συνείδηση και οι αντιθέσεις

Του ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΔΑΓΚΑ, ιστορικού

Οι βίαιες μετακινήσεις ανθρώπινων μαζών στη Βαλκανική Χερσόνησο, στη Μικρά Ασία, στον Εύξεινο Πόντο, στον Καύκασο, ήταν ένα αποτέλεσμα των πολέμων που μάστιζαν την περιοχή μετά το 1912 και των συνοριακών αλλαγών.

Η κοινωνική αναταραχή στο κάθε κράτος, έντονη αυτά τα χρόνια, υπήρξε απόρροια της φρίκης του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, με σαφείς επιπτώσεις στις πολιτικές εξελίξεις. Παράλληλα με την επικράτηση της ρωσικής σοσιαλιστικής επανάστασης (1917) και με τα άλλα διεθνή γεγονότα τα οποία ακολούθησαν την ευρωπαϊκή ανακωχή (επί παραδείγματι: εξέγερση στη Γερμανία, επανάσταση και αντεπανάσταση στην Ουγγαρία, απεργιακό κύμα στις προηγμένες βιομηχανικές χώρες), ο βαλκανικός χώρος υπέστη, και αυτός επίσης, ισχυρούς κλονισμούς. Στην Ελλάδα, το κοινωνικό κίνημα βρέθηκε σε αντικειμενικές συνθήκες που ευνοούσαν την ανάπτυξή του. Εκδηλώσεις του ήταν οι εργατικές κινητοποιήσεις, το πολιτικό κίνημα (η αστικοδημοκρατική του έκφραση, η σοσιαλδημοκρατική -μετά το 1920, η κομμουνιστική), τα μαζικά κινήματα.

Στη Μακεδονία και ειδικά στην πόλη της Θεσσαλονίκης, η εθνική σύνθεση, η κοινωνική διαστρωμάτωση, τα επαγγέλματα, παρουσίασαν σοβαρές αλλαγές μετά την απελευθέρωση. (Χρησιμοποιούμε τον όρο «απελευθέρωση» συνυπολογίζοντας το εθνικό και κοινωνικό στοιχείο, δηλαδή τη χειραφέτηση διαφορετικών εθνικών πληθυσμών από τον οθωμανικό ζυγό, αλλά και από τα φεουδαρχικά κατάλοιπα στην κοινωνική-οικονομική οργάνωση).

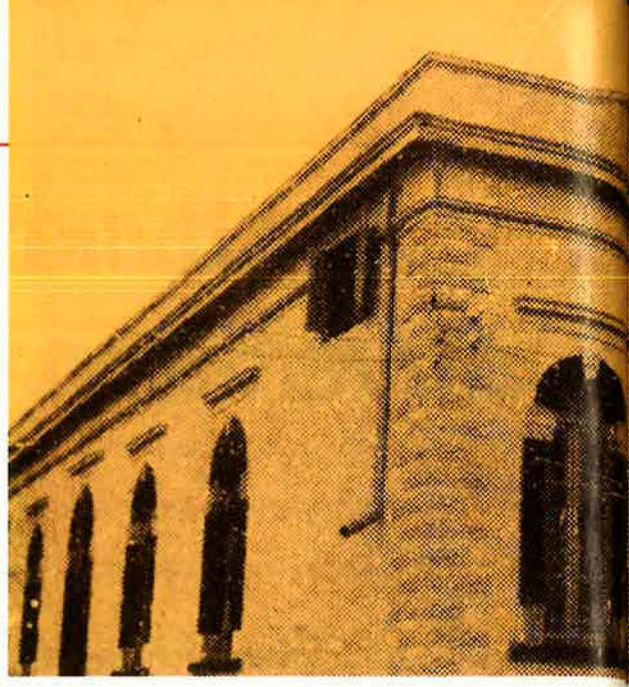
Με τη μετατόπιση των συνόρων και την άφιξη προσφυγικών πληθυσμών, η πολυεθνική Θεσσαλονίκη μετεξελίχθηκε από τοπική κοινωνία, ενσωματωμένη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σε κοινωνία ενσωματωμένη στο ελληνικό κράτος. Οι πολίτες της, γηγενείς και πρόσφυγες, ενσωματώθηκαν εθνικά και κοινωνικά, είτε διέθεταν ήδη ελληνική εθνική συνείδηση είτε υπέκυψαν στο νέο οικονομικό καταναγκασμό, που δεν ήταν πια πολιτικός ή εξωγενής (όπως συνέβαινε επί τουρκοκρατίας), αλλά εκούσιος, απότοκος του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Η Χρύσα Χατζηβασιλείου, προλογίζοντας τη μετάφραση της μπροσούρας του Ι. Β. Στάλιν «Ο μαρξισμός και το εθνικό ζήτημα», υποστήριξε ότι μετά την έλευση της μεγάλης μάζας των προσφύγων (1922) εκδηλώθηκαν προσπάθειες του ελληνικού κράτους - το 1922, με εποικισμό της Μακεδονίας για την επίτευξη εθνικής ομοιογένειας. Το εγχείρημα αυτό, ανταποκρινόμενο στη λογική της αστικής πολιτικής εξουσίας, στις συγκεκριμένες συνθήκες της εθνικής καταστροφής, αποτέλεσε θεμιτή ενέργεια. Αθέμιτη θα ήταν η άσκηση βίας και πολιτικού καταναγκασμού. Στην ανάλυση όμως αυτή αγνοείται το πλέον σημαντικό στοιχείο, η αντικειμενικότητα της διαδικασίας του οικονομικού καταναγκασμού. Αυτή ακριβώς συνέβαλε, συντριπτικά, στην εθνική ομογενοποίηση.

Οι εξελίξεις, βεβαίως, δεν ήταν ευθύγραμμες και μία επίσπευση των «φυσιολογικών» διαδικασιών αφομοίωσης συντελέσθηκε -όπως συνήθως- για την εξάλειψη των αντιστάσεων.

Οι αλλαγές ήταν εξίσου σημαντικές μέσα στο κοινωνικό κίνημα. Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στην εικόνα του, επιγραμματικά, με την υπόθεση εργασίας ότι το εργατικό κίνημα επισκίασε όλα τα άλλα κινήματα (τόσο τα κεφαλαιώδη, όπως το αγροτικό ή το προσφυγικό, όσο και τα δευτερεύοντα -για παράδειγμα το πολιτιστικό, το φεμινιστικό). Στο πλαίσιο του εργατικού κινήματος, η επαναστατική πτέρυγα επιβλήθηκε. Αυτό συνέβη διότι μέσα στο καπνεργατικό κίνημα, που επισκίαζε όλα τα άλλα εργατικά κλαδικά κινήματα, η αναθρεπτική τάση κατόρθωσε να καλύψει όλες τις άλλες τάσεις.

Μέχρι το 1918, στην πολυεθνική Θεσσαλονίκη, η εθνική συνείδηση δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις άλλες μορφές κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης. Ολες συμβαδίζουν. Κατά τη γνώμη μας, για τους Εβραίους και μουσουλμάνους εργάτες, εμπόδιο στην ενσωμάτωσή τους στην υπό διαμόρφωση ελληνική πραγματικότητα (μετά το 1912) ήταν το γεγονός ότι έθνος και τάξη δεν μπορούσαν να διαχωριστούν εύκολα. Η ταξική συνείδηση, πρακτικά, έχει εθνική και πολιτική (civil) διάσταση. Επίσης, η εθνική-πολιτική ή «εθνοτική» συνείδηση έχει κοινωνικές διαστάσεις. Αρα, η ριζοσπαστικοποίηση της εργατικής τάξης μετά τον Πόλεμο ενίσχυσε τη διαμόρφωση ιδιαίτερης εθνικής συνείδησης. Από την άλλη πλευρά, η επικράτηση της εθνικής συνείδησης συνήθως είναι σε βάρος άλλων στοιχείων της

κοινωνικής συνείδησης -αν και όχι αναγκαστικά.

Η τοπογραφία και οι όροι ζωής της εργατικής τάξης

Στα ζητήματα κοινωνικής δράσης, η Θεσσαλονίκη δεν μπορεί να εξετασιεί απομονωμένη από την ευρύτερη περιφέρεια της Βόρειας Ελλάδας. Η βασική παραγωγική δομή της Μακεδονίας και της Θράκης, σε σχέση με την ανάπτυξη του κοινωνικού κινήματος του τόπου, δύναται να αποδοθεί κατά κύριο λόγο με το «καπνικό τρίγωνο», όπως ονομάζουμε το χώρο και τις δραστηριότητες μεταξύ Θεσσαλονίκης, Σερρών και Ξάνθης. Το σχήμα δεν είναι κλειστό, προεκτάσεις υφίστανται από την Ξάνθη προς Κομοτηνή και το Δεδέαγαις (Αλεξανδρούπολη), επίσης

Ο κύριος όγκος της εργατικής τάξης ήταν οι καπνεργάτες, που διαδραμάτισαν και το σημαντικότερο ρόλο στο κοινωνικό κίνημα

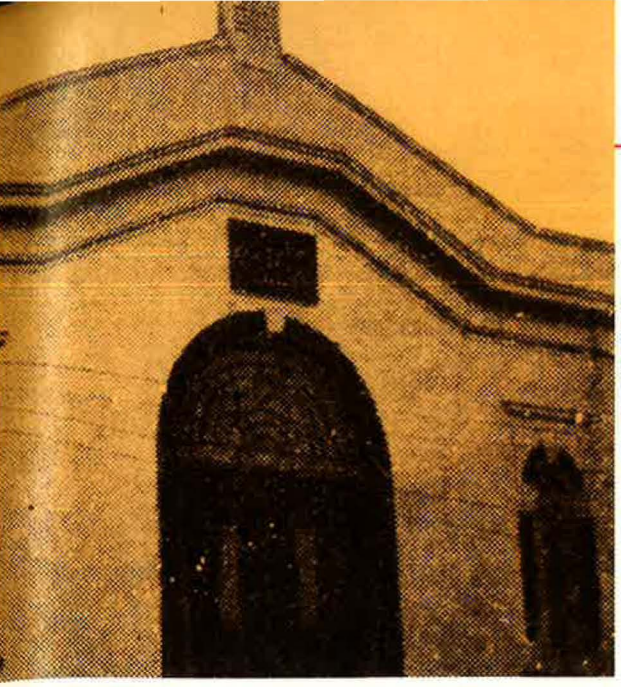
από τη Θεσσαλονίκη προς τις περιφέρειες Κοζάνης και Καστοριάς. Ενα δεύτερο γεωμετρικό σχήμα στο χάρτη, που το ονομάζουμε «κλωστοϋφαντουργικό τρίγωνο», περικλείει το χώρο ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη, τη Βέροια και την Εδεσσα. Η δεύτερη αυτή βιομηχανική δραστηριότητα, μολονότι ζωτική για την οικονομία της περιοχής, περιορισμένα μόνο είχε συνεισφέρει στο κοινωνικό κίνημα.

Η τοπογραφία του κοινωνικού κινήματος της Θεσσαλονίκης έχει μία ιδιαίτερη χρησιμότητα, η οποία έγκειται, κατά πρώτο λόγο, στην πληροφοριακή πλευρά της. Τα «στέκια» (κέντρα συζήτησης και ζύμωσης, χώροι συνελεύσεων), τα σημεία συνάθροισης και οι χώροι κινητοποίησης (πλατείες και ακάλυπτοι χώροι συγκέντρωσης, διαδρομές διαδηλώσεων), οι τόποι εργασίας, διαμονής, σίτισης, ψυχαγωγίας, μας αποκαλύπτουν επίσης, σε δεύτερη ανάγνωση, επιλογές τακτικής και στρατηγικής του κινήματος, στοιχεία για τις συνήθειες και την κουλτούρα των μελών του.

Ο κύριος όγκος της εργατικής τάξης στη Μακεδονία-Θράκη ήταν οι καπνεργάτες, που διαδραμάτισαν και το σοβαρότερο ρόλο στην κοινωνική ιστορία του τόπου.

Ορισμένες μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς των καπνεργατών ήταν κοινές για τη μεγάλη πλειοψηφία τους. Μπορούμε να αναφέρουμε την υπερηφάνεια για το επάγγελμα και την τέχνη τους, τον υψηλό βαθμό ταξικής και συνδικαλιστικής συνείδησης, την οργανωμένη προβολή των διεκδικήσεων, μαχητικότητα και πολιτικοποίηση. Η πολιτιστική τους επίδραση στην κοινωνία προχώρησε σε βάθος. Για να αναφερθούμε στο γυναικείο ζήτημα, η κατά φύλο διάκριση, μέχρι την είσοδο των γυναικών στην καπνεργασία, αποτελούσε κριτήριο διαχωρισμού της συμπεριφοράς, εμπέδωνε αντιλήψεις, δημιουργούσε στεγανά όρια στο χώρο. Στο καπνεργοστάσιο, αυτά κατέπεσαν.

Τα καπνεργατικά στρώματα ριζοσπαστικοποιήθηκαν λόγω των προβλημάτων του κλάδου. Οι συνθήκες διαβίωσης και οι όροι εργασίας των λαϊκών στρωμάτων, αυτή την εποχή, ήταν απαράδεκτες. Η σκληρή εργασία, η κακή διατροφή και η δυστυχισμένη ζωή συνοδεύονταν από θανάτους -συνήθως από φυματίωση. Η παιδική εργασία είχε γενικευθεί. Οι όροι υγιεινής ήταν πρωτόγονοι και οι επιδημίες, λόγω έλλειψης καθαριότητας στις λαϊκές συνοικίες, εξαπλώνονταν. Το 1924, πολλά κρούσματα ευλογιάς εκδηλώθηκαν στο μουσουλμανικό στοιχείο, που είχε συγκεντρωθεί στη Θεσσαλονίκη περιμένοντας τη μεταφορά στην Τουρκία. Ο πληθυσμός υπέφερε από σιτοδεία, κερδοσκοπία, έλλειψη καυσίμων κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Οι τιμές των βασικών ειδών διατροφής ήταν υπερυψωμένες, το πρόβλημα στέγης οξυμένο, τα ενοίκια αυξημένα σε σχέση με παλαιότερα. Στους εργάτες, ειδικότερα, η επίπτωση των πολέμων ήταν καταστροφική. Στην πόλη βασίλευε μαζική ανεργία, στρατιωτικός νόμος, αυθαίρετες συλλήψεις και κακοποίηση συνδικαλιστών. Στην καπνεργασία, οι απολύσεις εναλλάσσονταν με τα λοκ-άουτ. Η συμμετοχή στον πλούτο (ημερομίσθια, κοινωνικές παροχές) ήταν υποτυπώδης, η εργασία κατ' οίκον των κοριτσιών αμειβόταν μπαξαμνά. Το ωράριο εργασίας ήταν εξαντλητικό. Τα εργατικά ατυχήματα, που δεν ήταν σπάνια, οφείλονταν πολλές φορές στην κούραση και τη μείωση της προσοχής των εργαζομένων, με αποτέλεσμα τραυματισμούς και αναπηρίες ή θάνατο. Θύματα ήταν συχνά γυναίκες και παιδιά. Προοδευτικά, όσο ανασυγκροτούνταν και αναπτύσσονταν οι οικονομι-

Η συναγωγή «Μπεθ Ισραέλι». Εγκαινιάστηκε το 1923 και βρισκόταν στο συνοικισμό 151. Το 1943 την ανατίναξαν οι Γερμανοί

κές δραστηριότητες στην περιοχή, άρχισαν να βελτιώνονται οι συνθήκες.

Ο συνδικαλισμός στους εργάτες είχε επιτύχει υψηλό βαθμό μαζικοποίησης. Τα κυριότερα εργατικά αιτήματα ήταν οικονομικής φύσης, κυρίως αυξήσεις στις αμοιβές και μείωση του ωραρίου. Ταυτόχρονα, τα πρωτοβάθμια καπνεργατικά και τα δευτεροβάθμια συνδικαλιστικά όργανα προώθησαν και θεσμικά αιτήματα, όπως η αναγνώριση αρμοδιοτήτων σε αυτά, ένα αίτημα δηλαδή για συμμετοχή στις αποφάσεις επάνω στην εργασία. Συνήθως οι εργοδότες προέβαλλαν αντίσταση σε αλλαγές του καθεστώτος και των όρων εργασίας. Τότε, η απεργία ήταν η συνηθέστερη μορφή προώθησης των διεκδικήσεων, σε συνδυασμό με διαδηλώσεις-πορείες και εκστρατείες ενημέρωσης της κοινής γνώμης.

Σε ένα επόμενο στάδιο, κατά την εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος, επήλθε οργανωμένη αντιπαράθεση των ιδεολογικών ρευμάτων. Η προϊστορία του προβλήματος θα αναζητηθεί μέσα στους πρόδρομους φορείς του κινήματος της Θεσσαλονίκης, στην προϋπαρξη τάσεων, συντηρητικής και ριζοσπαστικής. Η σύγκρουση των ριζοσπαστικών με τις μετριοπαθείς τάσεις οδήγησε σε διάσπαση των εργατικών δυνάμεων της πόλης.

Δράση και αντίδραση

Η μελέτη των γεγονότων των σχετικών με την έκφραση της μαχητικότητας των καπνεργατών έχει ενδιαφέρον, από την άποψη ότι ένας αριθμός περιστατικών, κατά το ξετύλιγμα δυναμικών κινητοποιήσεων, χαρακτηρίζονταν από την ύπαρξη βίας. Σημειωτέον ότι αρκετοί είχαν εξοικείωση με την οπλοφορία (αιχμηρά και τέμνοντα όργανα -σουγιάς, φαλτσέτα, ξυράφι, σακοράφα- σπανιότερα πιστόλι), ορισμένοι και με την οπλοχρησία. Ηταν αναμενόμενο, το «πολιτιστικό» στοιχείο της βίας, που εκδηλωνόταν στην καθημερινή ζωή, να βρίσκει διαυλο και στο κίνημα. «Αξιοποιούνταν» το παραπάνω οπλοστάσιο, μαζί με άλλα αντικείμενα που μεταιρέποντο σε επιθετικά όργανα.

Η πολιτική έκφραση του ταξικού εργατικού κινήματος στράφηκε σε επαναστατική, αναιρεπτική κατεύθυνση. Μέχρι το 1920, οι σοσιαλδημοκράτες είχαν μετεξελιχθεί σε κομμουνιστές. Στη βάση εντάχθηκε, εκτός από το πολυπληθές εβραϊκό προλεταριάτο της Θεσσαλονίκης, και ικανός αριθμός προσφύγων.

Η απάντηση του κρατικού μηχανισμού στην πρόθεση της ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος ήταν βίαιη. Η κρατική πολιτική εναντίον του επαναστατικού κοινωνικού κινήματος στηρίχθηκε στη συγκρότηση και λειτουργία ενός κατασταλτικού μηχανισμού. Συμμετείχαν η χωροφυλακή και ο στρατός, οι υπηρεσίες πληροφοριών, καταδότες, παρακρατικοί σχηματισμοί. Μεταξύ των άμεσων κατασταλτικών μέτρων ήταν η άσκηση φυσικής βίας, η τρομοκρατία, νομικής μορφής παρεμβάσεις, δικαστικές διώξεις, φυλακίσεις και εκτοπίσεις. Εμμεσα μέτρα (αυτά που αντιστοιχούσαν στην πολιτική πλευρά της καταστολής και εξυπηρετούσαν την πρόθεση αυτή του κράτους) ήταν οι σχετικές νομοθετικές διατάξεις, οι κυβερνητικές μηχανορραφίες, η εκλογική χειραγώγηση των λαϊκών στρωμάτων, η πολιτική δικτατορία. Αξίζει να επισημανθεί ότι η διάκριση των διώξεων κατά χρονικές περιόδους, ανάλογα με τις εναλλαγές βασιλείας και δημοκρατίας, καθώς και κοινοβουλευτισμού και δικτατορίας, αναιρείται από τη διαπίστωση ότι δεν διέφεραν πολύ οι προθέσεις καταστολής και οι μέθοδοι εφαρμογής της.

Το πολυπληθές εβραϊκό προλεταριάτο και πολλοί πρόσφυγες εντάχθηκαν στις τάξεις του κομμουνιστικού εργατικού κινήματος

Η υιοθέτηση της θέσης τού 1924 για το Μακεδονικό (ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη), την οποία υπαγόρευσε στο ελληνικό κίνημα η Τρίτη Διεθνής, αποτέλεσε την πιο κρίσιμη καμπή. Το σύνθημα για την ένταξη της Ελλάδας σε μία Βαλκανική χωρίς σύνορα και χωρίς σχέσεις εκμετάλλευσης αποδείχθηκε ανεδαφικό. Σε αυτό το σημείο βρίσκει εφαρμογή η προειδοποίηση του Καρλ Μαρξ προς τους απανταχού ουτοπιστές ότι, κατά την ανάπτυξη της ταξικής πάλης, η προσπάθεια υπερνίκησης των κοινωνικών αντιθέσεων με φανταστικούς τρόπους δεν έχει το παραμικρό πρακτικό νόημα. Ηταν ένα σφάλμα, το οποίο στοίχισε στην οργάνωση της Θεσσαλονίκης τη διάσπασή της, με την αποχώρηση των παλαιών στελεχών. ■

Αβραάμ Μπεναρόγια. Εκπρόσωπος του εβραϊκού προλεταριάτου και ιδρυτής της «Φεντερασιόν»

Το σχέδιο του Ernest Hebrard για τη Θεσσαλονίκη

Του ΝΙΚΟΥ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ
αναπληρωτή καθηγητή Αρχιτεκτονικής του ΑΠΘ

Η διεξοδική διερεύνηση της ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917 απέδειξε ότι ο ανασχεδιασμός της αποτελεί ορόσημο στην εξέλιξη της πόλης και στη διαμόρφωση της νεότερης ελληνικής πολεοδομίας[1]. Στην προσέγγιση που θα επιχειρηθεί εδώ η έμφαση δίνεται σε μια θεώρηση της πόλης ως αρχιτεκτονικού αντικειμένου το οποίο διαθέτει εσωτερική δομή και σχετική αυτονομία.

Αναλύεται μόνον ο ανασχεδιασμός της κεντρικής περιοχής, που περιλαμβάνει το εμπορικό και το διοικητικό κέντρο, τους χώρους αναψυχής και γενικά το μνημειακό τμήμα της πόλης. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί πως η εξειδίκευση του κέντρου στηρίζεται στο ευρύτερο σχέδιο της Θεσσαλονίκης, που προσβλέπει στη δυτική πλευρά το λιμάνι, το χονδρεμπόριο, τη βιομηχανική συνοικία και τις εργατικές κηπουπόλεις· στην ανατολική πλευρά τις αστικές συνοικίες, που διαχωρίζονται από το κέντρο με εκτεταμένους κήπους, και τη νέα Πανεπιστημιούπολη. Για καθεμιά από τις παραπάνω περιοχές η πρόταση **Εμπράρ** (Hèbrard) είχε διαφορετική μεταχείριση: προτεραιότητα στη «λειτουργικότητα» και την κυκλοφορία για το λιμάνι και τις αποθήκες, μεγάλα ορθολογικά οικοδομικά τετράγωνα για τη βιομηχανία, ελεύθερη διάταξη των κτισμάτων στα πρότυπα της κηπούπολης για τον εργατικό συνοικισμό, «πανταχόθεν ελεύθερα» κτίσματα σε άνετους κήπους για την αστική συνοικία των Εξοχών.

Η πρόταση του Εμπράρ για την κεντρική περιοχή της Θεσσαλονίκης αποτελεί την τελική διατύπωση ενός συστήματος χαράξεων, που επικαλύπτει τις προηγούμενες διαδοχικές φάσεις. Ο τόπος στον οποίο εφαρμόζεται είναι φυσικό γεωγραφικό δεδομένο. Επιπλέον, το αστικό έδαφος έχει διαμορφωθεί κατά τη μακρά διάρκεια και είναι έργο του πολιτισμού και της ιστορίας. Με αυτή την έννοια, παρά τις διαδοχικές μεταπλάσεις, επιβιώνει σε μεγάλο βαθμό ο αρχικός ελληνιστικός-ρωμαϊκός ορθογωνικός κάναβος και αποτελεί το υπόστρωμα όλων

των μεταγενέστερων μετασχηματισμών. Ο ίδιος ο Εμπράρ «έθετε ως αρχή ότι σε κάθε τροποποίηση σχεδίου πόλης πρέπει να διατηρούνται στον ίδιο τόπο τα μεγάλα ρεύματα κυκλοφορίας, τόσο για να μη μεταβάλλονται οι εμπειρικές συνήθειες όσο και γιατί αυτές οι συνήθειες αντιστοιχούν φυσικά σε ανάγκες»[3].

Στο νέο σχέδιο διατηρούνται οι κατευθύνσεις των κυρίαρχων αξόνων παράλληλα με τη θάλασσα. Κύρια οδός παραμένει η Εγνατία, η «Λεωφόρος» των Βυζαντινών, ο «Φαρδύς δρόμος» των νεοτέρων, που διασχίζει την πόλη και αποκτά το χαρακτήρα αστικής λεωφόρου με διακυμάνσεις του πλάτους της που φτάνει ώς τα 36 μ., αποτμήσεις των γωνιών, διευρύνσεις, πλατείες και κανονικές δεντροστοιχίες.

Στις παράλληλες αρτηρίες προστίθεται η οδός Τσιμισκή, που απέκτησε αργότερα ιδιαίτερη σημασία.

Το πρώτο σύστημα των παράλληλων προς τη θάλασσα διαδρόμων τέμνεται καθέτως από ένα δεύτερο σύστημα δρόμων που έχουν διαφορετικούς προορισμούς και χαρακτήρες. Στο κέντρο της σύνθεσης είναι η μνημειακή «Λεωφόρος των Εθνών» -η σημε-

Ανασχεδιασμός του ιστορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά. Σχέδιο του Ernest Hébrard

ρινή Αριστοτέλους, με διαστάσεις προσαρμοσμένες στην κλίμακα των πεζών και της μεσογειακής πολεοδομίας. Στη δυτική πλευρά ένα δίδυμο σύστημα κάθετων δρόμων με παραδοσιακό εμπορικό χαρακτήρα (Βενιζέλου και Ιωνος Δραγούμη) συνδέει τις ιστορικές αγορές (Μπεζεστέν, Λαδάδικα, νέες αγορές Μοδιάνο κ.λπ.). Στα ανατολικά, η οδός Αγίας Σοφίας, δρόμος με εμπορικό και μνημειακό χαρακτήρα, συνδέει την Αχειροποίητο με την Αγία Σοφία. Ακόμη ανατολικότερα, στη θέση του αρχαίου Ιπποδρόμου, ένας αρχαιολογικός περίπατος συνδέει το συγκρότημα του Γαλερίου (Ροτόντα, Αψίδα, Ιππόδρομος) με την παραλία και τις μεγάλες αρτηρίες.

Ενα τρίτο σύστημα διαγώνιων δρόμων συμπληρώνει τη σύνθεση. Οι διαδρομές αυτές αρθρώνουν το συνολικό σύστημα και προορίζονται για τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας, την αποσυμφόρηση των μεγάλων αρτηριών και την άμεση σύνδεση των κομβικών σημείων της πόλης. Τα δύο κύρια συστήματα διαγωνίων γεννώνται από το σταυροδρόμι του Βαρδάρη, κύριο σημείο εισόδου στην πόλη, και από την Αψίδα του Γαλερίου κοντά στην έξοδο της κεντρικής περιοχής προς τις ανατολικές αστικές συνοικίες. Οι διαγώνιες χαράξεις στοχεύουν και στην ανάδειξη ορισμένων μνημείων. Χαρακτηριστική είναι η ακτινωτή διάταξη δρόμων γύρω από τη Ροτόντα και η σύνδεση της τελευταίας με διαγώνιες προοπτικές με την Αγία Σοφία και το Λευκό Πύργο.

Τα μοναδικά στοιχεία: πλατείες, μνημεία και μνημειακές συνθέσεις

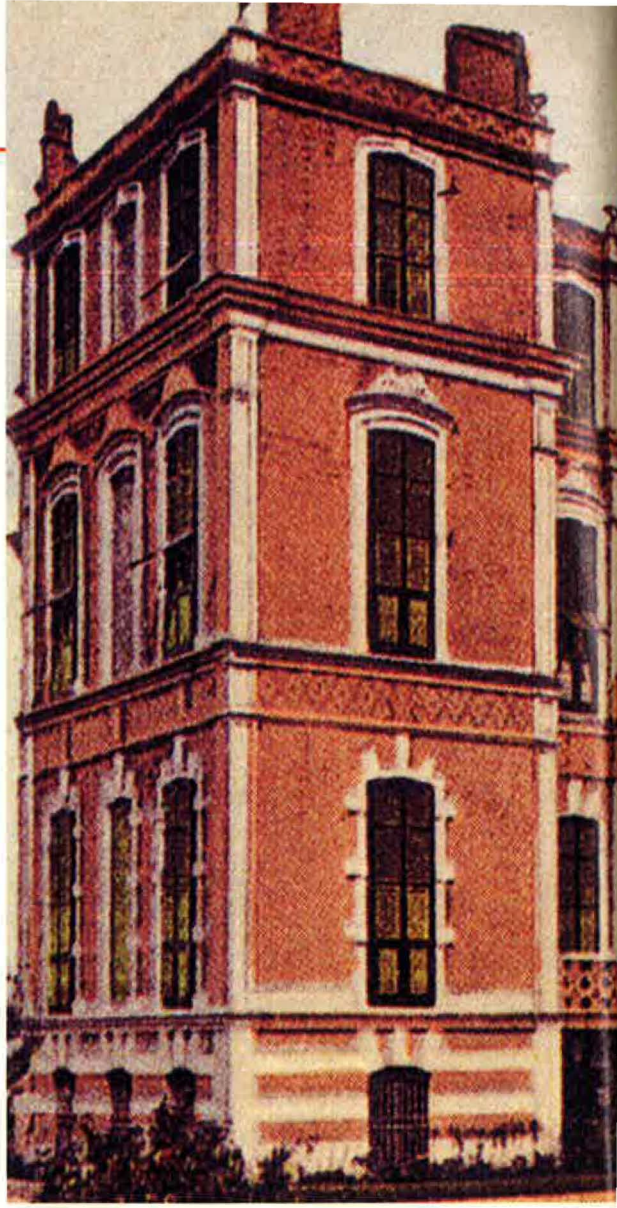
Τα μοναδικά στοιχεία διαδραματίζουν ιδιαίτερο ρόλο στη δομή του αστικού οργανισμού. Η ιδιαιτερότητά τους τα καθιστά σημεία αναφοράς, καθώς εκφράζουν την αντιληπτική εικόνα της πόλης και την αναπαράστασή της στη συλλογική μνήμη. Ο ίδιος ο Εμπράρ σημειώνει ότι στη χάραξη του νέου σχεδίου επηρεάστηκε σημαντικά από την παρουσία του παρελθόντος. «Τα μνημεία, πολυάριθμα και πολύ όμορφα, αναδεικνύονται διακριτικά. Ειδικές διαδρομές, πλατείες και κήποι, που προορίζονται να τα πλαισιώνουν κατάλληλα, θα τα αναδείξουν».[4] Οι ανοιχτοί χώροι και τα πάρκα αποτελούν ουσιαστική καινοτομία του νέου σχεδίου, σε μια πόλη που κατά την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας ▶

Η ιστορική έπαυλη Αλλατίνη, αρχιτεκτονικό «σήμα κατατεθέν» της Θεσσαλονίκης

είχε διαμορφώσει στο κέντρο της πυκνοδομημένο πολεοδομικό ιστό.

Η παραλιακή πλατεία (Αριστοτέλους) έχει ορθογωνικό σχήμα, με ημικυκλική διαμόρφωση από την πλευρά της λεωφόρου και με άνοιγμα προς τη θάλασσα σε μήκος περισσότερο από 100 μ. Οι αναλογίες και η διάταξη έχουν ως πρότυπο την Piazzetta της Βενετίας[5], ενώ η «διεύθυνσή της καθορίστηκε από την επιθυμία να επιλεγεί μια προοπτική -και ποια προοπτική, όχι μνημειακή, δηλαδή ανθρώπινη, αλλά σχεδόν υπερφυσική: το όρος Ολυμπος, η κατοικία των θεών»[6]. Στο κέντρο της επρόκειτο να τοποθετηθεί έφιππος ανδριάντας του Μεγάλου Αλεξάνδρου κατά το πρότυπο των βασιλικών πλατειών στις πρωτεύουσες του ευρωπαϊκού μπαρόκ. Τα κτίσματα της πλατείας και της λεωφόρου έχουν στη βάση στοά με τοξοστοιχία, όπου διατάσσονται τα καταστήματα· ακολουθούν τρεις ισοϋψείς όροφοι και μία εσοχή με κιονοστοιχία και πυραμιδοειδή επιστέγαση.

Σύμφωνα με τον **Λοϊέρ** (Loyer), η αρχιτεκτονική της πλατείας και της λεωφόρου είναι κλασική με παρισινή προέλευση, συγγενής προς τις προσόψεις της οδού **Ριβολί** (Rivoli) και των λεωφόρων του

Στη νέα μορφολογία της Θεσσαλονίκης επικρατούν τα ευρωπαϊκά πρότυπα της αστικής πολυκατοικίας με εκλεκτικές αναφορές

Χάουσμαν (Haussmann)[7]. Κατά τη γνώμη του, η «νεοβυζαντινή αρχιτεκτονική της Θεσσαλονίκης είναι μια αρχιτεκτονική προσόψεων με κλασικίζουσες αξονικότητες και μια εναλλαγή πλήρων και κενών που δεν έχουν καμιά σχέση με την πλαστικότητα των βυζαντινών και οθωμανικών επιστεγάσεων». Οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες τη πόλης -ο Εμπράρ και οι Ελληνες **Α[illegible]ης Ζάχος** και **Κώστας Κιτσίκης**- θεωρούν τις μορφές που υιοθετούν λιτές, προσαρμοσμένες στην παράδοση, στις συνήθειες του τόπου, στο χαρακτήρα της πόλης και στις κλιματολογικές συνθήκες[8]. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι στη νέα μορφολογία της Θεσσαλονίκης επικρατούν τα ευρωπαϊκά πρότυπα της αστικής πολυκατοικίας με εκλεκτικές αναφορές. Ο «νεοβυζαντινός» διάκοσμος περιορίζεται σε επιφανειακές αποχρώσεις και σχετίζεται με αραβίζοντα αποικιακά πρότυπα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συνδυασμός του ιστορισμού με τα σύγχρονα δεδομένα που αφορούν την τυπολογία των κτισμάτων και την πρώτη για τον ελληνικό χώρο συστηματική εφαρμογή του οπλισμένου σκυροδέματος. Αντίθετα, η επιλογή του «ενδόξου» βυζαντινού παρελθόντος ως προτύπου αναφοράς συνδυάζεται με μια εντυπωσιακή απώθηση της τοπικής μακεδονικής αρχιτεκτονικής, που την εποχή της εφαρμογής τού σχεδίου αποτελούσε ζωντανή παράδοση.

Κεντρική μνημειακή σύνθεση στο σχέδιο της Θεσσαλονίκης είναι η «πλατεία των πολιτών» (place civique), της οποίας η σημερινή μορφή (πλατεία Δικαστηρίων) ελάχιστα ανταποκρίνεται στην αρχική σύλληψη. Το σχέδιο προβλέπει ένα συγκρότημα αξονικών αλληλοδιαδόχων πλατειών γύρω από τις οποίες διατάσσονται το δημαρχείο, το διοικητήριο, το δικαστήριο, οι αγορές και άλλα διοικητικά κτίρια, καθώς και τα διατηρούμενα μνημεία της Παναγίας Χαλκέων και του Bey Hamami. Για την απόληξη του κεντρικού άξονα ο Εμπράρ πρότεινε τη χρήση της γνώριμης για τη Θεσσαλονίκη μορφής του θριαμβικού τόξου.

Συνειδητή είναι, χωρίς αμφιβολία, η «αναβίωση» του μοναδικού γαλεριανού συγκροτήματος της Θεσ-

Ο πολεοδόμος Ερνέστ Εμπράρ, δημιουργός των σχεδίων της νέας Θεσσαλονίκης

Το μητροπολιτικό μέγαρο, γύρω στα 1920 (Γ. Αναστασιάδης - Ε. Χεκίμογλου, «Η διαδρομή της μνήμης», φωτογραφική συλλογή Ν. Πολίτη)

σαλονίκης. Στηριζόμενος στα δεδομένα των δικών του ερευνών και ανασκαφών, που αποδεικνύουν την ύπαρξη ενός ευρύτατου μνημειακού συγκροτήματος που περιλαμβάνει τη Ροτόντα, την πομπική οδό που διέρχεται με στοές και κιονοστοιχίες κάτω από τη θριαμβική Αψίδα του Γαλερίου, το ανάκτορο με το οκτάγωνο και τον Ιππόδρομο, ο Εμπράρ προτείνει ένα αρχαιολογικό πάρκο, όπου τα ευρήματα των ανασκαφών εντάσσονται σε ένα συγκρότημα διαδρομών και πλατειών. Η νέα αυτή σύνθεση τοποθετεί τη Ροτόντα στο κέντρο ευρύχωρης κυκλικής πλατείας όπου καταλήγουν ακτινωτοί δρόμοι, κατά το πρότυπο της παρισινής Αψίδας του Θριάμβου. Μια ευρύχωρη σκιερή λεωφόρος κατέρχεται προς το σταυροδρόμι της Αψίδας του Γαλερίου. Κατόπιν ο άξονας σχηματίζει την πλατεία του Ιπποδρόμου που υποδηλώνει τη θέση του ρωμαϊκού αμφιθεάτρου.

Για τα δύο σημαντικότερα βυζαντινά μνημεία που διασώζονται από την πυρκαγιά, την Αγία Σοφία και την Αχειροποίητο, το σχέδιο Εμπράρ προβλέπει την «απελευθέρωσή» τους και την τοποθέτησή τους σε πλατείες, που συνδέονται με έναν υπαίθριο δεντροφυτεμένο χώρο που τέμνει την Εγνατία.

Η μεταχείριση των βυζαντινών μνημείων προβληματίζει ιδιαίτερα τον αρχιτέκτονα, καθώς, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, οι βυζαντινές κατασκευές από εμφανή πλινθοδομή έχουν προς τον εξωτερικό χώρο «έναν χαρακτήρα μονότονο και φτωχό»[9]. Τα βυζαντινά και οθωμανικά μνημεία διατηρούσαν κατά τη μακρόχρονη ζωή τους οργανική σχέση με τον αστικό χώρο. Ενσωματωμένα διακριτικά στον πολεοδομικό ιστό, συχνά στο εσωτερικό περίκλειστων διατάξεων σε επαφή και συνέχεια με τις γειτονικές κατασκευές, δεν ήταν απομονωμένα από τη ζωή της πόλης. Στο νέο σχέδιο η αντιμετώπισή τους οδηγεί στην αλλοίωση της ιστορικής τυπολογίας. Η ισχυρή σχέση ανάμεσα στους αρχιτεκτονικούς τύπους και στη μορφή της πόλης έχει χαθεί. Οι παραπάνω παρατηρήσεις φανερώνουν και τα όρια της πολιτικής ανάδειξης και απελευθέρωσης των μνημείων, που ακολουθεί η πρόταση του Εμπράρ. Η έλλειψη κατανόησης της ιστορικής ενότητας του αστικού χώρου και ιδιαίτερα της σχέσης

των βυζαντινών και οθωμανικών μνημείων με τον περιβάλλοντα χώρο οδηγεί σε μια ιδιόμορφη αντιμετώπιση των μνημείων ως έργων τέχνης με την απελευθέρωση και τη μουσειακή μεταχείρισή τους. Παρά την ιστορικίζουσα πρόσοψη των προτεινόμενων γειτονικών κτιρίων, τα μνημεία στο σχέδιο της Θεσσαλονίκης αντιμετωπίζονται «ορθολογικά», με τρόπο που είναι συγγενής προς το ανερχόμενο, την περίοδο που εκπονείται το σχέδιο, διεθνές μοντέρνο κίνημα.

Τα ελάσσονα στοιχεία: οικοδομικά τετράγωνα, οικόπεδα και κτίσματα

Η συνολική εικόνα της νέας Θεσσαλονίκης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ιδιωτική ανοικοδόμηση που ακολουθεί δεδομένους κανόνες. Αυτοί προκύπτουν από παραμέτρους του ρυμοτομικού σχεδίου, όπως η μορφή των οικοδομικών τετραγώνων και το σύστημα των οικοπέδων, καθώς και από την οικοδομική νομοθεσία ή τους ειδικούς κανονισμούς δόμησης. Τα «ελάσσονα» στοιχεία έχουν ιδιαίτερη επίδραση στην αρχιτεκτονική της πόλης, επειδή αφορούν το μεγάλο αριθμό των οικοδομών. Στο σχέδιο της Θεσσαλονίκης ο ρόλος τους μελετήθηκε προσεκτικά, αποτέλεσε αντικείμενο ειδικής

Η «οικοδομική νομοθεσία» της Θεσσαλονίκης επηρέασε την εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας

νομοθεσίας[10] και επηρέασε σημαντικά την εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας[11].

Το κτίριο, ως παράγοντας στον οργανισμό της πόλης, έχει καθορισμένο ρόλο. Ο Κ. Κιτσίκης, μέλος της επιτροπής ανοικοδόμησης, μελετά την «κτιριολογική άποψη» του νέου σχεδίου της Θεσσαλονίκης με βάση τα πρότυπα της νέας επιστήμης «των σχεδίων πόλεων» από τη διδαχή των **Λ. Χόφμαν** (L. Hoffmann) και **Τz. Στούμπεν** (J. Stubben). Με διορατικότητα αντιλαμβάνεται την εκ προοιμίου αντίθεση των ιδιοκτητών γης «προς τους αναγκαίους περιορισμούς και κανονισμούς στη δόμηση»[12] και την αδυναμία ενός γενικού σχεδίου πόλης να ρυθμίσει την καλή κατασκευή, την υγιεινή διάταξη και την καλαισθητική εμφάνιση των οικοδομών. Στην «οικοδομική νομοθεσία» που προτείνει για τη Θεσσαλονίκη υπάρχουν διατάξεις που για πρώτη φορά στον ελληνικό χώρο προβλέπουν την υιοθέτηση τριών οικοδομικών συστημάτων -συνεχές (κλειστό), μικτό και ανοιχτό (πανταχόθεν ελεύθερο)- και την κλιμάκωση των συντελεστών δόμησης σε συνδυασμό με «ειδικές οικοδομικές διατάξεις» που προσαρμόζονται στον προορισμό κάθε τμήματος της πόλης. Ο οικοδομικός κανονισμός αποτελεί το γενικό πλαίσιο που εξασφαλίζει την ενιαία εμφάνιση και την υπακοή σε μια συνολική σκέψη των απλών αστικών κτιρίων: «Μια τυπική εμφάνισις της αστικής οικίας είναι ζήτημα χαρακτήρος διά μίαν πόλιν». Ο χαρακτήρας αυτός μπορεί να επιτευχθεί όταν τεθούν μερικές σταθερές βάσεις που εξασφαλίζουν ενιαίο «πνεύμα» στα κτίρια και τα συνδέουν σε αρμονικό σύνολο, χωρίς να περιορίζουν την «ατομικότητα» του αρχιτέκτονα.

Συμπεράσματα

Η απόπειρα ανάγνωσης του νεότερου σχεδίου της Θεσσαλονίκης προσπάθησε να αναδείξει τα διαφορετικά συστήματα που συνυπάρχουν και συνθέτουν τον αστικό χώρο και τη στενή αλληλεξάρτησή τους. Έτσι, από το αστικό κτίσμα μέσω των οικοδομικών κανονισμών συνδεόμαστε με το εξορθολογισμένο σύστημα των οικοπέδων. Η μορφή του τελευταίου εξαρτάται από το σχήμα των οικοδομικών τετραγώνων και το πλέγμα των διαδρομών. Οι μνημειακές συνθέσεις και τα σημεία αναφοράς που προκύπτουν από τα μνημεία του παρελθόντος και τα νέα σημαντικά κτίσματα διευκολύνουν τον προσανατολισμό

Παραπήγματα στο συνοικισμό 151, που βρισκόταν στην περιοχή των οδών Αλ. Παπαναστασίου, Κλεάνθους, Παπάφη. Ιδρύθηκε μετά την πυρκαγιά του 1917 με σκοπό τη στέγαση μέρους των Εβραίων αστέγων

και την αντιληπτική οργάνωση του σχεδίου που εντάσσεται στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο. Η εκλεκτική και πολύμορφη παιδεία του Εμπράρ επιτρέπει την ανασύνθεση στοιχείων της τοπικής γεωγραφίας και του παρελθόντος με τα ορθολογικά πρότυπα του 20ού αιώνα.

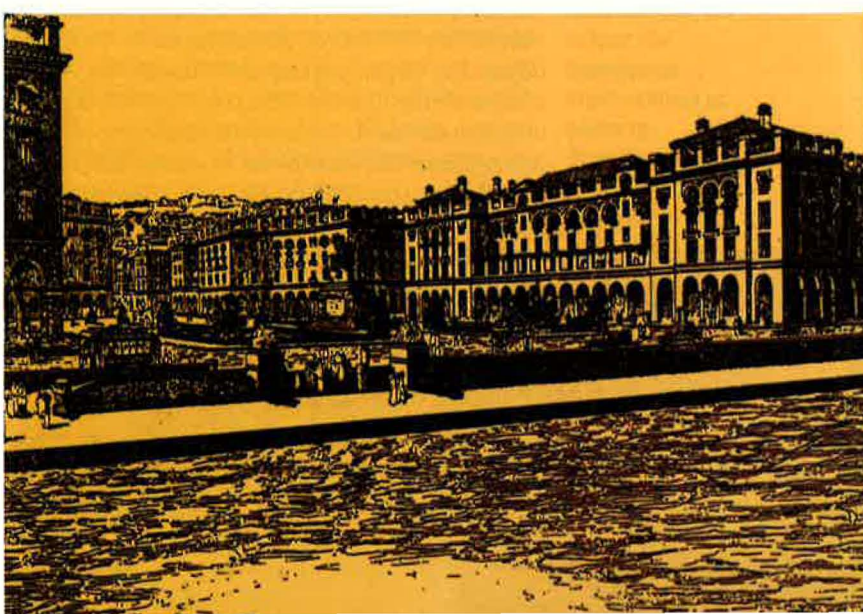
Το σχέδιο της πόλης όπως το αντιλαμβάνεται ο Εμπράρ είναι ένα ενοποιητικό πλέγμα που εμπεριέχει μιαν ευρύτατη ποικιλία ετερογενών ιστών. Δεν είναι απλά ένα κολάζ. Τα πρότυπα και οι σχεδιαστικές αναφορές είναι ευδιάκριτα. Ο ένας πόλος είναι η αναβίωση του ελληνιστικού και ρωμαϊκού πρωταρχικού σχεδίου που αναδύεται μέσα από τη διάρκεια και τις επιβιώσεις διαδρομών. Παράλληλα ενσωματώνονται πολλές από τις εμπειρίες του ευρωπαϊκού νεοκλασικισμού και της πολεοδομίας του 19ου αιώνα. Αντίρροπο στοιχείο του σχεδίου Εμπράρ είναι ο ορθολογισμός που εκφράζεται στο προγραμματικό επίπεδο με την κατανομή των λειτουργιών, τον εκσυγχρονισμό, την τεχνική υποδομή, τον κοινωνικό εξοπλισμό και την υιοθέτηση προχωρημένων θεσμικών μηχανισμών, όπως ο αστικός αναβασμός και οι αναλυτικοί οικοδομικοί και κτιριοδομικοί κανονισμοί.

Το πολεοδομικό σχέδιο του Εμπράρ αποτελεί το ύστερο δείγμα μιας νεοκλασικής σχεδιαστικής παράδοσης σε συνδυασμό με τον ορθολογισμό του 20ού αιώνα και τις πρώιμες εφαρμογές ορισμένων αρχών του επερχόμενου μοντερνισμού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Το άρθρο βασίζεται σε παλιότερη αναλυτική δημοσίευση με τίτλο «Η παρουσία του παρελθόντος και ο ορθολογισμός στο σχέδιο του E. Hébrard για την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης», Αρχιτεκτονικά θέματα, 24/1990 σ. 83-88.

1. Αλ. Καραδήμου-Γερόλυμπου, Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917: ένα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας, έκδοση Δήμου Θεσσαλονίκης, 1986.
2. Για μια γενικότερη προσέγγιση των συστατικών στοιχείων του αστικού τοπίου στη Θεσσαλονίκη, βλ. Ν. Καλογήρου, «Τα συστατικά στοιχεία του αστικού τοπίου στη Θεσσαλονίκη: Συνέχειες και ασυνέχειες», Θεσσαλονίκη, ΚΙΘ' (1985), σ. 543-577.
3. P. Lavedan, «L' oeuvre d' Ernest Hébrard en Grece, I. Salonique», Urbanisme, Μάιος 1933, σ. 151.
4. E. Hébrard, «La reconstruction de Salonique», Architecture XXXVI, Μάρτιος 1927, σ. 99-100.
5. P. Lavedan, «Un probleme d' urbanisme: La reconstruction de Salonique», Gazette des Beaux Arts, Σεπτ. - Οκτ. 1921, σ. 245.
6. P. Lavedan, «L' oeuvre d' E. Hébrard...», op.cit., σ. 154.
7. F. Loyer, Architecture de la Crece contemporaine, Παρίσι, διδακτορική διατριβή, 1966, σ. 353.
8. Κ. Κιτσίκης, Η κτιριολογική άποψις του νέου σχεδίου της Θεσσαλονίκης, Αθήνα, 1919, σ. 73.
9. Ch. Diehl, Manuel d' art byzantin, Παρίσι, 1925, σ. 144.
10. Ν. 1394/1918 «Περί εφαρμογής του νέου σχεδίου της πόλεως Θεσσαλονίκης» και Ν. 2633/1921 «Περί διαθέσεως των εντός του νέου σχεδίου της καείσης εκτάσεως Θεσσαλονίκης περιλαμβανομένων ακινήτων». Επίσης Β. Διάταγμα της 8.5.1920 «Περί εφαρμογής νέου σχεδίου πόλεως Θεσσαλονίκης».
11. Η εμπειρία της Θεσσαλονίκης ενσωματώνεται σε δύο βασικά κανονιστικά εργαλεία: στο Ν. Διάταγμα του 1923 «Περί σχεδίων πόλεων και συνοικισμών του κράτους και οικοδομής αυτών» και στον πρώτο Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό του 1929.
12. Κ. Κιτσίκης, op. cit., σ. 2-3. ■

Η πλατεία Αριστοτέλους και η διαμόρφωση της παραλίας σύμφωνα με τα σχέδια του Hébrard

Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης

Του ΑΛΜΠΕΡΤΟΥ ΝΑΡ
συγγραφέα

Η ένταξη της εβραϊκής κοινότητας στο ελληνικό κράτος εγκαινιάζεται ήδη από τις πρώτες μέρες της απελευθέρωσης και ενισχύεται με την πλήρη αποδοχή των αιτημάτων της από την κυβέρνηση **Βενιζέλου** το 1914. Συγκεκριμένα οι Εβραίοι απαλλάσσονται για τρία χρόνια από τη στρατιωτική θητεία, χωρίς όμως να στερηθούν τα εκλογικά τους δικαιώματα, διατηρείται η αργία του Σαββάτου, έχουν τη δυνατότητα να κρατούν τα λογιστικά τους βιβλία στη γαλλική ή στην ισπανοεβραϊκή και εισάγουν αιελώς τα λατρευτικά τους αντικείμενα.

Το 1917 λοιπόν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αριθμούν περίπου 70.000 ψυχές, ασκούν όλα τα επαγγέλματα και κατέχουν δεσπόζουσα θέση στο εμπόριο και στη βιομηχανία. Διαιτρούν πάνω από τριάντα μεγάλες συναγωγές, δεκάδες σχολεία, τους λαϊκούς συνοικισμούς Β. Χιρς και Καλαμαριάς, μια αλυσίδα λαμπρών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, εφημερίδες, λέσχες και σωματεία. Η ελληνική Βουλή, που αναδείχθηκε από τις εκλογές του 1915 και έμεινε στην ιστορία ως «Βουλή των Λαζάρων», περιλαμβάνει στους κόλπους της πέντε Εβραίους που εκλέγονται με την «Ηνωμένη Αντιπολίτευση». Το ψηφοδέλτιο της Θεσσαλονίκης είναι προϊόν της ετερόκλητης σύμπραξης των βασιλικών με τους σοσιαλιστές, που τάσσονται υπέρ της ουδετερότητας . Οι βουλευτές **Πέπο Μαλλάχ**, **Μοσέ Κοφινάς**, **Χαΐμ Κοέν**, **Δαβίδ Ματαλόν** ανήκουν στο Λαϊκό Κόμμα του **Δημητρίου Γούναρη**, ενώ ο **Αλμπέρτος Κουριέλ** υποστηρίζεται από τη σοσιαλιστική εργατική ομοσπονδία, την περισσότερο γνωστή ως «Φενερασιόν».

Πλανόδιος Εβραίος λαχανοπώλης (φωτογραφία Auguste Leon, 1913)

Πάσχα του 1917. Σε συγκέντρωση στην κεντρική συναγωγή Ταλμούδ Τορά αρκετοί ομιλητές, που πρόσκεινται στη σιωνιστική ιδεολογία, επισημαίνουν ότι με την επικείμενη εκδίωξη των Τούρκων από την Παλαιστίνη διαμορφώνεται μία νέα πραγματικότητα για τα πεπρωμένα του εβραϊκού λαού. Πρόκειται για μια νέα πολιτική θέση των σιωνιστών, που στην αρχή του πολέμου, τρέφοντας αισθήματα αντιπάθειας απέναντι στην τσαρική Ρωσία, απέκλιναν προς τις κεντρικές αυτοκρατορίες. Η μεταστροφή όμως συντελείται όταν οι τελευταίες υποστηρίζουν την ακεραιότητα της συμμάχου τους Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ αντίθετα οι Αγγλογάλλοι αποφασίζουν το διαμελισμό της. Τον Ιούνιο του 1917 η κυβέρνηση Βενιζέλου διά του υπουργού Εξωτερικών **Νικόλαου Πολίτη** τάσσεται υπέρ της ίδρυσης ανεξάρτητου εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. Τέσσερις μήνες αργότερα ακολουθεί η δήλωση **Μπάλφουρ**, που στη Θεσσαλονίκη θα γίνει δεκτή με εκδηλώσεις ενθουσιασμού, από τις οποίες όμως απέχει η Φενερασιόν. Η ελληνική κυβέρνηση αποδέχεται αίτημα για συγκρότηση λεγεώνας Εβραίων της Θεσσαλονίκης που, αφού εκπαιδευθεί από Έλληνες αξιωματικούς, θα ενταχθεί στο στρατό του Αγγλου στρατηγού **Αλενμπι** που προελαύνει στην Παλαιστίνη. Το σχέδιο όμως αυτό δεν θα υλοποιηθεί επειδή μεσολάβησε η συνθηκολόγηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1919 συγκαλείται στη Θεσσαλονίκη Πανελλήνιο Σιωνιστικό Συνέδριο στο οποίο αποφασίζεται η ίδρυση της Ελληνικής Σιωνιστικής Ομοσπονδίας. Στους κόλπους όμως της εβραϊκής κοινότητας έχουν ήδη διαμορφωθεί και κάποια άλλα ιδεολογικά ρεύματα. Οι αφομοιωτικοί με επίκεντρο την Αλιάνς και τη «Λέσχη των φίλων», που συγκεντρώνει κυρίως τα μεγαλοαστικά στοιχεία, τάσσονται από την αρχή υπέρ της Αντάντ και στηρίζουν το κόμμα Φιλελευθέρων. Υπάρχει τέλος και η σοσιαλιστική Φενερασιόν, που πρωτοστατεί στη σύγκληση Πανελλήνιας Σοσιαλιστικής Συνδιάσκεψης τον Ιούλιο του 1918. Το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς επιτροπή σοσιαλιστών, στην οποία μετέχει και ο **Αβραάμ Μπεναρόγια**, παρουσιάζεται στον Βενιζέλο ο οποίος αποδέχεται

τα αιτήματά τους για λόγους εξωτερικής πολιτικής. Έτσι σε δύο διαδοχικά συνέδρια στις 21 Οκτωβρίου και στις 4 Νοεμβρίου 1918, στα οποία η Φεντερασιόν συμμετέχει ενεργά, αποφασίζεται αρχικά η ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος και στη συνέχεια του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (Κομμουνιστικού).

Μεσημέρι Σαββάτου της 5ης (18ης) Αυγούστου 1917. Από τη βορειοδυτική πλευρά της πόλης θα ξεκινήσει η μεγάλη πυρκαγιά, που μέσα σε 33 ώρες θα ερημώσει 1 εκ. τ.μ. δομημένης έκτασης στο ιστορικό κέντρο της πόλης. Καταστρέφονται 9.500 σπίτια και μένουν άστεγοι περίπου 75.000 Θεσσαλονικείς, από τους οποίους οι 53.737 είναι Εβραίοι. «Η ισραηλιτική κοινότης υπήρξε η μάλλον δοκιμασθείσα, τόσον από απόψεως του αριθμού των πυροπαθών μελών της, όσον και από της απόψεως των υλικών ζημιών», επιβεβαιώνει στην έκθεσή του ο γ.γ. της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας και προϊσταμένος της διεύθυνσης θυμάτων της πυρκαγιάς **Αλέξ. Α. Πάλλης**. Οι ζημιές ξεπερνούν τα 7 εκ. χρυσά φράγκα. Καταστρέφονται σχεδόν όλες οι συναγωγές, τα σχολεία, οι βιβλιοθήκες, οι εγκαταστάσεις των κοινοτικών υπηρεσιών με το αρχείο τους, τα εντευκτήρια όλων των συλλόγων και των φιλανθρωπικών οργανώσεων. Από διάφορες πηγές μαθαίνουμε για τη μέριμνα που εκδηλώθηκε από τις ελληνικές αρχές, τις υπηρεσίες της Αντάντ και τον ανά τον κόσμο εβραϊσμό. Η ελληνική κυβέρνηση ενέκρινε πιστώσεις 1 εκ. δρχ. Ο στρατηγός **Σαράιγ** πρόσφερε εκ μέρους της γαλλικής κυβέρνησης 100.000 φράγκα στην εβραϊκή κοινότητα, ενώ ποσόν 626.600 δρχ. συγκεντρώθηκε από εράνους υπέρ των αστέγων Εβραίων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Η εβραϊκή κοινότητα εισέπραξε επίσης 40.000 φράγκα από αποζημιώσεις ασφαλιστικών εταιρειών. Διαιθέηκαν παραπήγματα για την πρόχειρη εγκατάσταση εκατοντάδων οικογενειών στα προάστια και λειτούργησαν κέντρα διανομής τροφίμων. Παρ' όλ' αυτά το χειμώνα που ακολούθησε 1.569 Εβραίοι πέθαναν από τις κακουχίες. Χιλιάδες άλλοι μετανάστευσαν εγκαταλείποντας την από αιώνων «Μητέρα εν Ισραήλ».

Η κυβέρνηση Βενιζέλου με το νόμο 1394/18 αποφασίζει τον πλήρη επανασχεδιασμό της Θεσσαλονίκης. Οπως ανέφερε ο Βενιζέλος από το βήμα της Βουλής, εβραϊκές οργανώσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας, εκπρόσωποι των οποίων ενημερώθηκαν από τον ίδιο τον πρωθυπουργό, καθώς και Εβραίοι διανοούμενοι και το μεγαλύτερο μέρος του εβραϊκού Τύπου της Θεσσαλονίκης, υποστήριξαν τα μέτρα του επανασχεδιασμού, που εμπνευστής τους υπήρξε ο **Αλέξανδρος Παπαναστασίου**. Η εβραϊκή κοινότητα εκποίησε τους τίτλους της από τα παλιά οικόπεδα της καμένης ζώνης αντί 4 εκ. δρχ., τα οποία επένδυσε σε αγορές οικοπέδων στο κέντρο της πόλης και στη δημιουργία νέων λαϊκών συνοικισμών για τη στέγαση των πυροπαθών (151, 6, Καραγάτς, Κάμπελ, Αγίας Παρασκευής, Ρεζή Βαρδάρ).

Το 1920 η κυβέρνηση Βενιζέλου ψηφίζει το νόμο 2456 «Περί Ισραηλιτικών Κοινοτήτων», που αναγνωρίζει τις εβραϊκές κοινότητες ως Ν.Π.Δ.Δ. και ρυθμίζει τα της διοίκησής τους. Στις βουλευτικές εκλογές της ίδιας χρονιάς εκλέγονται με το Λαϊκό Κόμμα οι **Δαβίδ Αλχανάτη**, Πέπο Μαλλάχ και **Ισαάκ Σιακή**. Με τον εκλογικό νόμο των εκλογών της 16.12.1923 τίθεται για πρώτη φορά το θέμα του ιδιαίτερου εκλογικού συλλόγου για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Η αντίδραση της εβραϊκής κοινότητας εκδηλώνεται με αποχή από τις εκλογές αυτές. Ο χωριστός εκλογικός σύλλογος ίσχυσε μέχρι τις 23.5.1933, όταν το εκλογοδικείο τον χαρακτήρισε αντισυνταγματικό. Αντιδράσεις προκάλεσε επίσης και η καθιέρωση της υποχρεωτικής αργίας της Κυριακής το 1923.

Στο εσωτερικό της κοινότητας η περίοδος 1917-1924 συμπίπτει με την παρουσία του **Ιακώβ Καζές** στην προεδρία της. Κυρίαρχη όμως είναι και η παρουσία του αρχιραβίνου **Ιακώβ Μεΐρ** που ανέλαβε τα καθήκοντά του το 1907 και αποχώρησε το 1920. Τον διαδέχτηκε ο **Μπενσιόν Ουζιέλ**, που αποσύρθηκε το 1923. Μετά την αποχώρησή του, διορίζεται ως τοποτηρητής αρχιραβίνος ο **Εμμανουέλ Μπρούδο**, που διατηρεί το αξίωμα μέχρι το θάνατό του στις 22.12.1925.

Το χρονικό διάστημα 1917-1924 είναι μια μεταβατική περίοδος όχι μόνο για την εβραϊκή κοινότητα αλλά για ολόκληρη την πόλη, που αποβάλλει οριστικά την παλιά φυσιογνωμία της. Μέσα σε αυτές τις καταλυτικές μεταβολές οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, σάρκα από τη σάρκα της πόλης, με το νευραλγικό ρόλο τους στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή της, εντάσσονται στη νέα πραγματικότητα ως αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού λαού. Από την άλλη πλευρά η ειρηνική προσπάθεια του ελληνικού κράτους για την ολοκληρωτική ψυχική αφομοίωση του εβραϊκού στοιχείου θα συνεχιστεί και στις επόμενες δεκαετίες, θεμελιωμένη σε αρχές που επιβεβαιώνουν την ακατάλυτη αλήθεια των δεσμών που ταυτίζουν απόλυτα τους Ελληνες χριστιανούς ορθοδόξους με τους Ελληνες Εβραίους υπό την κοινή και μόνη έννοια: «Ελληνες». ■

Μπενσιόν Ουζιέλ, αρχιραβίνος Θεσσαλονίκης (1920-1923)

Εβραίος της Θεσσαλονίκης και άνδρες των συμμαχικών στρατευμάτων με φόντο τη Θεσσαλονίκη (Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος)

βιβλιογραφία

ΓΕΝΙΚΗ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ Γ.,
Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων, Εκφραση/University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1994.
Ανεξάντλητη πόλη, Θεσσαλονίκη 1917-1974, Εκφραση/University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.
ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α.,
Η Θεσσαλονίκη στα 1430, 1821 και 1912-1918, Θεσσαλονίκη 1947.
Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ.-1983, Θεσσαλονίκη 1983.
ΔΡΟΓΙΔΗΣ Δ.,
Θεσσαλονίκη 1897-1997, τα τελευταία εκατό χρόνια της νεώτερης πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.
ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ Π.,
Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια 1875-1912, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1988.
Θεσσαλονίκη και Μακεδονία 1798-1912: Γερμανοί, Αυστριακοί και Γάλλοι πολιτικοί, διπλωμάτες και λόγιοι αφηγούνται για τη ζωή και την κίνηση, την πολιτική και τους θεσμούς, καθώς και την ιστορική τοπογραφία μακεδονικών πόλεων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Θεσσαλονίκη 1982.
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΒΡΑΪΣΜΟΥ,
Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο, Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια, Συμπόσιο Ιστορίας (1991, Θεσσαλονίκη) Γαβριηλίδης, Αθήνα 1995.
ΖΑΦΕΙΡΗΣ Χ.,
Εν Θεσσαλονίκη 1900-1960, Εξάντας, Αθήνα 1994.
ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.,
Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη, το κίνημα της εθνικής άμυνας στη Θεσσαλονίκη στο ιστορικό του πλαίσιο, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1997.
ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ Τ.,
Η πεζογραφία της Θεσσαλονίκης 1912-1983, μελετήματα 1966-1991, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
ΚΑΚΚΑΒΟΣ Λ.,
Η Μακεδονία κατά την τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν και τα εθνικά ημών δικαιώματα, ομιλία γενομένη εν τω εν Θεσσαλονίκη συνελθόντι συνεδρίω εθνικών δικαίων την 28ην Οκτωβρίου 1945, Θεσσαλονίκη 1946.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ,
Η σοσιαλιστική οργάνωση «Φεντερασιόν» Θεσσαλονίκης 1909-1918, Ζητήματα γύρω από τη δράση της, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989.
ΛΙΑΚΟΣ Α.,
Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία, Τα καταστατικά τους, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1985.
ΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Θ.,
Θρησκευτική Αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας (1839-1912), εκκλησίες - συναγωγές - τζαμιά, Θεσσαλονίκη 1989.
ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν.,
Θεσσαλονίκη 1900-1917, Εκδόσεις Μ. Μόλχο, Θεσσαλονίκη 1981.
ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ Γ.,
Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912, Λαογραφικά - ήθη - έθιμα, Διόσκουροι, (Θεσσαλονίκη) 1984.
ΤΟΜΑΝΑΣ Κ.,
Οι ταβέρνες της παλιάς Θεσσαλονίκης, Εξάντας, Αθήνα 1991.
ΦΟΥΝΤΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Κ.,
Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη (1908-1936), Αθήνα 1998.
ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ Ε.,
Τράπεζες και Θεσσαλονίκη 1906-1936. Οψεις λειτουργίας και το πρόβλημα της χωροθέτησης, Θεσσαλονίκη 1987.
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ν.,
Λογοτεχνικά βιβλία και περιοδικά που τυπώθηκαν στη Θεσσαλονίκη (1850-1950), Θεσσαλονίκη 1980.
Το ρεμπέτικο και η Θεσσαλονίκη, Ενευκτήριο, Θεσσαλονίκη 1999.
—Αστικό ελληνικό σπίτι Θεσσαλονίκης 1880-1912, Οδηγός της έκθεσης, Λαογραφικό Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1986.
—Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912, Πρακτικά Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 1-3 Νοεμβρίου 1985, Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986.
—Η Θεσσαλονίκη του 1912 μέσα από τα σχέδια της Θάλειας Φλωρά-Καραβία, Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1991.
—Θεσσαλονίκη 1912-1940, Βιομηχανία και πόλη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ιδρυμα ΕΤΒΑ, Θεσσαλονίκη 1989.
—Θεσσαλονίκη και Εθνική Τράπεζα - έκθεση ιστορικών τεκμηρίων (1923-1940), Εθνική Τράπεζα, Θεσσαλονίκη 1989.
—Θεσσαλονίκη 1850-1918, Η πόλη των Εβραίων και η αφύπνιση των Βαλκανίων, Εκάτη, Αθήνα 1994.
—Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη, η προσωρινή κυβέρνηση 1916-1917, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1994.

